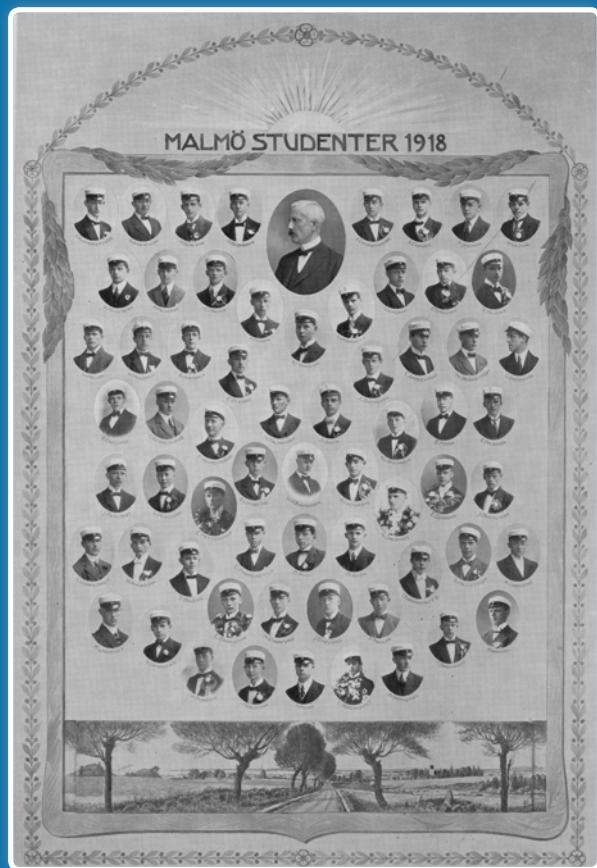

ELBOGEN

2018

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

ELBOGEN
MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGS
ÅRSSKRIFT
2018

Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Omslagsbild:

1918 års studenter vid Malmö Latinskola med sin rektor. – Foto: Malmö Stadsarkiv. Fig. 2, s. 108.

Ansvarig utgivare: Malmö Kulturhistoriska Förening

Redaktion: Rita Rohlin, Martina Björk, Stefan Ersgård, Kerstin Martinsdotter, Anders Rejnert

©Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening

Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Annette Ohlsson

Tryckeri: CA Andersson, Malmö

Malmö 2019

ISSN 1 102-2892

Innehåll

Lilla tullen och acciserna i Malmö under 1600-talets andra hälft <i>Av Rickard Bengtsson</i>	5
Fotografens bild av Malmö <i>Av Stefan Ersgård</i>	35
En saga i Paris Om Malmö stadsteaters och Ingmar Bergmans gästspel i Paris 1959 <i>Av Anna Svenson</i>	59
De nakna damerna på piedestal <i>Av Joakim Frieberg</i>	71
”Vi kunde känna på dofterna var i stan vi var” – en telegrambärare i Malmö berättar minnen <i>Av Anna-Mi Wendel</i>	83
Föreståndarinnan Tekla Åberg <i>Av Anna Svenson</i>	89
Sjung om studentens lyckliga dag... <i>Av Anna-Mi Wendel</i>	107
En återställd gravhäll i S:t Petri kyrka <i>Av Anders Reisnert</i>	119
Fröken Maria Cronquist – en bildberättelse <i>Av Anette Sarnäs & Kerstin Martinsdotter</i>	125
Nytt från Malmö stadsarkiv 2018 <i>Av Anette Sarnäs</i>	129
Nytt från Malmö Museer 2018 – Ett spännande och intressant år på Malmö Museer med fokus på utveckling och framtid <i>Av Katarina Carlsson</i>	139
Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2017	145

Lilla tullen och acciserna i Malmö under 1600-talets andra hälft

AV RICKARD BENGTSOON

Inledning

I en artikel i Elbogen 2016 om övergången från danskt till svenskt tullsystem i Malmö då de skånska landskapen tillföll Sverige vid freden i Roskilde 1658 redogjorde jag bland annat för hur de dittills gällande danska inrikes tullarna då avlöstes av den svenska Lilla tullen, även benämnd landtullen, samt acciserna.¹ Samlingsnamn för dessa inrikes avgifter var ibland *småtullarna*. Denna tullform var helt ny för Malmöborna. Den påbjöds 1658 i Skånelandskapen tillsammans med Stora sjötullen² men infördes först 1662 genom *Malmö recess*, vilken var en överenskommelse på lantdagen i staden den 18 september det året mellan den svenska regeringens kommissarier och representanter för de tre högre stånden som därigenom bland annat fick stadfästelse på *sin vanliga rätt, lag, gamla privilegier och rättigheter såvida de inte stred mot svenska grundlagar*. Svensk lag skulle tillämpas i de fall inga motsvarande danska bestämmelser fanns.³ Stora sjötullen hade motsvarigheter i de gamla danska bestämmelserna, men det hade inte Lilla tullen och acciserna. Denna redogörelse behandlar Lilla tull- och accisväsendets implementering i Malmö med tonvikt på tullhusens placering fram till Stora nordiska krigets utbrott år 1700 under vilket Sverige mer eller mindre ruinerades. Efter freden 1721 fann statsmakterna att det bästa var att till privatpersoner utarrendera såväl Stora sjötull- som Lilla tull- och accisväsendet. Arrendena upphörde först 1810, då tullväsendena återgick i statlig regi. I de skånska landskapen var dock småtullarna och acciserna tidvis utarrenderade de första åren under svensk överhöghet.

Lilla tullen och acciserna

Bakgrund, procedur och organisation fram till 1700-talet⁴

Det intervall av relativt yttre lugn som Sverige fick uppleva mellan Stolbovafreden

1617 och det polska krigets uppflammande 1621 utmärktes av en sjudande aktivitet inom landets inrikespolitik. Under 1610- och 1620-talen lades finanspolitiken om från naturaekonomi till penningekonomi. Intresset för indirekta skatter stegrades. De var riktade mot framför allt handeln och städerna. I enlighet med tidens synsätt – att städer var bärare av ett lands egentliga ekonomiska politik – planerade och genomförde Gustav II Adolf och hans rikskansler Axel Oxenstierna ett stort antal stadsgrundningar. Handel, sjöfart och hantverk skulle vara stadsnäringar. Dessas utövande på landsbygden skulle utrotas, vilket sedan tidig medeltid statsmakterna inte lyckats med trots otaliga förbud mot ”landsköp”. Köpmän och hantverkare, ibland även skärgårdsfolk och fiskare, tvingades flytta ihop till orter som samtidigt benådades med stadsprivilegier. Göteborg samt flera städer i norra Sverige är exempel härpå.

I en proposition till 1622 års riksdag föreslog kungen införandet av Lilla tullen och acciserna. Han motiverade förslaget med att påtala bristerna och orättvisorna i det rådande skattesystemet, men hans egentliga avsikt var att stärka statskassan. De krig på kontinenten som han var beredd att delta i beräknades bli kostsamma. Oxenstierna genomdrev adelns samtycke till den nya pålagan, den första i Sverige som drabbade frälse och ofrälse lika och som dessutom fick rikstäckande karaktär, vilket även det var en nyhet. Systemet ersatte flera äldre tullformer som sedan medeltiden tyngt inrikeshandeln. Kungen lär ha kommit på idén med landtull i samband med en resa han gjorde 1620 mellan tyska städer där liknande system tillämpades.

I princip betalades Lilla tullen för alla inrikes tillverkade varor som infördes till städerna, marknaderna eller Bergslagen för att säljas. Den var som begrepp principiellt skild från acciserna, vilka inräknades i landtullen i endast vid mening (*småtullarna*, se not 1). Dessa var konsumtionsavgifter som folk betalade för exempelvis spannmål, slaktdjur, slaktkött samt bageri- och bryggeriprodukter som de förde in i staden för försäljning eller till husbehov (*ätbara varor*).⁵

Småtullarna och acciserna administrerades av Landtull- och accisverket, som var helt avskilt från administrationen av Stora Sjötullen. I de skånska sjöstäderna förekom dock tidvis samarbete mellan tjänstemännen i de båda verken. I princip kallades chefen för en landtullplats (tullport) tullnär, som under sig hade tull- eller accisskrivare jämte ett antal besökare, visitörer och tullknektar. Genom att tullnären på vissa håll fick rätt att driva krog i tullhuset, vilket ofta utgjorde såväl kontor som bostad åt honom, kunde han få avsevärt förbättrade inkomster.

I Malmö kallades chefen för stadens samtliga tre landtullplatser (stadsportarna och acciskammaren, se nedan) för landtullinspektör, men fungerade också som högste chef för alla landtullar i Skåne och innehade i den egenskapen titeln provincialinspektör eller överinspektör över småtullarna och accisen i Skåne. Detta innebar under 1600-talets andra hälft att Malmös landtullplatser vardera inte förestods

av en tullnär, utan av en tullskrivare med en visitör/besökare som kollega på plats. Under perioden 1663–1674 var Nils Arvidsson Weinheim (adlad Hägerflycht 1675) landtull/provinsialinspektör. Han avancerade 1679 till tjänsten i Stockholm som överinspektör över småtullarna och acciserna i Sverige och Finland och efterträddes i Skånelandskapen av Melchior Carlsson. Denne dog 1695 och avlöstes då av Josua Fistulator (adlad Stiernblad 1698) vilken avled 1717.⁶

Fram till Skånska kriget (1675–1679) var småtullarna och acciserna tidvis utarrenderade till privatpersoner, som tidigare nämnts. Genom att arrendera ut tullverksamheterna fick staten en garanterad, fixerad inkomst (baserad på ett kalkyletrat, årligt belopp) som den erhöll oberoende av indrivningseffektiviteten och den förskingring av offentliga medel som staten annars måste räkna med. Samtidigt slapp staten ifrån de bekymmer som var förknippade med behovet att hålla särskild, avlönad personal anställd för tulluppbörden. Dessa bekymmer överlastades på arrendatorerna för vilka det gällde att driva in avgifterna, helst med ett överskott så de gjorde en vinst. De var inte skyldiga att redovisa några som helst räkenskaper.

I Malmö arrenderade bland andra följande personer småtullarna och acciserna under 1660- och 1670-talen: bröderna Carl och Petter Paulin, rådman Thomas Jyde samt Henning Olsson.⁷ Att bröderna Paulin inte kom överens vare sig sinsemellan eller mot tullpersonalen, stadens mjölnare, de varuhavare som passerade tullhusen eller lantbrukarna runt staden framgår med all tydlighet av Skånska kommissionens protokoll 1668/69 som återger mängder av tvistemål under 1660-talet mellan de ovannämnda inblandade, även med inslag av våld, som kommissionen hade att utreda.⁸ Kommissionen rekommenderade att Lilla tullen och acciserna modifierades, ty bönderna behöll sina varor för sig själv ute på landsbygden där de såldes i strid med förbuden om landsköp – förtjänsten var för liten vid försäljning på torget i staden.⁹ Bråk på olagliga uppköpsmarknader på landsbygden var vanliga. Landtullvisitörer misshandlades, och det hände ofta att folk återtog beslag som dessa gjort. Petter Paulin avstod 1669 i bitterhet sin arrendatorjänst till brodern Carl, vilken adlades Lilliengrip 1690. Thomas Jyde uppträdde sedermera som bisittare i accisrätten. Henning Olsson adlades Ankargrip 1687 för sina insatser i Skånska kriget på 1670-talet.

Magistraterna ålades att bygga staket runt sina städer i den mån de inte redan var omgärdade med murar – som i Visby – eller befästningar – som i Göteborg. (Uttrycket *utanför stadens hank och stör* härrör från denna tid). Bönder och köpmän fick bara komma in i städerna genom särskilda portar. Dessa gavs i allmänhet namn efter de väderstreck i vilka de låg, eller efter den ort varifrån vägen genom den kom. Sålunda fanns Skänningeporten i Vadstena och Vadstenaporten i Skänninge. I Linköping fanns Galggatuporten, och det är inte svårt att räkna ut vart vägen genom den ledde.

Vid varje port byggdes ett särskilt tullhus där varuhavaren muntligen eller skriftligen fick avlämna en deklARATION över vad han hade med sig. I sjöstäderna inrättades särskilda acciskammaravdelningar i de gamla sjötullkamrarna, eller särskilda landtullhus vid skeppsbryggorna för den inrikes sjöfarten. Allt fler städer fick efterhand rätt att disponera en viss andel av de uppburna acciserna. Magistraterna i de obefästa städer som fick denna rätt var tvungna att använda medlen till bygande och underhåll av tullhus, portar, bommar, staket och bryggor.

Tullhusens läge specificerades inte – de kunde ligga såväl strax utanför som innanför vederbörande stads staket eller befästningsverk. I anslutning till tullhusen anlades särskilda, avstängda platser där de införda varorna förvarades tills förtullningen avklarats (inte heller dessa platsers lägen specificerades topografiskt). När så skett besiktigades de medförda varorna genom att tillkallade vägare alternativt mätare kontrollerade de deklarerade vikterna etc., medan en visitör/tullknekt stack ner sitt visiterspjut i packorna för att kontrollera så att inte ett antal skinkor fanns där i stället för deklarerade vedklampar. I så fall stämdes varuhavaren inför *accisrätten* och fick se sina varor samt häst och vagn konfiskeras och förverkas (se även nedan). Godset såldes i packhuset varvid hälften av det influtna beloppet delades mellan kronan och tullmännen. Den andra delen gick till staden och i förekommande fall till arrendatorn av småtullarna.

Lilla tullen uttogs efter vikt, volym, stycketal eller cirka 3 procent av varuvärdet på de flesta varor. Undantagna var sådana varor som införts från utlandet och som redan belagts med Stora Sjötullen. Denna reglerades dock först 1636, då ett stort antal städer fick stapelstadsrätt, dvs. rätt att dessutom handla med utlandet – de blev så kallade stapelstäder. Övriga inhägnade städer kom då att kallas uppstäder. Antalet varuslag i landtulltaxorna utökades 1666. Tullsatserna höjdes 1686.

På sommaren började tullskrivaren sitt arbetspass klockan 4 på morgonen (vintertid först klockan 6) samtidigt med vaktknektarna vid stadsporten. Han antecknade de ut- och inresande varuhavarnas namn, hemvister och medförda varor samt räknade ut avgifterna för varorna – allt efter deklARATIONEN. Tullmannen tog därefter inte emot betalningen, utan den fick varuhavaren själv lägga i en särskild kista som var försedd med två lås och som varje vecka öppnades av *ståthållaren* och tullnären på plats. Tullmannen gav varuhavaren en tull- och accisedel som kvitto. Från och med 1690-talet ålades tullskrivarna att mot kvitto lämna in de influtna tullmedlen månatligen till ränteriet i staden.¹⁰

De utgifter som bonden/köpmannen haft i samband med införseln till staden inkluderade han i priset vid försäljning på stadens torg. Småtullarna kan därför jämföras med våra dagars mervärdesskatt. I de skånska städerna fick bonden tillbaka de överskjutande avgifterna vid passerandet ur staden vid valfri tullport om han inte lyckades sälja hela varupartiet. Skånska kommissionen kritiserade 1670

Fig. 1. Ingen bild på någon av Malmös kistor för uppbörden av landtullen och acciserna har påträffats. Här visas istället Karlshamns motsvarighet från 1736. – Foto: Karlshamns museum.

detta återbetalningssystem som de med rätta ansåg strida mot landtullförordningarna. Riksrådet Claes Rålamb (1622–1698), som ingick i kommissionen, tyckte att bonden skulle få lov att ställa undan den överblivna varan någonstans i staden tills den blev såld. Detta blev kommissionens beslut. Risken var annars stor att bonden sålde den överblivna varan olagligt på landet.¹¹

I Sverige rädde under 1600- och 1700-talen samt en bit in på 1800-talet den ekonomisk-politiska åskådning som kallades merkantilism. Dess bärande idé var att ett land skulle sträva efter att importera råvaror från utlandet och förädla dessa inom landet, vilket skulle gynna dettas ekonomiska utveckling och främja selsättningen. Detta innebar att råvaror belades med höga tullar eller, vilket var vanligast, förklarades som importförbjudna. Ett exempel på varor av detta slag var tobak, som importerades i bladform för att tugg- och röktobaksvaror skulle kunna tillverkas i Sverige. Dessa färdiga varor stämplades särskilt med svensk stämpel på tobaksspinnerierna. Om sådan stämpel inte fanns betraktades tobaksvaran som insmugglad från utlandet och beslagtogs av tullpersonal vid Stora Sjö- eller Lilla tullen. (Ordet *smuggla* har engelskt påbrå och användes inte i Sverige i äldre tider. Istället användes begreppet *lurendrejeri* för varor som inte alls deklarerades i tullen, samt *tullförsnillning* för varor som deklarerades men till för lågt värde). Ett

annat exempel var färdiga tyger av alla slag. Garnerna importerades i längdvara och förvandlades till kläden etc. på spinnhusen och andra klädesmanufaktur-/klädeshallar. Därefter försågs de med en särskild stämpel (hallstämpel) från tillverkningsorten. Om ostämplade klädestyger påträffades av tullmän i hamnar eller stadsportar betraktades de som utrikes tillverkade och beslagtogs. I tulltaxorna markerades färdiga, mönstrade ("fasonerade") tyger som importförbjudna. Merkantilisterna ansåg att de utgjorde en onödig lyx. Ostämplade tobaksvaror och klädestyger var vanliga smuggelvaror vid Lilla tullen i Malmö och övriga skånska städer under hela den tid som merkantilismen var den bärande näringslivsidén (se vidare nedan om smuggelfall).

Landtullpersonalen hade också att runtom i staden i efterhand kontrollera att alla acciser var betalda. Årligen gjorde de oanmälda visitationer i exempelvis vinkällare för att utröna om tapperiansaccisen (accis på det utländska vin som vinskänkar eller krögare sålde) var betald. Skånska kommissionen hade 1670 beslutat att landtullmännen även skulle gå runt i staden i syfte att inspektera plomberna på bryggarnas handkvarnar för malt- och spannmålsmalning. Den landtullpersonal som utförde dessa åligganden var besökarna/visitörerna, och de kunde uppträda civilklädda men kändes snabbt igen genom att de var försedda med en tjänstebricka av mässing. Vanligt var också att de på gatan kunde stoppa transporter med maltsäckar och begära att kusken skulle visa upp kvitto/sedel på att maltaccisen var betald. Ofta upptäckte tullmännen oaccisad malt under visitationer av kvarnar och möllor i städerna. De *konfiskerade* (beslagtogs) då malten och satte ett särskilt märke – med en krona som motiv – på säckarna. Det kallades att "kröna" godset. Vid den efterföljande rättsprocessen i *accisrätten* kunde gods och säckar förklaras för *konfiskabla* (förverkade till staten). I förekommande fall utdömdes även böter på mellan 6 och 10 daler silvermynt (d smt). I särskilt allvarliga fall kunde upp till 100 d smt utdömas i böter.

Om å andra sidan en tullskrivare råkade göra sig skyldig till felaktiga uträkningar, kunde han första gången dömas till 50 d smt i böter, andra gången 100 d smt samt tredje gången avsked och straff *som kronans otrogne tjänare*. För att reglera eventuella kommande misstag fick tullmannen avlägga en särskilt fastställd ed och ställa kausion för sig och sin vandel. Om det dessutom kunde bevisas att en tullman hade iklätt sig rollen som lurendrejare eller tullförsnillare genom att agera i maskopi med en borgare eller bonde, dömdes han till livstids straffarbete på Marstrands fästning.¹²

Vad tullmännens avlöningar anbelangar, så fick chefen på en tullplats 1679 och en tid framåt ta medel ur de på stället inbetalda tullbeloppen till att avlöna sig själva och sina underlydande. Tidigare hade avlöningarna utbetalats av vederbörande tullarrendator eller provinsialinspektorns uppbördsansvarige, men Skånska

kriget hade helt omintetgjort nästan all landtullverksamhet i Skånelandskapen, och systemet med tullarrendering hade upphört. Flera ansatser till att fresta enskilda tullmän att ta på sig arrendering av småtullarna misslyckades under återstoden av 1600-talet.¹³ Eftersom man från Generallandtullkontorets i Stockholms sida förstod att lokalbefolkningen och Skånelandskapens näringsliv lidit under kriget återupptogs uppbörderna av småtullarna och acciserna först den 1 augusti 1680. Dessutom befriades alla tulltjänstemän från inkvartering och andra borgerliga skyldigheter så länge de inte ägnade sig åt borgerlig näring. De hade nämligen klagat på att de var tvungna att betala lokala skatter trots att de inte konkurrerade med borgerskapets näringsverksamhet.¹⁴

Det nya tullsystemet blev snabbt en källa till förargelse bland borgare och bönder. Ilskan riktade sig främst mot besökarna och visitörerna, men även mot tullskrivarna, som redan 1623 *överfölls med hugg och slag* av sådan omfattning att kungen utfärdade särskilda förordningar – *protektorial* – med föreskrifter om vad som drabbade dem som anföll tullmännen. Dessa bestämmelser hade ingen djupare, avskräckande verkan, ty de förnyades ständigt till långt in på 1700-talet.

De skånska städer som 1662 inte omedelbart behövde förses med staket var Malmö, Kristianstad och Landskrona. Dessa omgärdades ju sedan dansk tid redan av befästningar. Inte heller Lund behövde inhägnas omedelbart – staden omgärdades sedan medeltiden redan av en jordvall. Kring Ystad, Helsingborg, Simrishamn, Ängelholm och Båstad restes staket. De tre redan befästa städernas magistrater befriades inledningsvis från tvånget att bygga tullhus eftersom dessa fortifikationsmässigt räknades in i befästningsverken, även om de fick andelar (1/6) av acciserna för bygg- och underhållskostnader för husen. I Malmö gick medlen istället till att avlöna stadens accismästare (den förste svenske accismästaren i staden var Erik Ohlsson Pehlberg).¹⁵ Magistraten klagade under 1600-talets andra hälft ständigt på att dess accisandel inte räckte till att dessutom bygga tullhus, men kanske att hyra sådana utanför portarna (se vidare nedan).¹⁶

Accisrätten

I Sverige infördes accisrättsystemet 1664.¹⁷ Den första förhandlingen i Malmö accisrätt ägde rum på rådhuset den 22 augusti 1666 på begäran av generalguvernören Gustaf Banér. Enligt 1664 års förordning skulle ledamöterna bestå av borgmästaren som ordförande samt landtullinspektorn och två rådmän som bisittare, men i Malmö utgjordes staben 1666 dessutom av syndicus¹⁸ och stadsfogden.¹⁹ Från 1672 kom rättens ledamöter att bestå av landtullinspektorn som ordförande med två eller tre rådmän som bisittare.²⁰ Vid accisrätten avhandlades inte bara traditionella rättsfall. Även olika slags edsavläggelser ägde rum där. Sålunda fick bland andra

bagare och bryggare årligen avlägga ed på att de skulle följa diverse bageri- och brödförsäljningsförfattningar. Sist, men inte minst viktiga, var de tjänsteeder som landtullpersonalen hade att avlägga årligen och vars huvudsakliga innebörd var att de lovade att inte se mellan fingrarna när någon försökte lurendreja in varor till staden eller försnilla avgifter vid deklarationerna. De skulle värna om kungens inkomster, och inte agera i maskopi med förbrytarna (Stora sjö tullpersonalen avlade sina eder vid sjö tullrätten).

Landtulltopografien i Malmö under perioden 1658–1700

Stadens portar

De första svenska landtullhusen och deras lägen

Om man ser på de kartor som finns över Malmö från 1600-talets andra hälft frapperas man av att de framförallt utgör kartor över stadens befästningar, och då markeras tullportarna Strandporten, Öster Port och Söder Port tydligt. Ett undantag är en tidig karta från 1665 i Krigsarkivet, där de inte alls anges. På denna karta anges dock inte var själva tullhusen var belägna, men det är rimligt att anta att något av den bebyggelse som anges strax utanför portarna utgör landtullhus. Kartans benämningar är ”Kålgårdar” och ”Damm”, vilka innehades och drevs av stadens borgare och de så kallade åboarna (de som bodde på värnen). Dessa gickade för övrigt ofta landtullpersonalen vid tullstugorna eftersom de oupptäckta kunde passera dessa på de otaliga små bivägar som löpte från väster till öster söder om staden.

Fig. 2. Osignerad karta från 1665 i Krigsarkivet. – Ur Malmös kartor.

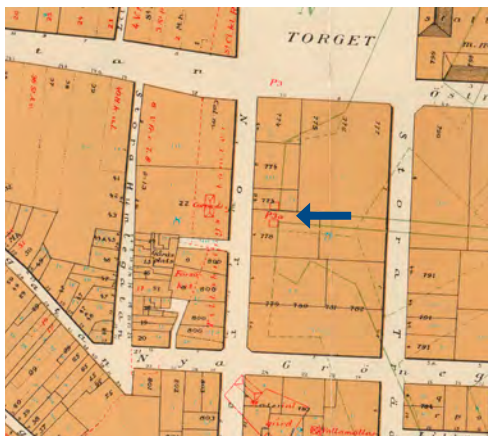

Fig. 4. Utsnitt ur Isbergs karta 1875 med läget för 1661 års Österport.

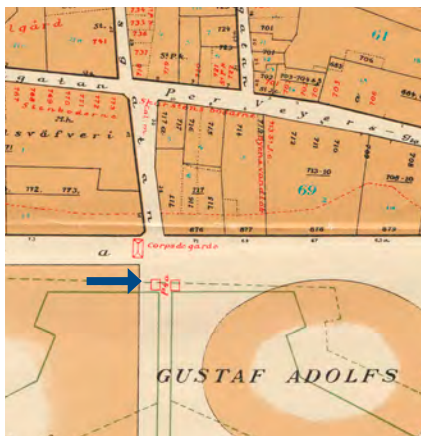

Fig. 5. Utsnitt ur Isbergs karta 1875 med läget för 1674–75 års Söderport.

ning i nuvarande Drottningtorget. I samband med utvidningen av fästningsverken i öster revs den ner 1659, och en ny uppfördes cirka 45 meter längre söderut. Den stod färdig 1661. Under andra hälften av 1690-talet restes en ännu pampigare Österport. *Södra porten* låg där nuvarande Södergatan mynnar ut i Gustav Adolfs

Fig. 6. Södra portens ungefärliga läge. Till vänster Engelbrektsgatans mynning i Gustav Adolfs torg. Fotografen står i torgets nordvästra hörn. – Foto: 2018 författaren.

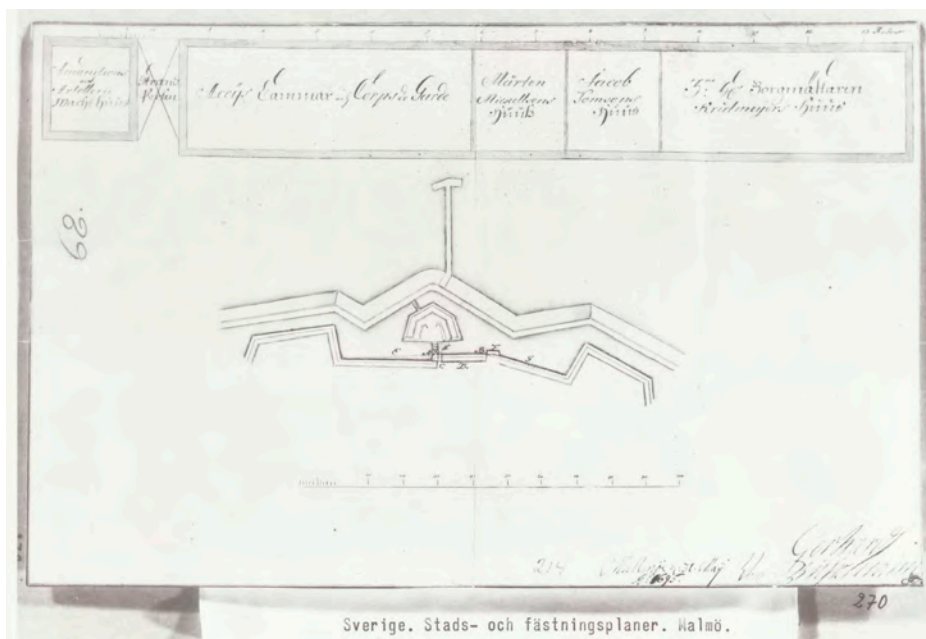

Fig. 7. Acciskammaren 1695. Planritning 31 maj 1695 av generalkvartermästarlöjtnanten Gerhard Buhrmann. Krigsarkivet, Stads- och befästningsplaner nr 62. – Foto: Krigsarkivet.

torg, och hade uppförts 1612, även den prydd med det danska kungaparets vapen. Befästningsarbetena medförde att den porten revs ner och ersattes 1674–1675 av en ny i trä ungefär där nuvarande Engelbrektskatan mynnar ut i samma torg. Mellan åren 1696 och 1705 uppfördes en ny port i sten på samma plats. Båda portarna försvann i samband med att fästningsverken runt staden raserades i början av 1800-talet.²¹

Vid *Strandporten* (före detta danska *Færgeporten*) var den gamla danska tullboden sedan 1621 inrymd i ett hus som var uppfört 1589 och sammanbyggt med strandmuren öster om porten. Den svenska förmyndarregeringen informerade fältmarskalk Gustaf Otto Stenbock (1614–1685; sedermera generalguvernör över de skånska landskapen 1658–1664) att eftersom kung Karl X Gustav, som just avlidit, inte sagt något om tullbodens öde, skulle den direkt övertas av svensk Stora sjö tull- och landtullpersonal. Den kunde inte längre användas för konspiratoriska syften.²² Den omvandlades till svensk sjö tullkammare (för utrikes gods) och packhus på första våningen. På andra våningen inrättades *Landtull- och Acciskammaren*, där Lilla tullen och acciserna betalades för varor som anlände sjövägen till Malmö från inrikes orter. Byggnaden ägdes 1659–70 av borgmästare Jörgen Bödker, som 1661

avstod från alla anspråk på dess användning, och nöjde sig med en årlig hyra.²³ Provinsialtullförvaltaren Johan Barchman berättade på 1670-talet att man sedan länge betalat 60 d smt i årshyra för lokalerna.²⁴

Under sista tiden av skånska kriget (1676–1679) var den utrikes sjöfarten obehaglig, och tullhuset förföll. Det ansågs vara farligt att vistas så nära sundet där befästningarna var svagare än på landsidan, varför sjötkammare- och packhusdelen på tullnären Johan Poppelmans (tullnär 1673–1708) befallning 1676 först överfördes till hans gård vid Adelgatan och därefter, 1687, till hans då nyinköpta gård – den Dringenbergska gården vid nuvarande Norra Vallgatan. Efter många stridigheter återflyttades tullverksamheten till tullkammaren, som 1694 fick tomtnummer 421. Under hela tiden fungerade övervåningen som kammare för Lilla tullen och acciserna, ty den inrikes sjöfarten, vilken gick längs med de svenska kusterna, fortsatte ganska obehindrat.²⁵ Tullkammarens läge förblev oförändrat till 1879, dock flera gånger renoverad och delvis ombyggd.

Landtullhusen vid portarna fram till Skånska kriget

Den äldsta beskrivningen av de nya, svenska landtullhusens beskaffenhet får vi så tidigt som 1662, låt vara att deras topografiska läge inte nämns på annat sätt än att de ligger utanför respektive stadsportar. Skånska kommissionens granskning av Skånelandskapens förvaltning innefattade inte minst hur det svenska tullväsendet hade implementerats under de gångna tio åren. Bland de dokument de hade att ta ställning till och som redovisades i dess rapport 1668/69 finns ett brev daterat den 6 maj 1662 från Malmös stadsfogde Peter Carstens till kommissionen om att provinsialinspektorn Nils Arvidsson (Hägerflycht) hade anhållit om bifall och attest på kronans utgifter den 1 maj samma år för uppförande av landtullhus utanför Östra respektive Södra porten samt för inredning av en Acciskammare vid Strandporten.²⁶ Stadsfogden bifogade redogörelser från de hantverkare som byggt husen, nämligen Nils Larsson Timmerman och Kresten Muremestere samt borgarna Mats Christensen och Rasmus Nilsson Lindegård. Dessa redogörelser har inte tidigare observerats av den Malmöhistoriska forskningen.

De båda tullhusen blev identiska förutom att tullhuset utanför Södra porten blev lite bredare än dess motsvarighet vid Östra porten, och därmed lite dyrare (vid den tiden var resandetrafiken söderifrån större än motsvarande trafik österifrån, därav det något större utrymmet för tullbehandlingen av medförda varor). Husens beskaffenhet och inredning beskrivs på följande sätt (transkriberat): ...*6 bindningers stoorlegh, muret imellem stollper, medh behörige skillrum afdelte wärelser, så och skorsteen opmuret, Een kakeofn medh Potter, twenne Bordh [...], Benke, Item Fierdedehls Loft och Gullf snedkerarbe, såwäll som dess behörige dörr, som och är wäll*

beslagne medh hängsler och Låsar; desslijgeste Tollkisten, medh faste låss och Beslagh wäll förwaret, dessföruden ett Bordhskläde; På samma huuss är tollf winduer, medh dess Buer och Winduerskude; Ellers så och taget medh godhe tagsteen wäll förwaret.

Södra tullhuset kostade 248 d smt, och Östra tullhuset 240 d smt. Den nya acciskammaren inreddes på samma sätt med tullkista med lås och beslag samt bordskläde och bänkar – allt för 16 d smt. Totalsumman blev 504 d smt, och detta belopp hade Nils Arvidsson fått attest på. Kommissionen hade inga anmärkningar mot detta, vilket torde innebära att husen uppförts på det angivna sättet. Inga uppgifter om husens exakta lägen nämns.

Uppgifter om ett sådant avgränsat område som enligt förordningarna om Lilla tullen och acciserna skulle anläggas i anslutning till tullhusen för förvaring av varor under den stund tullbehandlingen av dessa genomfördes (se ovan), har jag inte påträffat i vare sig källor eller litteratur för den period som avhandlas här.

Landtullhusen vid portarna efter Skånska kriget

I ett brev av den 20 augusti 1684 från kung Karl XI till provinsialinspektör Nils Arvidsson (Hägerflycht) hänvisas till en resolution från 1682, vilken stipulerade att landtullhus skulle omfatta en *tullstuga*, en *wånstuga*, *kökskammars* (sic) och en *förstuga*. Provinsialinspektorn Melchior Carlsson hade fått 648 d smt för nybygge eller hyrande av sådana i Skånelandskapen efter kriget. För Malmö hade det bestämts att husen skulle ha måtten 20 x 8 alnar (= cirka 12 x 7 meter), men majestäten ansåg att en sådan vidlyftig planlösning var onödig, *särskilt vid Malmö*. Vid ett fientligt angrepp skulle tullhusen vara de första att förstöras (eftersom de låg utanför befästningarna), och då skulle det bli alltför dyrt att reparera dem eller bygga nya. Därför tänkte kungen informera generalguvernören över Skåne, Halland och Blekinge, Rutger von Ascheberg (1621–1693), att inga sådana hus fick uppföras för tullmännen i Malmö. De fick istället nöja sig med *en liten stugu och cammare*. Sådana mindre tullhus var billigare att återuppföra, alternativt att hyra av husägare som hade fastigheter utanför befästningarna. Det vanliga i Malmö blev att sådana privathus som låg närmast, helst på ravelinerna,²⁷ hyrdes utanför portarna för tulländamål. Eftersom Malmö var befäst och inte behövde sätta upp staket runt staden bestämde Kammarkollegiet att dess magistrat skulle bekosta tullhushyrorna. Något tal om att pressa in särskilda tullhus i de trånga utrymmen som fanns innanför stadsportarna och närmaste intilliggande stadskvarter blev det aldrig.

År 1699 begärde magistraten att generalguvernören Otto Vellingk (1649–1708) skulle beordra en översyn över olika myndigheters skötsel av sina verksamheter. Bland annat ville de att särskilda personer skulle utses med mandat att besöka de hus utanför portarna som tullpersonalen hade utsett till tullhus för att bedöma om

de var lämpliga att använda för detta ändamål.²⁸ Ända fram till ett par årtionden in på 1700-talet utgjorde frågan om vem som skulle bekosta tullhusens uppbyggnad och underhåll ett tvistefråga.²⁹

Det källbestånd som står till buds för en rekonstruktion av lägena för tullhusen utanför södra respektive östra porten är milt sagt spretigt. Sporadiska, ungefärliga uppgifter från 1670-talets början till cirka år 1700 har bara kunnat tas fram genom konsultation av rådhusrättens domböcker, magistratens brevböcker och inneliggande handlingar, borgerskapets kronoräkenskaper samt Malmö Lanttullkammarens arkiv 1680–1700. Exakta uppgifter finns inte för tiden före 1694, det år då stadens alla gårdar, hus och fastigheter gavs individuella nummer. I nuläget kan emellertid följande konstateras.

Södra tullhuset

Borgaren Rasmus Henriksson fick 12 d smt i årshyra för 1675 för sitt hus utanför Söderport av landtullarrendatorn Carl Paulin. Tullskrivaren Jacob Nilsson Helmerich använde det till tullhus.³⁰ Så kom kriget, och Helmerich dyker åter upp i källorna först år 1682. Året därpå använde han Vilhelm Anderssons hus som tullhus för samma hyra.³¹ År 1683 köpte provinsialinspektör Melchior Carlsson mjölnaren Nils Esperssons hus på Södervärn och lät timmermännen Bengt Jönsson och Sven Höck samt de båda murarmästarna Rasmus Nilsson Lindgård och Johan Fincke besiktiga och värdera husets omgestaltning till ett ändamålsenligt, renodlat tullhus.³²

Enligt magistratens brevböcker fick borgaren Per Månsson 12 d smt i årshyra för att han upplät sitt hus på Södervärn till tullhus åren 1685 och 1686. Borgaren Måns Larsson fick motsvarande summa av tullskrivaren Olof Palm³³ årligen för att han hyrde ut sitt hus på Södervärn för samma ändamål åren 1687 till 1689.³⁴ Palm efterträdde Helmerich som 1687 hade blivit så sjuk att han avlidit.³⁵

På 1690-talet hyrde borgaren Anders Svensson på Södervärn ut sitt hus till tullhus för 12 d smt i årshyra³⁶, och samma sak gjorde borgaren Arent Brandenburg under 1700-talets första år.³⁷ Vid denna tid låg tullhuset på tomt 39 på Södervärn. År 1710 angavs det som demolerat och nedbrutet.³⁸

En landtullsedel av den 3 juni 1699, utfärdad vid Södra porten

Författaren hade turen att på en auktion 2018 ropa in en landtullsedel från 1699. Den har måtten 4 x 8 centimeter men av dess ena kortsida är cirka 1 centimeter avriven, vilket något försvårar uttydandet av innehållet.

N:o 15 Hafwer
förtullat sådana Perzei
som på andra sidan ståa specificer
de / Dalr. öre Söfwerin
Malmö = Port /
Anno 169

Fig. 8. Tullsedel från 3 juni 1699, framsida.

[Faint, mostly illegible handwritten text on the reverse side of the document, likely bleed-through from the front side.]

Fig. 9. Tullsedel från 3 juni 1699, baksida.

På framsidan kan följande läsas:

**N:O 15 hafwer R Anders[son]
Lybergh förtullat sådana perze[dlar]
som på andra sijdan ståå specificce[ra-
de] – Dalr. 1 5/6 öre Sölfwerm[ynt.]
Malmös södra Port/
3 juni Anno 1699**

Baksidan är svårare att tyda, ty där finns ingen förtryckt text, men det som kan utläsas är att det som R Andersson Lybergh förtullade var en viss mängd smör, uttryckt i lispund (1 lispund = 8,5 kilo). Han betalade 1 5/6 öre smt, vilket med ledning av 1687 års landtulltaxa³⁹ innebar att han införde cirka 8 kilo smör (tullsatsen var 2 öre smt för ett helt lispund). Alla tull- och accissedlar buntades ihop, överlämnades till Tull- och acciskammaren vid Strandporten där de förseglades och varifrån de varje månad skickades upp till Generallandtullkontoret i Stockholm tillsammans med en ”special”, dvs. månatlig sammanställning över småtulluppbörden från alla stadens portar.⁴⁰

Landtullsedeln ifråga utgör med all sannolikhet Lyberghs kopia/kvitto på den erlagda Lilla tullen. Den skulle han på begäran av en visitör eller besökare ju kunna visa upp på väg till försäljning på torget. Om han inte hade den med sig råkade han illa ut. I motsatt fall, och om han sålde allt smör där, kastade han säkerligen bort kvittot efteråt. Att det ändå är i behåll skulle betyda att han inte fick sålt allt och då hade rätt att få tillbaka Lilla tullen på det osålda partiet vid återutfarten från staden genom någon port, allt enligt bestämmelserna. Kvittot skulle då ha behållits av tullskrivaren i den porten och anteckning gjorts i månadsspecialen. Eftersom sådana räkenskaper inte kunnat kontrolleras på Riksarkivet (se nedan) kvarstår frågan om hur det kan komma sig att sedeln är bevarad sedan mer än 300 år.

Tullmännen signerade aldrig sina utfärdade tullsedlar, men den som tjänstgjorde vid detta tillfälle vid Södra porten var tullskrivaren Olof Palm. Han hade vid denna tid tullbesökaren Olof Jacobsson som kollega, men dennes uppgift var inte att förtulla varor och utfärda tullsedlar – han hade en kontrollerande funktion inne i staden. Palm bodde i fastigheten gammalt nummer 708, ungefär nuvarande Per Weijersgatan 4, sålunda mycket nära sin arbetsplats. Jacobsson hade sin bostad i en gård med gammalt nummer 447, ungefär nuvarande Gråbrödersgatan 9A.⁴¹

Östra tullhuset

I källorna anges att tullhuset vid Östra porten hade rivits 1673 eftersom befästningarna i öster utvidgades. Borgaren Olof Klemenssons hus hyrs mellan den 1 maj och den 9 september 1672 för 5 d smt för att användas som tullhus. Tull-

skrivaren Jonas Stare⁴² hyrde därefter borgaren Mathis Iversens hus av hans änka Karen för 3 d smt mellan den 29/9 1672 och den 1/1 1673. Beloppet betalades av landtullarrendatorn Carl Paulin och gavs till Elisabeth Mattisdotter.⁴³ Några år senare betalade Stare 12 d smt i årshyra för 1675 till borgaren Vilhelm Andersson (gift med Elisabeth Mattisdotter) för tullhuset utanför Österport.⁴⁴

Efter kriget, år 1682, hyrde Stare hus utanför Österport av borgaren Rasmus Henriksson för 12 d smt i årshyra, och av Bengt Larsson 1683–1689 för samma summa i årshyra.⁴⁵ Efter Stares död 1691 fick tullskrivaren Olof Palm från södra tullhuset tillfälligt sköta hyresinbetalningarna till Bengt Larsson på Östervärn.⁴⁶

År 1685 utbröt slagsmål mellan besökaren Olof Jacobsson, som tillfälligt var stationerad vid Östra tullen, och utridaren⁴⁷ Peter Friberg i tullhuset där Bengt Larsson idkade ölutskänkning till bönder och resande, en verksamhet som var vanlig i de hus som låg på och utanför värnen. Jacobsson hade slagits blodig av Friberg, som menade att Jacobsson hade börjat misshandeln av honom, något som ett vittne (Larssons hustru, som serverade ölen) inte höll med om. De intygade att tullskrivaren varit helt nykter när den berusade Friberg avundsjukt utropade att han uppbar en kaptens lön. När tullskrivaren påpekade att han var nöjd med sin lön ilsknade Friberg till och slog ölkruset i huvudet på tullskrivaren. När kruset därefter krossades mot golvet tog Friberg en slev och attackerade tullskrivaren med den. När det inte räckte tänkte han slå honom med sin käpp, men då gick en tillkallad soldat emellan och hindrade Friberg. I rådhusrätten kunde Friberg inte förklara sitt uppförande. Domstolen hänvisade ärendet till Göta hovrätt i Jönköping med krav att Friberg skulle dömas till döden i enlighet med förordningen från 1681 om tullmäns protektorial, men denna instans lät honom komma undan med en varning.⁴⁸

Jonas Stares son Christian blev också tullskrivare, och en mycket duglig och uppskattad sådan.⁴⁹ Han betalade år 1695 12 d smt i hyra till borgaren Per Arvid Larsson och provinsialinspektorn Melchior Carlssons änka för att använda Larssons hus utanför Österport som tullhus.⁵⁰ Samma år avled provinsialinspektör Carlsson. Christian Stare vikarierade några månader på den höga tjänsten och räknade kallt med att få överta den. Den gick emellertid, som nämnts, till Josua Fistulator. Vid ett besök som denne gjorde i Östra tullstugan på hösten uppstod slagsmål mellan Fistulator och Stare, som hade brutit upp låset på tullkistan och vägrat lämna tullmedel och räkenskaper ifrån sig. En livlig brevväxling mellan Fistulator, Stare, Hägerflycht och Kammarkollegiet satte i gång och fortgick under nästan ett års tid. Stare var halsstarrig, men lämnade frivilligt in medel och räkenskaper till ränteriet. Kammarkollegiet kände till hans duglighet i tjänsten och förmådde Fistulator att se mellan fingrarna. Han insåg att det inte skulle gå att stämma Stare inför accisrätten – han satt ju själv som den rättens ordförande, och en ersättare var

Fig. 10. Så här föreställde sig Johan Hesselgren Söderport 1713. – Ur Malmös kartor, utsnitt.

inte att tänka på. Stare ångrade till sist sitt uppträdande och tog emot en allvarligt menad varning av Fistulator om hörsamhet och lydnad i fortsättningen. Jag har

inte kunnat finna att någon rättegång mot Stare ägde rum i detta ärende.⁵¹

År 1711 utgjorde tomt nummer 3 "tullskrivaren Christian Stares plats". Mellan åren 1688 och 1723 omnämns ömsom tomterna 3, 4 eller 5 utanför Österport som

Fig. 11. Så här föreställde sig Johan Hesselgren Österport 1713. – Ur Malmös kartor, utsnitt.

tullhus för vilka vederbörande tullskrivare betalade 12 d smt i årshyra.⁵² En uppfattning om hur samtiden såg på de båda ”tillhörande” portarna framgår av Hesselgrens karta 1713.

Tullhusens lägen på Malmökartor från 1750-talet till avskaffandet av Lilla tullen och acciserna 1810

Först i samband med en inventering gjord av Generaltullarrendesocieteten under 1750-talet, utgavs kartor över alla svenska städer som hade tullverksamhet, med angivande av såväl Stora sjötullkamrarnas som Landtullhusens topografiska placering.

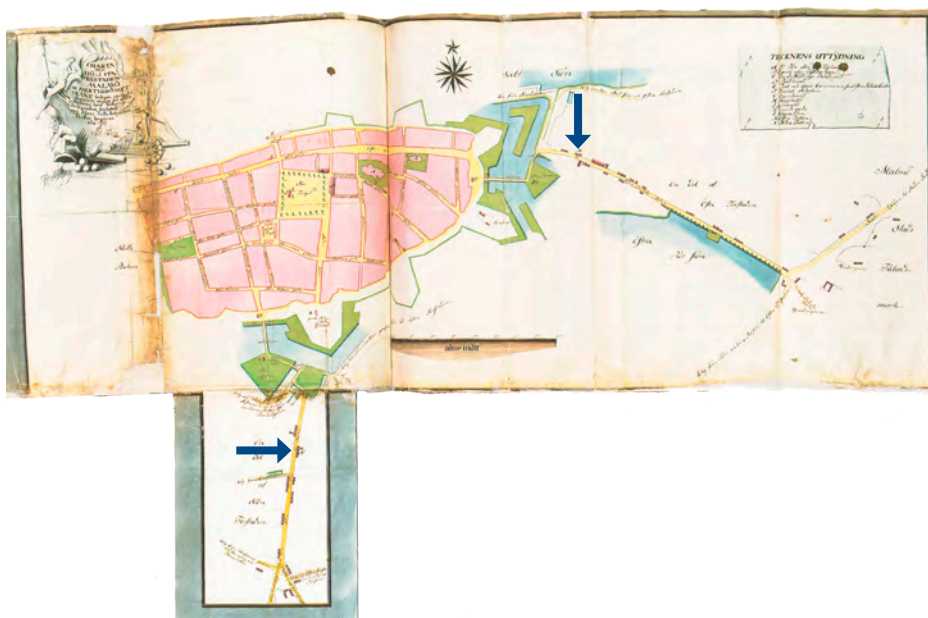

Fig. 12. Karta av stadsingenjör Peter Kock 1759. Tullhusen är markerade med blå pilar. Svensk tullatlas, Kungliga biblioteket, Stockholm H, vol. 5, foliant 113. – Ur Malmös kartor.

För Malmö är Östra och Södra tullarna tydligt utmärkta. De låg då ganska långt utanför de gamla befästningarna. Fram till dess Lilla tullen och acciserna avskaffades i samband med stadskuppen 1809⁵³ var dessa placeringar relativt oförändrade. Lägena ändrades bara i takt med husägarbyten. Det viktiga var att husen låg vid de två huvudvägarna in till staden.

Landtullhusen revs inte efter avskaffandet av landtullsystemet. Husen övergick

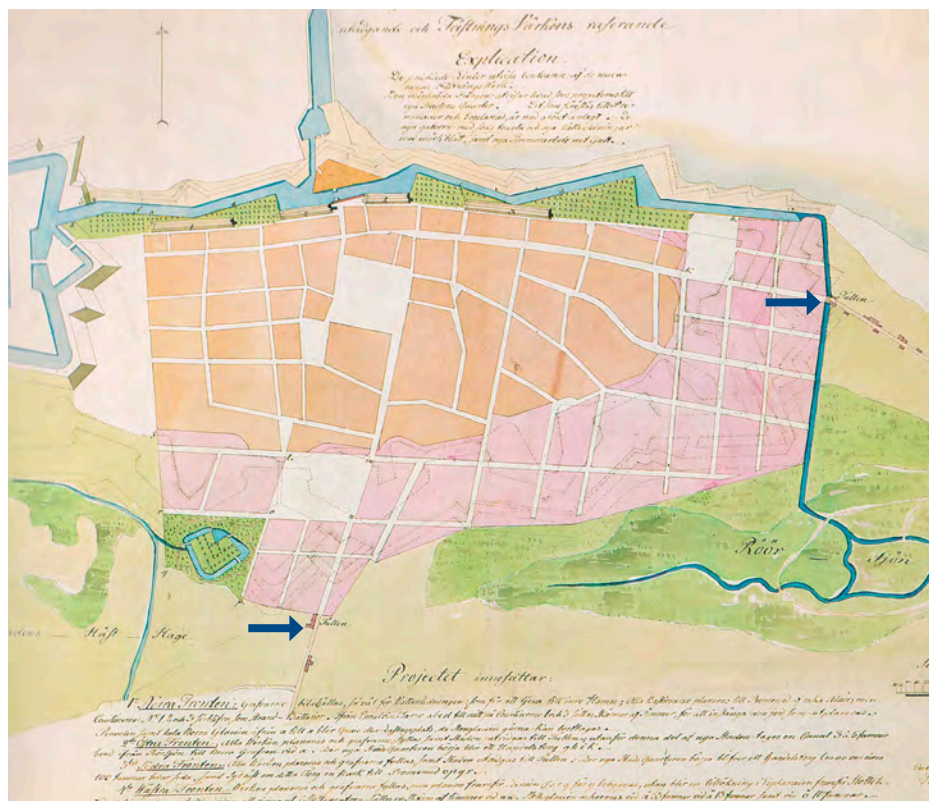

Fig. 13. Karta av Malmös kommandant Henning Adolph Gyllenborg över planeringen av fästningsverkens rasering 1804. Tullhusen är markerade med blå pilar. – Krigsarkivet. Ur Malmös kartor.

ofta i de före detta landtulltjänstemännens ägo och fick fungera som bevaknings-tullstationer varifrån patruller red ut längs landsvägarna och övervakade att inga importförbudna, insmugglade varor forslades omkring på landsbygden. Importförbud var regel snarare än undantag i svensk tullagstiftning till långt in på 1800-talet.⁵⁴

*Axplock bland händelser vid tullportarna i Malmö under 1600-talets sista årtionde*⁵⁵

Bevarade accisrättsprotokoll från 1600-talet finns på Malmö stadsarkiv bara för perioden 1691 till 1708. Detta är ett alltför kort tidsspänn för att det ska vara möjligt att utläsa ”smugglingstrender” inom landtullverksamheten för de första femtio åren av svenskt herravälde. Mellan 1691 och 1700 togs endast 42 fall upp i Malmö

accisrätt, årliga edsavläggelser för bagare, bryggare, krögare, slaktare, småtulltjänstemän etc., oräknade. I nittio procent av de rättsliga ärendena under perioden fälldes den/de anklagade. Sett över tid skedde de flesta ingripandena vid östra tullhuset, och man får intrycket av att den mest trafikerade vägen in till Malmö vid denna tid gick genom östra porten.

Hälften av ärendena gällde beslag vid tullhusen eller inne i staden av oaccisad malt, ofta med husrannsakan som följd och med konfiskation av malten samt några daler silvermynt i böter. Ibland kunde det handla om olaga brödförsäljning. Den andra hälften av rättsfallen rörde sig om försök till eller fullbordat lurendrejeri av handelsvaror av olika slag, huvudsakligen ostämplad tobak eller ostämplat klädestyg i längdvara. Några exempel ges här.

På sommaren 1694 körde handelsmannen Jöran Holst med sin vagn direkt förbi östra tullhuset och fram till bommen vid porten. En vaktssoldat fällde ner bommen så att tullskrivare Christian Stares tulldräng Jöns Svensson hann fram för att kunna visitera Holsts forä, men dessförinnan hann Holst försöka muta vaktssoldaten med 4 öre smt för att denne skulle ge Svensson ett par örflilar så att denne drog sig undan och lät bli att visitera hans vagn. Soldaten lydde emellertid inte, örflilarna uteblev och vid visitationen påträffade Svensson två ostämplade blåa klädestyger som vid rättegången visade sig vara förtullade vid ett tidigare tillfälle. Holst, som sade sig ha varit berusad och inte mindes någonting, friades och klädestygerna konfiskerades inte.⁵⁶

Hösten 1695 stoppade visitören Jonas Eriksson, utlånad till det södra tullhuset från det östra, borgaren Truls Trulsson som med sin forä försökte köra förbi tullhuset på väg från Södra värnen med totalt 8,5 kilo ostämplad tobak i 10 rullar (1 rulle = 0,6 kilo) och 6 brickor (1 bricka = 0,425 kilo) gömda i legalt gods. Han dömdes till 30 öre silvermynt (1 öre smt = 0,015 daler) i böter för själva varan (som konfiskerades) samt 40 d smt för överträdelse av landtull- och stämplingsbestämmelserna för tobak. Samma dag dömdes handelsmannen Leonard de la Rose som låtit sin dräng frakta peruker, köpta i Helsingborg, och deklarerat dem vid östra tullhuset men ”av misstag” glömma att samtidigt deklarerat ett parti på 15 rullar (cirka 9 kilo) ostämplad tobak. de la Rose fick trots protester inte fria sig genom edgång, utan dömdes till 20 öre smt i böter för själva varan (som konfiskerades) men slapp betala 40 d smt för förbudsöverträdelsen.⁵⁷

Vid samma tid stämde tullbesökaren Olof Jacobsson från Södra porten fru Anna, änka efter handelsmannen Mårten Nehrmann, för att hon hindrat honom att göra husvisitation på hennes loft för att kontrollera att det inte funnits mer korn i de säckar hon just tagit emot på en forä som bonden Truls hustru i sällskap med en granne från Klörup transporterat dit. Hon hade rutit åt Jacobsson ”att packa sig på dörren”, och anklagat honom för att vara både onykter och otidig. Visserligen

var Jacobsson känd för sin dryckenskap, men denna gång kunde vittnen intyga att han var ingetdera. Den last hon tagit emot innehöll 1 tunna korn för mycket och för den fick hon böta 3 d smt. Rätten hade överseende med hennes uppträdande i övrigt ty ”som kvinna kände hon inte till Kungl. Maj:ts bestämmelser om hur husvisitationer gick till eller om bondhustru haft en tunna för mycket”. I denna del slapp hon undan med en varning. Tunnan med kornet konfiskerades.⁵⁸

I december 1695 fick tullskrivaren Petter Appelberg från Strandportstullen ett tips om ett tobakslurendrejeri öster om staden och tog med sig visitören Jonas Eriksson från östra tullhuset för att göra ett tillslag hos bonden Jöns Eriksson på Spillepengen. De bröt sig in, gjorde en våldsam husrannsakan och påträffade 9 rullar (5,4 kilo) och 11 brickor (4,6 kilo) ostämplad tobak i ett skåp och bakom en spis. Många människor – drängar och vagnmän – var inblandade och skyllde på att handelsmannen Ernst Hindrich Stern i Malmö skulle ha tobaken. Dennes initialer fanns också på emballaget till tobaken. Många och långa förhör hölls i accisrätten. Alla inblandade skyllde på varandra, men erkände att de hade hämtat tobaken från en obekant båt vid stranden. Stern vägrade inledningsvis att yttra sig under förevändning att han var utlänning, förstod inte svenska – framför allt inte de svenska bestämmelserna – och hade allra minst kännedom om tobaken. Det han hade beställt var kramgoods, påstod han, och ville gå ed på att han inte ägde tobaken. Detta oaktat dömdes han till att böta 40 öre smt för tobaken samt 40 mark smt (1 mark smt = ¼ d smt) för förbudsöverträdelse. Jöns Eriksson hade gömt tobaken och fick böta 40 mark smt samt ytterligare 40 mark smt för att han hindrat rättvisan och tvingat tullmännen att med våld ta sig in i hans hus. Fyra övriga inblandade fick böta 40 mark smt vardera för förbudsöverträdelse. Eftersom det inte gick att bevisa att Stern ägde tobaken gavs han tillfälle att genom ed fria sig. Detta besked gjorde honom så glad och upprymd att rättens ordförande Josua Fistulator uppmanade honom att vara allvarsam, ty det hela var inget att skämta om. Stern avlade eden och friades från ytterligare påföljder. Tobaken konfiskerades, och ägaren förblev okänd...⁵⁹

Sommaren 1696 ankom den Schleswig-Holsteinske skepparen Hans Augustin med ett parti järn och bräder från Norrköping på ett Stora sjötullpass (som visade att Stora Sjötullen var betald för partiet i Norrköping och att Lilla tullen då inte skulle betalas). Han påstod sig inte veta att varorna ändå skulle deklarerars även vid Lilla tullen vid Strandporten i Malmö på ett särskilt landtullpass. Köpmannen Hans Tijl, som medföljde transporten, sade att mantalsskrivaren Johan Jung hade köpt godset. Tijl hade tre gånger frågat tullnären i Norrköping om det räckte med att Stora sjötullen var betald, och fått ett jakande svar men med tillägget att de fick räkna med att bli visiterade i Malmö. Accisrätten ansåg att Augustin inte hade varit helt okunnig om de svenska bestämmelserna. Han fick böta 100 d smt för att inte

ha medfört landtullpass. Tijl fick samma bötesbelopp för delaktighet i Augustins brott. Det bör noteras som jämförelse att en tullskrivare vid Lilla tullen hade 96 d smt i årslön....⁶⁰

På hösten 1696 stoppade tullbesökaren Olof Jacobsson vid södra tullstugan en pojke bärandes på ett åkdynetäcke som han misstänkte innehöll olovligt gods. Inlindat i täcket fann han 10 rullar (6 kilo) ostämplad tobak. I sällskap hade pojken Ystadshandelsmannen David Nehrman, som uppgav att han hade bett pojken bära paketet åt honom och visa vägen in till staden, ty han var inte hemmastadd i Malmö. Han sade sig inte känna till tobaken, men Jacobsson fattade misstankar när Nehrman erbjöd honom 1 carolin för att släppa igenom pojken. Tullskrivaren Olof Palm satt inne i tullstugan och blev vittne till det hela, men vägrade att hjälpa Nehrman när denne bad om hjälp. Nehrman vägrade att gå ed eftersom han inte ägde tobaken, men han dömdes ändå som ägare. Tobaken konfiskerades och Nehrman fick böta 8 d smt.⁶¹

Statistik

Räkenskaper för Lilla tullen och acciserna avseende Malmö under andra hälften av 1600-talet finns bara för något enstaka år på Malmö stadsarkiv, varför de inte kan utgöra grund för någon bedömning av uppbördsutvecklingen vid respektive stadsportar. Av samma skäl kan inte heller en jämförelse göras mellan den legala uppbörden och den uppbörd som förnillats eller undandragits men som uppdragats. De belopp som undandragits utan upptäckt kan ju aldrig beräknas. På Riksarkivet finns räkenskaper över den legala uppbörden, men det materialet är så inmängt i motsvarande räkenskaper för hela landet och så spretigt dokumenterade, att jag av utrymmesskäl avstår från att närmare gå in på dem här.

Lönestater för personalen vid Lilla tullen och acciserna i Malmö 1680–1700⁶²

År	1 landtullinspektör/år	3 tullskrivare à 96 d smt/år	3 tullbesökare à 60 d smt/år	2 accisbesökare à 60 d smt/år	1 notarie vid accisrätten 10 d smt/år
1680	300	288	180	120	-
1681	300	288	180	120	10
1682–1683	450	288	180	120	10
1684–1700	500	288	180	120	10

*Förteckning över de tulltjänstemän som omnämns
i tillgängliga, otryckta källor och som tjänstgjorde vid
Lilla tullen och acciserna i Malmö under
andra hälften av 1600-talet*

Tullnär:

Sven Kråka 1662–1665

Landtullinspektorer:

Nils Arvidsson Weinheim Hägerflycht 1663–1674

Melchior Carlsson 1674–1695

Josua Fistulator Stiernblad 1695–1717

Tullskrivare:

Jacob Nilsson Helmerich 1670-talet–1687

Jonas Stare † 1691

Christian Stare 1691–1716

Olof Palm 1687–1699

Jacob Frost 1691–?

Ebling Dichtborn † 1691

Petter Appelberg 1690–1704

Tull/accisbesökare/visitörer:

Peder Larsson Kock 1692–1704

Hans Nilsson Brock 1697–1736

Nils Jacobsson Engeland 1695–1726

Olof Jacobsson 1690-talet

Lars Hall 1690-talet

Olof Selander 1690-talet

Jonas Eriksson 1692–1709

Jöns Svensson 1698–1700

Håkan Ågren 1695–1703

Matthias Larsson Gran † 1724

Jöns Håkansson 1699

Per Andersson 1699

*De under den här behandlade tidsperioden viktigaste
lägre landtullmännens namnteckningar⁶³*

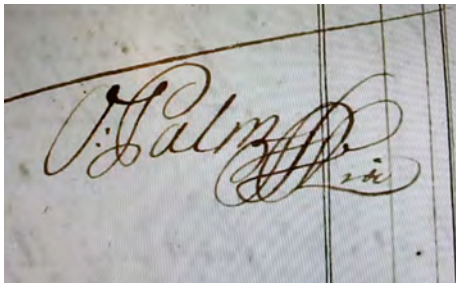

Fig. 14. Tullskrivare Olof Palm, Södra porten.

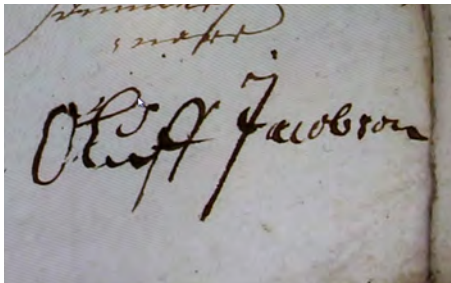

Fig. 15. Tullaccisbesökare Olof Jacobsson, Södra porten.

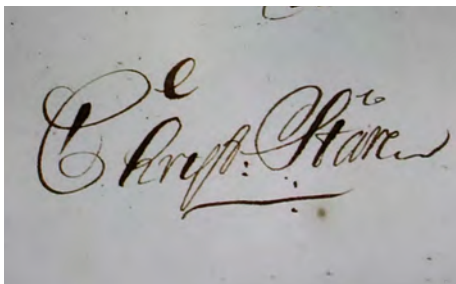

Fig. 16. Tullskrivare Christian Stare, Östra porten.

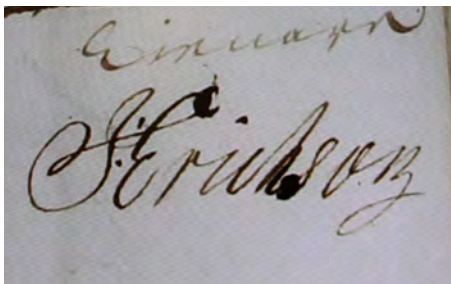

Fig. 17. Tullaccisbesökare Jonas Eriksson, Östra porten.

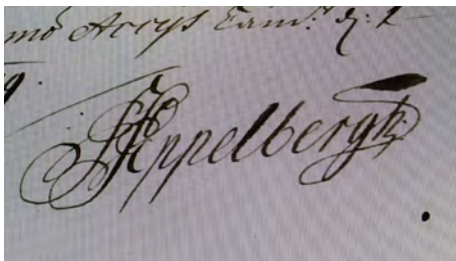

Fig. 18. Tullskrivare Petter Appelberg, Strandporten.

Noter

- ¹ Bengtsson 2016; Lilla tullen drabbade alla, även adel och präster, som införde varor till städerna för att säljas på torget och togs ut med ledning av varans vikt, volym, stycketal eller med 3 procent av varans värde enligt särskilda taxor.
- ² Stora sjötullen infördes omedelbart i mars 1658, och bestod av import- och exportavgifter på utrikes gods i vissa städer som hade rätt att idka utrikeshandel, så kallade stapelstäder.
- ³ Ersgård 1977, sid. 206.
- ⁴ För närmare detaljer i detta avsnitt hänvisas till Bengtsson 1998 sid. 5–16; Berggren sid. 110–120; Landtull- och accisförordningar med taxor 1622 (Stiernman 1, sid. 841 ff.), 1666 (Stiernman 3, sid. 17 ff. och 477ff.), 1672 (Stiernman 3, sid. 1037 ff.), 1681 (Stiernman 4, sid. 345) samt 1687 (Stiernman 4, sid. 702 ff.); TLK FI:8 Tullstater och Tullverkets organisation 1642–1724, Instruktion för inspektorn över småtullarna och acciserna 9/3 1675.
- ⁵ Köttmångleriaccis till salu, slakteriaccis till husbehov, brännvinsbränneriaccis till husbehov, bakkingsaccis till husbehov och tapperiansaccis för vin till salu togs ut med mellan 1 och 24 öre silvermynt (smt) per tunna. Bryggeriaccis togs ut med samma belopp per dag. Mångleriaccis för grönsaker, fisk, ljus etc. togs ut med 4 till 16 öre smt per vecka.
- ⁶ Antecedentia i Bergström, sid. 9ff., för Hägerflycht nr 400, för Carlsson nr 175 samt för Stiernblad nr 270.
- ⁷ Antecedentia i Bergström, sid. 9ff., för Carl Paulin nr 616, för Petter Paulin nr 617, för Jyde nr 412 samt för Olsson nr 591.
- ⁸ Skånska kommissionen tillsattes av förmyndarregeringen för att granska hur de skånska landskapen hade förvaltats under det första årtiondet av svensk överhöghet. Detaljer kring kommissionens förhållande till Malmö, se Ersgård 1977, sid. 206f.
- ⁹ Wägner sid. 104.
- ¹⁰ MLTkInk.skriv. 10/11 1690.
- ¹¹ Wägner sid. 104f.
- ¹² Eftersom det börjat förekomma många fall av fiffel mellan tullmän och privatpersoner i maskopi varvid tullmedel hade försvunnits bestämdes det att från och med 1680-talet skulle förmögenheten hos tulltjänstemän som hanterade statens uppbörd uppges. Borgen/kaution för tulltjänstemannen skulle ges genom borgensmän som hade en sådan förmögenhet som kunde medges av magistraten för att Kronan skulle hållas skadeslös genom tulltjänstemannens misstag; Smith, sid. 274; MLTkInk.skriv. 13/2 1692.
- ¹³ Stiernman 4, sid. 293, 313 och 584f.; MLTkInk.skriv. 29/5 1683.
- ¹⁴ GTASKbr 4/12 1679, 28/1 1680 samt 16/1 1681; MLTkInk.skriv. 3/7 1680 och 12/11 1681.
- ¹⁵ Bengtsson 2016, sid. 52f.
- ¹⁶ Se exempelvis SebMöK81 1693 och 1697.
- ¹⁷ Stiernman del 3, sid. 298ff.
- ¹⁸ Titel på en av de tre nya kungliga ämbetsmän som Karl X Gustav tillsatte i Malmö för att markera stadens rang och betydelse inom det svenska väldet. En syndicus skulle fungera som ett slags förste sekreterare och ha hand om stadens skrivelser och protokoll samt i största allmänhet övervaka stadsskrivarens arbete. De övriga två ämbetsmännen hade titlarna burggreve respektive president (Ersgård 1994 sid. 46).
- ¹⁹ GgkaBil DIIIIda:4.
- ²⁰ Stiernman del 3, sid 917ff.; se även Modéer sid. 36.
- ²¹ Isberg sid. 171ff., 1011, 1028, 1031 samt 1036; Ersgård 1977 sid. 198, 211ff.; Rosborn 2016 sid. 286.

- ²² RiksregKbrGOS 24/3 1660; GgBrKM 19/2 1661; Tullboden var 1659 tänkt att fungera som inkörsport för den planerade expeditionsstyrka som enligt ledarnas i Malmösammansvärjningen planer skulle överrumpla den svenska garnisonen och bidra till att Malmö och Skåne återbördades till Danmark. Se även Bengtsson 2016, sid. 53ff.
- ²³ GgBrKM 9/7 1661.
- ²⁴ ÄK 629 volym X; antecedentia för Barchman se Bergström, sid 9ff., nummer 50.
- ²⁵ Bjurling sid. 30f.; antecedentia för Poppelman, se Bergström, sid 9ff., nummer 645; Edenheim, sid. 32–34.
- ²⁶ ÄK Sk.komm.Ih.
- ²⁷ Ravelin = en i spetsig vinkel utåtgående, lägre parti av en bastion i ett fästningsverk.
- ²⁸ RdbPol 12/1 1699.
- ²⁹ Stiernman 4, sid 605; MLTkInk.skiv. 28/7 och 3/8 1680; 14/2, 25/3, 16/4, 4/6 och 5/7 1684; 20/1, 28/2 och 20/10 1694; 6/5, 29/5, 20/5 och 30/5 1698.
- ³⁰ MagBrb 15/2 1676.
- ³¹ MagBrb 12/2 1683.
- ³² MagBrb 21/5 1683; Rdb 22/5 och 18/6 1683.
- ³³ Antecedentia för Palm, se Bergström, sid. 9ff., nummer 607.
- ³⁴ MagBrb 10/4 1689.
- ³⁵ MLTkInk.skriv. 20/5 och 10/8 1687/.
- ³⁶ Rdb 4/4 1692.
- ³⁷ Rdb 12/4 1704.
- ³⁸ BskStrS 1708–12.
- ³⁹ Stiernman del 4, sid. 702 ff.
- ⁴⁰ MLTkInk.skriv. 10/5 1684.
- ⁴¹ MagSoB 1692; Sandblad, sid. 11.
- ⁴² Antecedentia för Stare, se Bergström, sid. 9ff., nummer 755.
- ⁴³ MagBrbIh 18/3 och 23/12 1673.
- ⁴⁴ MagBrb 15/2 1676.
- ⁴⁵ MagBrb 3/1 och 12/2 1683 samt 15/2 1688.
- ⁴⁶ Rdb 4/4 1692.
- ⁴⁷ Stadstjänare som under äldre tider höll uppsikt över att landsköp inte förekom utanför städerna.
- ⁴⁸ Rdb 17/8 1685; MagBrb 20/8 1685; Mag.ink.skriv.kkoll E II 6:1 8/3 1686.
- ⁴⁹ Antecedentia för Christian Stare, se Bergström, sid. 9ff., nummer 756.
- ⁵⁰ RdbPol 14/3 1696.
- ⁵¹ MLTkInk.skriv. 29/10, 20/11, 4/12 och 20/12 1695 samt 22/1, 7/3, 21/4, 6/5, 10/5, 20/5 och 29/5 1696.
- ⁵² MagBrb 1683–1723; BskStrS 1706–1720.
- ⁵³ Uppbörderna av Lilla tullen och de dåtida acciserna upphörde den 31 december 1810 enligt beslut av Riksdagen som förklarade att statens inkomster inte kunde vara förpantade/utarrenderade. Dessutom hade landtullsystemet börjat kosta mer än det smakade, främst beroende på att stora tullbelopp undandrogs statskassan genom de otaliga, obevakade marknaderna på landet.
- ⁵⁴ Bengtsson 1998 sid. 142–147.
- ⁵⁵ AcP 1691–1700.
- ⁵⁶ AcP 5/7 1694; 12/1 1695.

⁵⁷ AcP 31/10 1695.

⁵⁸ AcP 31/10 1695.

⁵⁹ AcP 17/12 och 23/12 1695; 7/1–9/1 och 11/1 1696; 24/7 1698.

⁶⁰ AcP 11/7, 14/7 och 13/7 1696.

⁶¹ AcP 16/10 1696.

⁶² Provinsialinspektorn avlönades enligt andra regler; MLTkInk.skriv. 1680–1700.

⁶³ Signaturerna återfinns på diverse dokument i AcP samt i MLTkInkSkriv.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Riksarkivet

Generaltullarrendesocietetens m.fl. arkiv 1577–1849

Kungl. brev intill år 1700 (GTASKbr).

Kammararkivet

Tull- och Licentkontoret (TLK).

Riksregistraturet

Generalguvernörens över Skåne, Halland och Blekinge brev till Kungl.Maj:t (Gg-BrKM).

Städernas enskilda besvär

Malmö K 81 (SebMöK81).

Äldre kommittéarkiv

ÄK 629 1669/1670

Skånska kommissionen 1668/1669 Inkommande handlingar (Sk.komm.ih).

Krigsarkivet

Stads- och befästningsplaner Malmö löpande nummerserie.

Malmö stadsarkiv

Accisrättens arkiv

Protokoll A1:1 1691–1708 (AcP).

Borgerskapets i Malmö arkiv

Stadskassans räkenskaper. Skattsättning (BskStrS).

Magistratens arkiv

A2A:1 Syne- och besiktningsprotokoll 1692 (MagSoB 1692).

Brevbok (MagBrb).

Brevbok inneliggande handlingar (MagBrbIh).

Förteckning över Malmö stads gårdar, upprättad år 1692. Numreringen omvandlad till den numrering som kom att gälla från 1694 till 1864.

Inkommande skrivelser från kungliga kollegier (Mag.ink.skriv.kkoll).
 Kartsamlingen nr 15 1/4. Kopia av originalkarta i Krigsarkivet till Syne- och besiktningssprotokoll 1692.
 Rådhusrättens dombok (Rdb).
 Rådhusrättens dombok, politie (RdbPol).
 Malmö lanttullkammarens arkiv
 Inkommande skrivelser 1680–1702 (MLTkInk.skriv).

Landsarkivet i Lund

Skånska generalguvernörskansliets arkiv
 Bilagor till skrivelser från borgmästare och råd etc. 1666–81 (GgkaBil).

Andra otryckta källor

Bergström, Gunnar, Stora sjöttullen och Lilla tullen i Skåne, Halland och Blekinge samt på Gotland 1658–1765, Lund 1958 med tillägg Lund 1962 (stencilerat manus).
 Landtullsedel från Malmö Södra Port av den 3 juni 1699 (i författarens ägo).

Tryckta källor

Samling utaf kongl.bref, stadgar och förordningar etc. angående Sweriges rikets commerce, politie och oeconomie uti gemen ifrån åhr 1523 in til närwarande tid, Del 1-4/uppå Hans Kongl. Maj:ts nådigaste befallning giord af And. Anton Stiernman. (Stiernman).
 Tykesson, Tyke (red.), *Malmö kartor. Från 1500-talet till idag*, Malmö 2003.

Litteratur

Bengtsson, Rickard, *Vid stadens hank och stör. Tullstugor, portar och bommar i svenska städer 1622–1810*, Västerås 1998 (i: Bengtsson 1998).
 Bengtsson, Rickard, *Från danskt till svenskt tullsystem. Några studier i Skånes tullhistoria 1650–1660 ur ett Malmöperspektiv*, (i: *Elbogen* 2016, s. 41–62).
 Berggren, Jan, *Lilla tullen, accisen och kvarntullen*, (i: *Tullverket 1636–1986*, Falköping 1986).
 Bjurling, Oscar, *Skånes sjöfart 1658–1914*, (i: *Studier över skånska sjöfartens historia från den tid Skåne blev svenskt intill första världskriget*, Malmö 1950).
 Edenheim, Walther, *Dringenbergska gården*, Malmö 1965.
 Ersgård, Hans, *Stadens historia 1658–1718*, (i: *Malmö stads historia. Del 2*, Malmö 1977).
 Ersgård, Hans, *Lars Persson Törnschiär – smålänningen som gjorde karriär i 1600-talets Malmö*, (i: *Elbogen* 1994).
 Helander, Olle, *Stadens historia 1719–1820*, (i: *Malmö stads historia. Del 2*, Malmö 1977).
 Isberg, A. U., *Handbok med uppgifter och förklaringar till A. U. Isberg S:rs historiska karta över Malmö stad av år 1875*, andra upplagan, Malmö 1923.

- Modéer, Kjell Å., *Suum cuique tribuere – ge åt var och en sitt*, (i: *Med Malmö i minnet. Malmö stadsarkiv 100 år*, Malmö 2003).
- Rosborn, Sven, *Det medeltida Malmö*, Belgrad 2016.
- Sandblad, Nils-Gösta, *Den borgerliga arkitekturen i Malmö enligt 1692 års syneinstrument*, (i: *Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1947*).
- Smith, William, *Studier i svensk tulladministration. Första delen: Från äldsta tid till omkring 1718*, Sölvesborg 1950.
- Vikberg, Karin, *Alla dessa tullar – en arkivguide*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 26, Stockholm 2006.
- Wägner, Sven, *Skånska kommissionen 1669–1670. Ett bidrag till de skånska landskapens inre historia*, Lund 1886.

Fotografens bild av Malmö

AV STEFAN ERSGÅRD

Fotograf Pierre Mens lever i symbios med sin födelsestad Malmö – och med omvärlden. Hans uppdrag är att bevaka och skildra rörelser bland människor och förändringar i deras liv. Han har i mer än 60 år med kameran följt livet runt hörnet i hemstaden lika mycket som ute i världen, långt från tryggheten i Malmö. 2018 utropades han därför med rätta till Malmö stads kulturpristagare.

Pierre Mens föddes 1939, och är son till Lilly och Wilhelm Mens. Lilly (1899–1980) och Wilhelm (1898–1974) fann varandra och den förbjudna kärleken i början av 1930-talet, när han var präst i den katolska församlingen i Malmö. Wilhelms brott mot löftet om livslångt celibat väckte uppmärksamhet och bemöttes med kyla i det lilla katolska samfundet. Men Lilly och Wilhelm höll fast vid sin kärlek och han lämnade församlingen för att bilda familj med fyra barn. Wilhelm Mens var senare en ansedd språkpedagog och skapade Malmö Nya Språkinstitut, som blev ett välbekant lärosäte för språkintresserade malmöbor.

Sonen Pierre valde tidigt banan som professionell fotograf och knöts till fotograf Bertil Rubins välkända bildbyrå Skåne-Reportage. Rubin blev en mentor för Pierre Mens, som därmed fick lära sig hantverket från grunden, allt från viktig administration med mörkrumsarbete, arkivering och fakturering till snabba nyhetsuppdrag och stora reportage.

Han kom tidigt ut på fältet i sällskap med äldre kollegor, som delade med sig av sina erfarenheter. Den unge fotografen lärde sig att de ”små” lokala händelserna är lika viktiga för läsaren som de stora i omvärlden.

Pierre Mens fick fast anställning i Skåne-Reportage 1957 och var kvar där till 1971, när han startade Press Promotion som fortfarande är hans bas.

Den afrikanska kontinenten lockade tidigt Pierre Mens och i början av 1960-talet skildrade han i bildreportage livet i Etiopien, som då styrdes av kejsare Haile Selassie. År 1961 medverkade Pierre Mens med sina bilder i bokverket ”Haile Selassies land” med förord av prins Bertil. År 1968 var han verksam i utbrytarrepubliken Biafra för att på Rädda Barnens uppdrag filma och fotografera befolkningens lidande under det skoningslösa inbördeskriget mellan Biafra och Nigeria.

Pierre Mens återkom till Biafra år 1969 för att dokumentera svälten och kriget. Han tog sig in i krigszonen med hjälp av greve Carl Gustaf von Rosen, som ledde en hemlig transport av MFI-plan som tillverkades av Malmö Flygindustri. Pierre Mens bilder och filmer väckte stort uppseende i både svenska och internationella media. Dessa bilddokument ökade kunskapen om de humanitära organisationernas verksamhet bland de förföljda och svältande människorna..

Pierre Mens har i Malmö dokumenterat flera stora projekt. Han följde dag och natt byggandet av Öresundsbron, och hans bilder kommer att visa eftervärlden hur ingenjörskonst kan förenas med hantverkarnas yrkesskicklighet och mod.

Även strapatserna kring uppförandet av arkitekt Santiago Calatravas verk Turning Torso tilltalade fotograf Mens, som skildrar denna nya symbol för Malmö tillsammans med författaren Björn Ranelid i boken "Turning Torso".

Här följer en svit av bilder från Pierre Mens liv och hans imponerande produktion.

Fig. 2. 1968 Fotograf Pierre Mens visar ett stort och varmt engagemang för människor, som han har mött på olika platser i världen. Han besökte Biafra 1968 och 1969 för att dokumentera svälten bland civilbefolkningen under det pågående kriget. Bilden av de lidande barnen togs 1968.

Till vänster:

Fig. 1. 2018 Fotograf Pierre Mens ses här i sin barndoms kvarter där han växte upp på Västergatan 19. 2018 tilldelades han Malmö stads kulturpris. Motiveringen löd:

”Pierre Mens har en kulturpolitisk bredd som bara en livsgärning kan ge. Men hela tiden med bilden, stilla eller rörlig, som medium.

Han inledde sitt fotograferande som en ung påg i tidigt 50-tal och sålde sin först bild på MFF till Kvällsposten 1954. Med en kärlek till fotbollen i allmänhet och MFF i synnerhet har han sedan denna första bild dokumenterat praktiskt taget varje hemmamatch.

Periodvis har Pierre Mens arbetat med rörlig bild, både som producent, regissör och filmfotografi i en serie produktioner för Rädda Barnen och Radiohjälpen.

Men det är med stillbilden hans avtryck är störst. Och i Malmö är det inte bara fotbollen som dokumenterats. I ett tiotal böcker med Malmötema har han i bild berättat om det vi ser dagligen, Öresundsbron, Turning Torso och Malmö Högskola, det som idag är Malmö Universitet. Men också minde kända delar av stadens historia, exempelvis ”Den okända staden” om Malmö Östra Sjukhus.

Med mer än en miljon bilder i sitt arkiv är hans bidrag till Malmöns kulturarv oerhört stort och utgör en omistlig del av berättelsen om vår tid. För denna betydande gärning tilldelas Pierre Mens 2018 års kulturpris.” – Foto: Fredrik Gertten.

Fig. 3. 1946 Wilhelm Mens, den tidigare prästen i katolska församlingen i Malmö, ses här med sina fyra barn. Från vänster Eddie (f. 1935), Ulf (f. 1938), Pierre (f. 1939) samt Madeleine (f. 1941).

Fig. 4. 1951 Katolska kyrkan uppfördes 1872 vid Gustav Adolfs torg på den plats, som senare uppkallades efter diplomaten Raoul Wallenberg. Pierre Mens pappa tjänstgjorde som präst i den katolska församlingen i början av 1930-talet. Kyrkan revs 1952 och den nya kyrkan uppfördes vid Thottsgatan/Erik Dahlbergsgatan, och invigdes 1960. Pierre Mens och hans bror Ulf konfirmerades i kyrkan vid Gustav Adolfs torg år 1951.

Fig. 5. 1951 Bröderna Pierre och Ulf Mens konfirmerades i Katolska kyrkan den 18 november 1951. Här ses de utanför kyrkan efter den högtidliga akten med var sin bönbok och ett ljus samt ett bevis för att de hade mottagit Bekräftelsens heliga sakrament. Pierre bär glasögon och till höger om honom står Ulf.

Fig. 6. 1953 Pierre Mens kom in i media-världen redan som tonåring och till en början delade han sin tid mellan skolgången och fotojobbet. I början av 1950-talet mötte han fotograf Bertil Rubin, som ägde bildbyrån Skåne-Reportage. Rubin blev imponerad av Pierres entusiasm och intresse för pressfotografering. Den unge mannens gå-på-anda lär dessutom ha spelat en roll, när Rubin knöt honom till sin bildbyrå vilket tämligen snart ledde till fast anställning. Här ses Pierre Mens bland heta nyheter och reportage, som blev hans signum genom decennierna.

Fig. 7. 1954 Bertil Rubins företag Skåne-Reportage låg på Norra Vallgatan 66 i Dringenbergska gården. En dag 1954 uppstod rökutveckling i en av företagets lokaler och orsakade stor utryckning. Den unge fotografen Pierre Mens var på plats och dokumenterade händelsen. Brandkåren fick kontroll över situationen och lyckligt nog skadades den kulturhistoriskt värdefulla fastigheten inte. År 1961 inleddes en omfattande restaurering, som finansierades av försäkringsbolaget Skåne. Fotograf Rubin flyttade då med sitt företag till Stortorget 29.

Fig. 8. 2018 I Dringenbergska gården hade Skåne-Reportage sina lokaler och här hade därmed Pierre Mens sin arbetsplats. Vid den tiden bedrev företaget Tretorn sin verksamhet i den större delen av fastigheten. Bland andra hyresgäster fanns en bilskola, på gården låg en mekanisk verkstad och vid Norra Vallgatan ett ölcafé. Dessutom innehöll byggnaden flera lägenheter, som hade förbindelse med Västergatan. Huset är uppkallat efter rådmann Henrik Dringenberg i Köpenhamn, som 1457 utnämndes till myntmästare och fogde i Malmö. Numera är fastigheten en av de vackraste byggnaderna i Malmö vid inloppet till staden bakom Frans Suells staty.

Fig. 9. 1954 Pierre Mens tog denna dramatiska bild år 1954 på Heleneholms idrottsplats. Malmö FF mötte MBI (Malmö Boll- och idrottsförening) i en DM-match. Bilden har dessutom en särskild historia utöver denna sekvens, när MFF:s Bertil Nilsson i jakten på bollen råkade sparka motståndarnas målvakt Åke Svensson i ansiktet. Alltså en given pressbild värd en plats på sidan 1. Men i brådskan på Skåne-Reportage glömdes rullarna från Pierre bort. Först någon dag senare framkallades rullarna och Kvällsposten tvekade inte att köpa bilden. Därmed hade den då snart 15-årige Pierre sålt sin första bild och en lång karriär inleddes.

Fig. 10. 1955 Varje sommar strömmade turisterna till Falsterbo och Skanör för att njuta av sol och bad på stränderna. Bertil Rubin var en skicklig fotograf, men också driven affärsman. Han förstod att sommargästerna behövde en specialbutik för framkallning och kopiering, och som sålde kameror och filmrullar och erbjöd service. Rubin utnämnde Pierre Mens till chef, som därför dagligen körde sträckan Malmö-Falsterbo tur och retur på moped för att sköta ruljangsen. Många kända personer tillhörde kundkretsen, bland andra Sveriges unge kronprins Carl Gustaf (f. 1946) och hans syster Christina (f. 1943). På denna bild ses Bertil Rubin utanför sin shop tillsammans med platschefen Pierre Mens samt den fotointresserade Sven Olof Abdon (1943–2016) som blev en välkänd advokat längre fram i livet.

Fig. 11. 1955 Många kända svenskar kom till Falsterbo på sommarna. Prinsessan Christina representerar här den kungliga familjen. Hon fotograferade flitigt liksom sin yngre bror kronprinsen, och rullarna tog Pierre Mens hand om i fotobutiken så att de framkallades på ett laboratorium i Malmö. Men Pierre lämnade butiken ibland och tog bilder av solbadarna, bland dem Haga-sessan Christina, som senare tilltalades Prinsessan Christina, fru Magnusson.

Fig. 12. 1955 Sommaren 1955 arbetade Pierre Mens hos Bertil Rubin på Skåne-Reportage. Han fyllde 16 år men kom tidigt in i kretsen bland Malmös kända fotografer. I övre raden (fr v) ses Alice Stridh, senare porträttfotograf med teaterns värld som specialitet, Bertil Rubin, chefen själv samt Pierre Mens. Där under (fr v) Jan Fridlund som blev Sveriges förste professor i fotografi, Jan Andersson, tillika legendarisk filmfotograf i svensk television barndom samt Rickard Carlsson.

Fig. 13. 1956 Hjälmarebron var en förbindelse mellan hamnen och fastlandet vid Norra Vallgatan. Trafiken av gående och cyklister var tät, och när en man hamnade i vattnet samlades många nyfikna. Brandkåren och polisen kom till platsen för att hjälpa den "nödställda" mannen upp på torra land. Pierre Mens var på plats och tog en serie bilder.

Fig. 14. 1957 Damerna på denna bild från Pierre Mens kamera har samlats för att gå på rea och uppvisar en unik respekt för köbildning vid entrén till Regment, som var en välkänd butik för damkläder på hörnet av Regementsgatan och Nils Forsbergs plats. På gatuskylten står visserligen Nils Forsbergsgatan, men 1957 ändrades namnet till just Nils Forsbergs plats. Nära grannar var Rosanders Skor samt Hanssons Herreklippning, som öppnades 1953 och fortfarande finns kvar.

Fig. 15. 1957 Mäster Johansgatan 11 hette Systembolagets adress på Gamla Väster. Pierre Mens tog 1957 denna bild av den prydliga butiken med krukväxter i fönstren. 1958 upphörde försäljning av starksprit i denna butik och i fortsättningen såldes endast vin och starköl.

Fig. 16. 1959 Malmös världskändis Anita Ekberg besökte gärna hemstaden och hennes ankomst med flyg till Bulltofta lockade fotograferna och reportrarna. Här ses ett sådant pressuppbåd med Pierre Mens till vänster. Den unge fotografen ser tagen ut av den celebra personens utstrålning. Bland pressfolket märks också reportern Bertil Törnberg samt fotograferna Henning Stenberg och Charlie Raasum.

Fig. 17. 1961 Barfotalöparen Abebe Bikila (1932–1973) blev berömd över hela världen efter sitt maratonlopp vid de Olympiska spelen i Rom 1960. Detta OS var det första som direktsändes i TV och miljoner tittare såg när Bikila från Etiopien sprang sitt klassiska lopp barfota. I samma OS deltog bland andra sprintern Wilma Rudolph (1940–1994) och boxaren Cassius Clay/Muhammad Ali (1942–2016). Abebe Bikila var soldat i kejsare Haile Selassies garde och befördrades av kejsaren till sergeant efter segern i Rom. Pierre Mens tog år 1961 under en reportageresa i Etiopien denna bild av Abebe Bikila och hans hustru Yewebdar och sonen Dawit.

Fig. 18. 1962 Den 28 maj 1962 sprang OS-mästaren i maraton Abebe Bikila utmed John Ericssons väg i Malmö. Vid Bikilas sida ses landsmannen Mamo Wolde. De båda stjärnorna sprang en timmes löpning runt Pildammsparken och duon svänger här in på Pildammsvägen för att nå målgången på gamla idrottsplatsen. Bikila (till vänster med nummer 69) noterade ett världsrekord på 20.220 meter. Pierre Mens följde loppet med sin kamera från ledarbilen tillsammans med löparnas tränare Onni Niskanen.

Fig. 19. 1968 Författarna Maj Sjöwall och Per Wahlöö var bosatta i Malmö när de skrev sina berömda böcker i serien "Roman om ett brott", som förändrade den litterära kriminalgenren. Första boken var "Roseanna" från 1965 och författarna avslutade 1975 serien med den tionde romanen "Terroristerna". År 1968 utkom deras fjärde bok, "Den skrattande polisen" och Pierre Mens togs denna bild på uppdrag av veckotidningen Se i en välkänd miljö i Malmö: korsningen av Sallerupsvägen och Zenithgatan. Här mötte författarna polisman Anders Mårtensson, en representant för landets verkliga poliskår och kollega med författarnas fiktiva poliser Martin Beck, Lennart Kolberg och Gunvald Larsson.

Fig. 20. 1973 Sverige gick till val i september 1973 och 18–19 augusti arrangerade socialdemokraterna sin valupptakt i Malmö. Partitoppen var på plats med statsminister Olof Palme i spetsen liksom några av partiets veteraner, bland andra Tage Erlander, Alva Myrdal och Gunnar Sträng. Det var Palmes andra valrörelse som partiledare sedan han hade efterträtt Erlander 1969. Tidningen Se engagerade fotograf Pierre Mens att följa Olof Palme under dagarna i Malmö och en av hans 400 bilder visar Palme när intervjuas av TV-profilen Christina Jutterström på Nobeltorget, som 1987 fick namnet Olof Palmes plats.

Fig. 21. 1980 Den äldre "hövdingen" Eric Persson (1898–1984), profil inom svensk fotboll och mångårig ledare för MFF, ses här promenera i omgivningarna vid Malmö gamla ip. De karakteristiska trähusen med utrymmen för materiel och omklädning skulle rivras inför den modernisering av området som skulle följa.

Fig. 22. 1983 Micke Rönnberg, född 1957 i Stockholm och fostrad i Hammarby IF, var en färgstark spelare i Malmö FF och trots det har han utnämnts till en av "Tidernas 24 största bajenprofiler". Rönnberg spelade i MFF 1982–1985. Denna bild tog Pierre Mens 1983 på Malmö Stadion när MFF gästades av IFK Göteborg. Rönnberg hade blivit utbytt på grund av en skada, men han kunde inte slita sig från händelserna på planen.

Fig. 23. 1984 Sveriges folkkäre skådespelare Nils Poppe (1908–2000) besöker sin födelsestad. Han har stannat till vid Arbetets Ära i de kvarter vid Möllevångstorget, där han rörde sig som barn och ung man.

Fig. 24. 1995 Malmö Östra Sjukhus stängdes 1995 och med anledning av nedläggningen efter 60 år utgavs boken "Den okända staden". Pierre Mens medverkade i detta omfattande projekt som fotograf och bildredaktör. Den här bilden togs när skylten lyftes ner vid sjukhusets huvudentré vid Östra Fäladsgatan. Närmast kameran ses Lars-Olof Ljungberg, som var chef för psykiatrin i Malmö. Vid Ljungbergs sida ses Per-Olof Olofsson, som var kommunalråd för sjukvården.

Fig. 25. 1996 Sjuksköterskan Hanna Lindén återvände varje år på sin födelsedag till Runddelen för att "niga" för den stora kastanjen när denna stod i blom. Hon hade ett känslösamt förhållande till denna speciella miljö mitt i Malmö. På denna plats låg S:t Petri sjukhus, Hospitalet, som var ett mentalsjukhus. Här arbetade syster Hanna i början av 1930-talet. När Östra sjukhuset öppnades 1935 överfördes patienterna till det nya och moderna sjukhuset. Syster Hanna var 27 år när hon arbetade som avdelningssköterska på en halvrotlig avdelning för kvinnor. Hon lämnade Östra sjukhuset 1941 och arbetade genom åren både på Malmö allmänna sjukhus och som distriktssköterska i den öppna vården. Hanna Lindén gick i pension 1967.

Fig. 26. 1996 Malmö allmänna sjukhus öppnades 1896 vid Södra Förstadsgränd. 100 år senare belystes sjukhusets moderna historia under 1900-talet i bokverket "Från lazarett till universitetssjukhus". Flera kända läkare och forskare samt all annan vårdpersonal bidrog under 1900-talet till att göra sjukhuset berömt långt utanför landets gränser. Pierre Mens tog denna bild av fyra berömda professorer av vilka tre har lämnat namn åt gator på det nuvarande sjukhusområdet. Sittande ses Jan Waldenström och Inga Marie Nilsson. Bakom dem står Torsten Almén och Carl-Bertil Laurell.

Fig. 27. 1996 Sjukhusområdet UMAS i Malmö såg ut så här från luften 1996. Men efter snart 25 år rivs delar av det äldre sjukhuset och nya huskroppar växer upp i det nutida SUS.

Fig. 28. 2018 Professor Inga Marie Nilsson är en internationellt känd specialist på blodets sjukdomar. En av gatorna på det nutida sjukhusområdet (SUS) i Malmö har uppkallats efter henne.

Fig. 29. 1997 Ribersborg förknippas så starkt med sol och bad. Men "Ribban" kan även uppvisa ett annat ansikte som när snön täckte stränderna vintern 1997. Hav och snö är en skön kombination berättar Pierre Mens med denna bild.

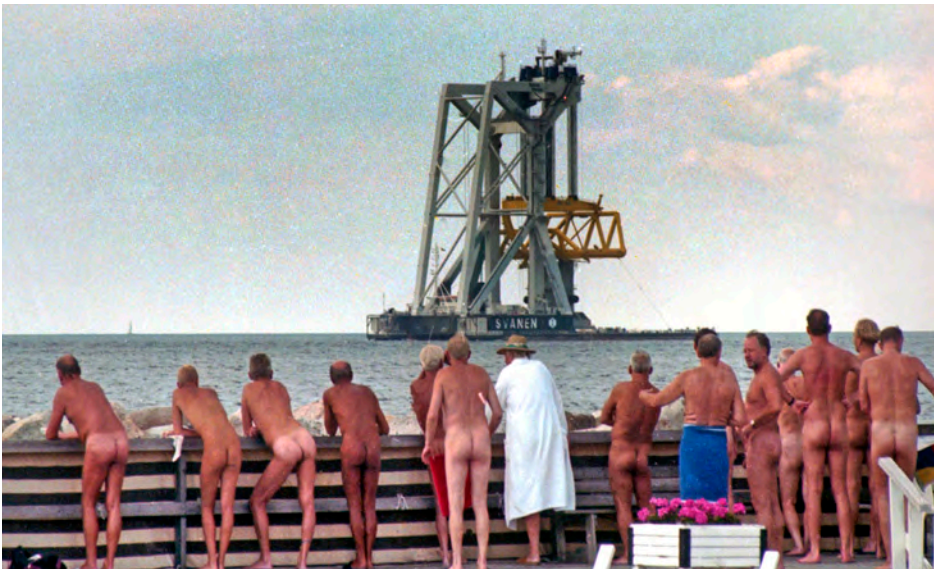

Fig. 30. 1997 Pierre Mens bevakade under flera år byggandet av Öresundsbron från ax till limpa på uppdrag av Öresundsbrokonsortiet. Han hade ständig beredskap dygnet runt för att vara på plats och kunna dokumentera de komplicerade momenten i denna kvalificerade ingenjörskonst till havs. Pontonkranen Svanen var ett återkommande inslag i de många unika bildsviterna. Här beundrar Kallbadhusets gäster Svanen under en av paraderna utanför Ribersborg.

Fig. 31. 1998 Brobygget fortsätter. Pontonkranen Svanen får här en skön eskort av en grupp optimistjollar.

Fig. 32. 1998 Fotografens hisnande vy över den blivande Öresundsbron!

Fig. 33. 1999 Pierre Mens följde tidigt Zlatan Ibrahimovic, född 1981. Här i början av karriären år 1999 sitter Zlatan i sin barndoms miljö i Törnrosen vid Cronmans väg 5 A i Rosengård. Från lägenheten på femte våningen hade han utsikt över innergården, där fotbollsplanen Zlatan Court invigdes den 8 oktober 2007.

Fig. 34. 2017 I vimlet på Swedbank Stadion och trots all uppvaktning vill Zlatan Ibrahimovic hälsa på fotograf Pierre Mens, som har bevakat honom genom åren. – Foto: Jan Kluge.

Fig. 35. 2001 Turning Torso växte upp ur detta fundament som var sju meter tjockt. Det krävdes 6000 kubikmeter betong för att gjuta grunden. Arkitekt Santiago Calatravas skapelse växte upp och blev en ny siluett i Malmö. Pierre Mens följde projektet på nära håll och berättade tillsammans med författaren Björn Ranelid i boken "Turning Torso" om det fantastiska huset vid Öresund.

Fig. 36. 2004 Turning Torso dyker upp i en dimbank vid Öresund. Påminner från Mariedalsvägens perspektiv om en rymdraket, klar för start och på väg att lämna vår planet.

Fig. 37. 2005 Turning Torso ger fri utsikt över land, hav och över vinterbadarna på Kallbadhuset vid Ribersborg.

Fig. 38. **2001** Drottning Silvia och kung Carl Gustaf gästade Malmö den 17 maj 2001 för att inviga bomässan Bo01 i Västra hamnen. Här ses kungaparet promenera genom området i sällskap med inredningsarkitekt Magnus Silverhielm (till vänster om kungen) samt mässarkitekten Klas Tham vid drottningens sida.

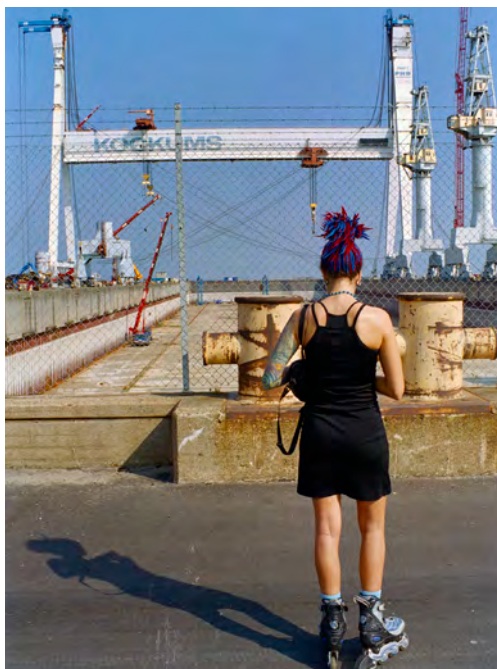

Fig. 39. **2002** Kockumskranen var en berömd siluett och en uppskattad symbol för Malmö sedan 1974. Men 2002 köptes den av det sydkoreanska företaget Hyundai och fraktades till Ulsan i Sydkorea.

Fig. 40. **2003** Den 10 september 2003 chockas nationen av beskedet om att utrikesminister Anna Lindh, född 1957, har knivskurits av Mijailo Mijailovic vid ett attentat på NK i Stockholm. Följande dag meddelas att Anna Lindh har avlidit av sina skador. Vid tiden för dådet pågick kampanjen inför folkomröstningen om införande av euron i Sverige. Anna Lindhs bortgång medförde att valaffischer med hennes bild och namn togs ner före valdagen den 14 september.

Fig. 41. 2009 "Stoppa matchen" krävde demonstranterna när de protesterade mot tennismatchen 7 och 8 mars 2009 mellan Sverige och Israel i Baltiska hallen i Malmö. Mötet mellan de båda länderna i Baltiska hallen ingick i Davis Cup-turneringen. Motståndarna till matchen protesterade mot Israels krig och ockupation under Gazakriget i december 2008.

Fig. 42. 2015 MFF och fotbollslivet i Malmö är viktiga bevakningsområden för Pierre Mens. Han har reporterens skarpa blick för spelets filosofi och fångar med sin kameras skärpa de många oväntade och betydelsefulla ögonblicken, som är så karakteristiska för fotboll. Markus Rosenberg (till höger) gör här 2–0 i returmötet i Malmö den 15 augusti 2015 mot Salzburg i kvalet till Champions League. MFF vann matchen med 3–0.

Fig. 43. 2016 En smäktade tango i den ljusa stadsmiljön framför Malmö Konsthall.

Fig. 44. 2017 Judinnan Lea Gleitman deltog den 16 december 2017 i en kippavandring genom Malmö i protest mot den allt mer framväxande antisemitismen i landet. Bland deltagarna finns kommunalrådet Katrin Stjernfeldt Jammeh och kulturminister Alice Bah Kuhnke. Lea Gleitman föddes 1924 i Polen och är en av de få överlevande från koncentrationslägret Bergen-Belsen, som befriades av brittiska trupper i maj 1945. Föreningen Förintelsens Ögonvittnen bildades i Malmö 1991 och Lea Gleitman har varit en av eldsjälarna, som har informerat många barn och ungdomar om Förintelsens fasor.

En saga i Paris

Om Malmö stadsteaters och Ingmar Bergmans gästspel i Paris 1959

AV ANNA SVENSON

”Jag avskyr hela saken – dessutom kommer den mitt i mina förberedelser till filmen.... hela denna sak är ett jävla fjolleri och en bedrövelse.”

Så skrev Ingmar Bergman till Lars-Levi Læstadius vårvintern 1959.¹ ”Saken” gällde en inbjudan som i november 1958 sänts till Malmö stadsteater. Den handlade om att under våren delta i *Théâtre des Nations*, en internationell teaterfestival som för fjärde gången skulle hållas i Paris. Læstadius var teaterchef i Malmö, Bergman regissör och konstnärlig ledare. Bergman var stressad och vilade upp sig i Rättvik, och filmen som nämns i brevet var *Jungfrukällan* som skulle få premiär våren 1960.

Gästspelet i Paris blev ändå av, trots Bergmans protester. Det blev i själva verket hans slutpunkt vid Malmöteatern, där han varit verksam i sju år.² Han talade själv om dessa som sju gyllene år, och det var de också för den hänförda publiken.

Av dem som var med vid och kring gästspelet finns idag inte många kvar, men tack vare en rik dokumentation i Stadsteaterns arkiv – fotografier, tidningsklipp, manus, korrespondens – liksom nedskrivna personliga minnen kan vi ändå bilda oss en uppfattning om det. Och i nuvarande Malmö operas lokaler³ har sedan 1959 hängt den enorma affisch som på gatorna i Paris lockade publiken till Théâtre Sarah Bernhardt,⁴ där gästspelet ägde rum. Någon i teatergruppen var påhittig nog att ta med sig ett exemplar hem, och idag påminner affischen på ett unikt sätt om Bergmans tid i Malmö – även om den gäller Paris.

Men låt oss börja från början. Vårvintern 1958–59 gick två av Bergmans filmer för utsålda hus i Paris: *Smultronstället* – *Les fraises sauvages* – visades parallellt på två biografer med fem föreställningar per dag, och *Sjunde inseglet* gick i flera månader, med den franska titeln *Le septième sceau*. Dessutom hade *Sommarnattens leende*

vunnit pris vid filmfestivalen i Cannes 1956. Flera av de skådespelare som förekom i filmerna spelade nu vid Malmö stadsteater, Ingmar Bergman var ett hett namn i Frankrike, det talades om ”bergmani”, och det var därför ganska naturligt att festivalledningen ville att just Bergman med sina skådespelare skulle representera Sverige i den internationella teaterfestivalen; man önskade dessutom att de skulle spela en svensk pjäs på svenska.⁵

Fransmännen meddelade att festivalen skulle få generöst understöd av franska staten och att de ekonomiska villkoren för gästspelet var förmånliga. Teatern skulle ställa en spelfärdig lokal till förfogande och svara för reklam och propaganda. Den gästande truppen skulle i sin tur svara för resor, avlöning åt sin personal och dagtraktamenten. Biljettintäkterna skulle oavkortat tillfalla den gästande truppen. Det beräknades att intäkterna skulle komma att uppgå till cirka motsvarande 10 000 kronor, men utgifterna till 50 000.⁶

Men Stadsteaterns styrelse sade nej till att bekosta gästspelet ur den ordinarie budgeten. Det ekonomiska läget var inte gott, och styrelsen tillät inte att budgeten överskreds. Det gällde alltså att finna extern finansiering, och teatern ansökte därför hos regeringen om ett bidrag av lotterimedel om 40 000 kr. Handelsdepartementet handlade sådana ärenden, men trots att Teaterrådet⁷ hade tillstyrkt sade handelsminister Gunnar Lange nej; det formella beslutet fattades i konselj den 5 februari 1959. Motiveringen var att Malmöteaterns gästspel på utländska scener inte var en riksangelägenhet på samma sätt som när Dramaten gav sig ut på turné till Paris.⁸

Skådespelerskan Naima Wifstrand intervjuades i *Sydsvenskan*:

Ja, vad var annars att vänta? Det gäller ju teaterkonst och inte fotboll eller boxning. I sådana sammanhang finns det sällan några ekonomiska hinder. --- Malmö stadsteater /är/ nu en världsberömd scen – annars skulle det ju aldrig ha blivit fråga om någon inbjudan från London och Paris.⁹

Också Max von Sydow uttalade sig:

De utlänningar som känner till handelsministern Lange är i sanning inte många, jämfört med dem som vet vem Ingmar Bergman är!¹⁰

Och Stadsteatern flaggade i protest på halv stång.¹¹

Men allmänhetens reaktioner på regeringens beslut blev starka, och en omfattande räddningsaktion sattes genast igång. Det var bråttom – kontrakt med den

Fig. 1. Skådespelarna Ingrid Thulin och Naima Wifstrand väntar på avresa från Bulltofta flygfält. – Malmö Stadsteaters arkiv, Malmö stadsarkiv.

franska ledningen skulle tecknas snarast, men Laestadius hade bett om uppskov. *Sydsvenskan* initierade snabbt ett upprop och ordnade en insamling – ett postgiro-konto öppnades för insättning av medel till teatergästspelet, och varje dag rapporterade tidningarna ivrigt hur mycket beloppet ökade.

Teaterns skådespelare ordnade den 17 februari en bal på dansrestaurangen Arkaden (nuvarande Hotell Garden) där intäkterna skulle gå till gästspelskassan. Toivo Pawlo var rockvaktmästare, Bibi Andersson sålde nejlikor, Gunnel Lindblom var cigarrettflicka, Max von Sydow stod i baren, höll auktion på tavlor och lampskärmar och spelade fiol, och Lasse Lönndahl, Gudrun Brost och Olav Gerthel sjöng. Skådespelarna var värdar vid de olika borden. Och pengarna flöt in.

Flera tidningar skrev redan den 18 februari, alltså mindre än två veckor efter regeringens nej: ”Nu har Malmö fått alla sina respengar!”. Medan balen på Arkaden pågick som bäst signerade Læstadius kontraktet och telegraferade till Paris: ”Vi kommer”. Totalt hade allmänheten samlat in hela 50 000 kr.¹² En teaterbiten flicka som själv donerat hela sitt sparkapital utsågs att överlämna checken till teatern, och som tack fick hon en visning backstage där hon träffade några av skådespelarna.

Det fanns bara ett skådespel som motsvarade det krav som festivalledningen ställde – svensk pjäs spelad på svenska – och som Malmöteatern redan hade på sin repertoar: *Sagan*. Pjäsen är skriven av Hjalmar Bergman, och Ingmar Bergman hade redan 1945 regisserat den på Helsingborgs stadsteater. Handlingen finns sammanfattad på sidan ingmarbergman.se:

Dramats huvudperson är den unga flickan, vid namn Gudrun, som för länge, länge sedan blev dränkt av sin käreaste, riddare Sune. Hundra år senare stiger hon upp ur källan och söker gripa in i människornas öden genom att främja kärleken. Denna gång är det den fattiga Astrid som älskar riddare Sune. Han i sin tur vill gifta sig med Rose, en dotter ur den fina släkten Ehrenståhl. Rose älskar dock sin kusin Gerard, en bortskämd och egoistisk cyniker. Romantik blandas med beräknande krasshet som leder till ett köpslagande med känslor. Det går med andra ord inte riktigt som Gudrun tänkt sig. Men även om det kräver ett offer på kärlekens altare slutar det hela ändå lyckligt.¹³

I Malmö hade *Sagan* haft premiär på Stora scenen i Malmö den 12 april 1958 med reprispremiär på Intiman den 1 mars året därpå. Recensionerna hade inte varit översvallande men välvilliga. I *Dagens Nyheter* hade Ebbe Linde skrivit att uppsättningen var ”ett lagarbete som befäste Malmös ställning som vår för närvarande mest levande skådebana”. En som tydligt minns *Sagan* är Kjell-Åke Modéer. Som ung såg han flera gånger pjäsen på Intiman. Ombedd att karaktärisera den säger han idag: ”Förtrollande. Förtrollande. Den var precis rätt för en ung gymnasist”.¹⁴

Den unge Gösta Ekman var i Malmö regiassistent till Bergman, och i dossié *Sagan*¹⁵ i Stadsteaterns arkiv ligger Ekmans inbundna manushäfte med prydliga scenanvisningar och anteckningar i blyerts. Där finns också sufflörens, inspicien-

tens och belysningsmästarens exemplar¹⁶. Dessutom ingår i arkivet de handskrivna noterna till tio korta melodier som komponerats av teaterns kapellmästare, Ingvar Wieslander. Melodierna spelades även vid uppförandena i Paris. Tillsammans med dessa handlingar finns i arkivet det fina och påkostade franska program som tryckts för gästspelet. Det innehåller bland annat en översättning av hela den svenska texten, gjord av Carl-Gustaf Bjurström, framstående översättare och introduktör av fransk litteratur i Sverige.¹⁷

Det franska gästspelet varade 23–25 april, och färden till Paris gick en solig vårdag, troligen den 21 april, från Bulltofta flygplats via Kastrup till Le Bourget. Journalister och fotografer följde truppen till avgångshall och biljettkontroll, och på de många fotografierna syns inte bara glada skådespelare och teaterchefen och regissören Bergman, utan också teaterns ekonomichef och SAS:s distriktschef. Totalt omfattade truppen inklusive tekniker, dekorationsmålare och musiker mer än 25 personer.

Vilgot Sjöman följer truppen redan från avresan i Malmö, och han skriver ett långt reportage¹⁸ med rubriken ”Sagan flyger till Paris”:

Malmöborna... har... skaffat en så fin teaterkonst att själva Paris vill ha den. Och när regeringen vägrade respengar, skrapade vi inte själva ihop dem? - --- Vid ankomsten till flygplatsen Le Bourget dras den skygge Bergman åt sidan av Monsieur P.¹⁹

Till turnéledaren viskar han: Detta är enda gången Monsieur Bergman behöver framträda... Övertyga honom om det! Ingen mer TV, ingen mer radio, jag lovar det, Bergman behöver bara säga att han är lycklig att vara i Paris och så vidare... och mikrofonen sticks upp mot Ingmar Bergmans mun som en febertermometer.”

Truppen tog in på Hotell Magenta som låg nära teatern – alla utom Ingmar Bergman själv, som fick bo i den kungliga sviten på Svenska ambassaden. Den första kvällen ordnades en välbesökt presskonferens på Svenska klubben vid Rue de Rivoli. Bergman placerades på en estrad tillsammans med ambassadören Ragnar Kumlin, teaterchefen Læstadius och Carl Gustaf Bjurström. Tidningen *Arbetet*:

I Frankrike är ju Bergman än så länge känd framför allt som den store och ojämförliche filmregissören. Viktigare än Fellini, som någon anförtrorde mig, och han svarade också villigt på alla frågor utom den som rörde religionen. Här kände han sig uppenbarligen besvärad. Leendet slocknade något ögonblick bort och på frågan om han betraktade ateismen som en möjlig ståndpunkt nöjde han sig med ett bestämt nekande.²⁰

Sjöman skriver:

Jo, han har alltid varit intresserad av fransk film: René Clair, Duvivier...orden kommer ut på skolpojksfranska som om han tog ut satsdelar...²¹

Bergman talade om teatern som sitt yrke men filmen som sin passion. Nästa dag

satte *Kvällsposten* som rubrik ”Sammanbiten Ingmar B. klarade elegant frågebombardemang”.

Poeten och översättaren Lasse Söderberg bevakade gästspelet för tidningen *Arbetets* räkning. Idag minns han:

Arbetet hade ju i och för sig en Pariskorrespondent av den riktiga sorten, som de väl borde ha anlitat. Men eftersom jag medarbetade på kultursidan och bodde i Paris tyckte väl Tony Kaplan som var nöjeschef att han skulle höja den kulturella nivån en smula.--- Jag gick till teatern där ensemblen skulle bekanta sig med scenen. Jag blev bortmotad av dörrvakter eftersom jag inte hade något giltigt presskort att visa upp. Där stod jag en smula villrådig på Place Châtelet och funderade på hur jag skulle kunna planka in. Då dök Vilgot Sjöman upp. Jag förklarade situationen för honom och han sa: ’Följ med mig.’ Han behövde inte ens visa legitimation, det räckte tydligen med att verka hemmastadd och ha en bestämd uppsyn. På scenen gick Bergman igenom detaljer med skådespelarna. Plötsligt avbröt sig Bergman, pekade upp mot mig och skrek: ’Vad är det för en jävel som sitter där?’ Jag försökte sjunka ner i stolen och göra mig så osynlig som möjligt. Men Vilgot lutade sig fram så att han syntes och sa: ’Han är med mig.’ Då lugnade sig Bergman och vi kunde sitta kvar. – Det var mitt enda möte med Ingmar Bergman. Kvällen därpå uppfördes pjäsen. Salongen var fylld till sista plats. Naturligtvis hade många Parissvenskar infunnit sig, men de flesta var fransmän som var obevandrade i det nordiska tungomålet. Det var ett egendomligt pjäsval eftersom Hjalmar Bergmans pjäs är ganska stillastående. Orden hängde som istappar över huvudet på publiken. Men det gjorde ingenting: det var ju Ingmar Bergman som hade regisserat.²²

I det franska programmet anges samtliga deltagare i teatertruppen. För ”perruque et maquillage” svarade Karl Magnusson och ”éclairage scénique” Nils Andersson.²³ En av Malmö Operas medarbetare, anställd redan på teatertiden, minns:

Nisse Andersson var belysningschef i många år. En, som jag minns, butter herre, som var den som ljussatte allt. Konstnärliga ljussättare fanns inte på den tiden. Jag minns hur han satt i salongen och på bredaste skånska dirigerade sin personal; ’dra upp fyran, släck tjuo, dra ner åttan till 20 grader’.²⁴

Ingrid Thulin berättar kort om gästspelet i sin memoarbok:

När vi började repetera upptäckte Ingmar Bergman att strålkastarna inte gick att flytta. Belysningsmästaren ... klättrade uppför höga stegar för att flytta upphängningsanordningar och lossa på skruvar och bultar. De var rostiga och började falla till golvet när man rörde vid dem. Scenen fick tömmas för att ingen skulle behöva dö strålkastardöden. --- Teaterdirektören kom ner. Han vred sina händer i desperation och sa att teatern skulle braka ihop om de här nordiska djävlarerna fick fortsätta sitt förstörelseverk.²⁵

Fig. 2. Denna affisch har restaurerats och hänger nu i Malmö operas lokaler. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.

SARAH BERNHARDT

THÉÂTRE des Nations

SUEDE

Les 23, 24 et 25 Avril, à 21 heures

LE THEATRE MUNICIPAL DE MALMOE

Directeur : LARS-LEVI LAESTADJUS

PRESENTE UNE MISE EN SCENE THEATRALE DE

INGMAR BERGMAN

“ UNE SAGA ”

féerie de **HJALMAR BERGMAN**

avec les vedettes des films d'Ingmar Bergman

BIBI ANDERSSON - FOLKE SUNDQUIST - INGRID THULIN
GUNNEL LINDBLOM - MAX VON SYDOW - NAIMA WIFSTRAND
OSCAR LJUNG - TOIVO PAWLO - PER BJÖRKMAN

Sjöman:

Timme efter timme går – och ännu inte färdigt för belyningsrepetition. En lucka sågas upp i scengolvet så att Sagan ska kunna stiga upp ur sin brunn; i sågsåpanen sitter två franska elektriker i skräddarställning och lagar en trasig sladd. Över de franska språkmelodierna rullar de skånska diftongerna fram; den svenske scenmästaren är välkämrat blond, i nystruken vit rock. Till sist kan Ingmar B. äntligen gå igenom strålkastarna, färgfiltren nummer för nummer; ibland höjer han en mager profil mot en solljus fond, mot en skymningsblå – ’nej, inte *det* blå, alltför mörkt!’²⁶

Thulin fortsätter:

Det kulturmedvetna Paris hade tagit Bergman och hans filmer till sitt hjärta. Nu var han här själv med hela sin trupp och man kunde gå och titta på dem i verkligheten. Journalister och nyfikna trängdes runt teatern. Bergman fick sätta ut vakter vid dörrarna för att hindra att de skulle storma oss för att då se hur vi enligt ryktet höll på att plocka ner den berömda teatern. Några hade smitit in genom balkongdörrarna som inte går att låsa. Starka män skickades upp till balkongerna för att hålla emot svängdörrarna. Det var bråk och oväsen men allt lyckades bli klart och vi hade premiär kvällen därpå.

Tout Paris satt i salongen – skådespelare, författare, regissörer, kritiker. När slutridån dragits kom praktiskt taget hela parketten upp på scenen för att krama och pussa oss.

Eftersom vi bara stannade några dagar kunde vi inte använda de permanenta aktörernas omklädningsrum utan man hade ordnat en jättestor sal där vi alla bytte kläder och sminkade oss. Medan vi höll på att byta till privata kläder för att gå ut och äta, for dörren upp och en del fotografer hann smälla av några blixtar innan vi fick fatt i litet kläder att skyla oss med.²⁷

Till premiären kom fyrahundra särskilt inbjudna journalister, författare, skådespelare, kritiker.

Albert Camus var där, Jeanne Moreau, Juliette Gréco, Stina Bergman, änka efter Hjalmar.

Signaturen Carro²⁸ vid *Aftonbladet* skrev:

Premiärpubliken var visserligen nästan till hälften svenskar, men bifallet var homogent och äkta. Detta inspirerade överste segerherren Ingmar Bergman att stiga fram på scenen och bocka över blommorna, vilket normalt inte ingår i hans asketiska beteendemönster. --- Trots att speltiden satts så sent som klockan 21 dröjde det med franskt förakt för punktlighet en halvtimme innan huset var fullt upp till tredje raden.--- Det var ett anmärkningsvärt lyhört hus som följde Bibi Anderssons halvtimmeslånga inledningsmonolog, och uppmärksamheten mattades sedan aldrig. /Det blev/ tioalet ridåfall.²⁹

Recensionerna var varierande men ganska vänliga. Den franska texten hade inte delats ut i förväg, och många hade svårt att förstå vad som utspelades på scenen. Ledamoten i Franska akademien Robert Kemp, den tidens främste teaterkritiker i Frankrike, citerades i *Svenska Dagbladet*:

Han säger sig inte fullt ha förstått stycket, trots att han studerat den franska översättningen från teaterns slut till halv tre på morgonen. Men det är bättre att avstå än att förstå. Stycket kommer från Norden, som ligger långt från oss.³⁰

Skribenten är dock hänförd av Bibi Andersson och Gunnel Lindblom, och han betraktar uppsättningen som ”originell, uttrycksfull och vackert dimhöljad”. Men Jean-Jacques Gautier i *Le Figaro* (även han medlem i Franska akademien) är mycket negativ. Han berömmar visserligen Bibi Andersson men skriver att pjäsen ger ett ”starkt intryck av långtråkighet”. I *Dagens Nyheter* sammanfattar Ebbe Linde den franska pressens omdömen:

Alla kritiker utan undantag är --- enstämmiga i lovord för skådespelarna och främst och över alla mått Bibi Andersson. Hon synes ha tagit parisarnas hjärtan med storm, och det är en nästan exempellös mängd lyrik som slösas i spalterna över hennes lilla person. --- Hon ’inkarnerade sagans väsen med en grace, en inlevelse, en bevakande trollekraft i tonfall och rörelser, kort sagt ett underbart rikt register’ (ur tidningen *L’Aurore*).³²

Vid denna tid hade Bibi Andersson haft ett förhållande med regissören, som kort efter gästspelet gifte sig med pianisten Käbi Laretei. Bibis rollhäfte finns bevarat och ingår i teaterns arkiv. Hon har där gjort noteringar med en röd kulspetspenna. I en marginal har hon ritat ett hjärta genomstucket av en pil, och tårar eller blodsdroppar rinner ner under hjärtat.³³

I *Arbetet* skriver Lasse Söderberg: ”Inte en sån där riktigt dundrande succé men en gedigen och ordentlig framgång.”

Det talades om de tre Bergman – regissören Ingmar, skådespelerskan Ingrid (som bjudits in att se en av föreställningarna) och författaren Hjalmar, representerad av sin änka Stina.³⁴

Marcel Capron i *Les Spectacles de Paris* avslutade sin recension:

La perfection, pour tout résumer. Bravo, la Suède! Le Théâtre Municipal de Malmœ peut avoir l’orgueil de sa troupe.³⁵

För skådespelarna blev gästspelet en oförglömlig upplevelse. Vilgot Sjöman målar några impressionistiska ögonblicksbilder:

Teatergrupp på turné: De korta dagarna, rastlöshet och anspänning. Nattsacket på hotellrummen, på resta armbågar. Den kompakta blomdoften i skådespelerskornas rum. I en svettkvav radiostudio sitter teaterchef Læstadius i tre timmar och svarar på frågor till fem franska radiostationer. --- Paris’ hårdhet och skönhet. Sol, morgonkaffe, väntan på recensioner. Vad säger Paris’ tidningar om främlingarna? Tyckte dom om oss? Hotellstäderskan lyssnar på de obegripliga främmande rösterna, småler; det luktar gott från hennes strykbräda.³⁶

Gästspelet blev ett stort och härligt äventyr. Att 1959 resa till Paris var dyrt, för många ouppnåeligt, och att åka flygplan sågs på den tiden nästan som lyx. Att få en så hedrande inbjudan och att kunna genomföra gästspelet trots de ekonomiska hinder som först tycktes göra det omöjligt, det måste ha känts triumferande. Den stora uppslutningen kring insamlingen visar hur viktig teatern var för sin publik. Paris omgavs av ett romantiskt skimmer som passade de unga skådespelarna – Bibi Andersson, den stora stjärnan, var 24 år, Gunnel Lindblom 27 och Max von Sydow 30 – och man kan förmoda att flera av dem inte hade besökt staden tidigare.

Föreställningarna blev ganska väl mottagna, och fransmännen fick se Bergman och hans skådespelare i levande livet.

När Bibi långt senare berättade om sin tid i Malmö sade hon: ”Sagan och gästspelet i Paris var den största upplevelsen”.³⁷

Noter

- ¹ Malmö stadsteaters arkiv E3BC:1.
- ² Från hösten 1959 hade han engagerats vid Dramaten i Stockholm. Efter gästspelet i Paris reste ensemblen till London där man uppförde *Ur-Faust* vid Princess Theatre.
- ³ Huset var 1944–1992 hem för Malmö stadsteater, som då uppförde teater, opera, musikaler, konserter, baletter. Verksamheten delades därefter, och idag finns dessa delar på olika ställen i staden. Det som tidigare hette Malmö stadsteater kallas numera Malmö opera, förkortning för Malmö opera och musikteater AB.
- ⁴ Teatern har flera gånger bytt namn men heter idag Théâtre de la Ville. Den ligger vid Châtelet.
- ⁵ Operabaletten i Stockholm skulle också delta.
- ⁶ *Stockholms Tidningen* 11 december 1958.
- ⁷ Teaterrådet sorterade under ecklesiastikdepartementet och hade inseende över det statsunderstödda teaterväsendet i riket. Rådet inrättades 1935 och ledamöterna utsågs av regeringen. (Bonniers lexikon.)
- ⁸ Dramatenchefen Karl Ragnar Gierow protesterade offentligt och påpekade att Dramaten visst inte fått några statliga pengar för gästspel utomlands.
- ⁹ *Sydsvenskan* 8 februari 1959.
- ¹⁰ *Barometern*, 9 februari 1959.
- ¹¹ *Stockholms Tidningen*, 7 februari 1959.
- ¹² Flera tidningar rapporterade detta belopp som motsvarade över 608 000 kronor i penningvärdet mars 2018 enligt scb.se
- ¹³ Denna resumé är hämtad från databasen <http://www.ingmarbergman.se>
- ¹⁴ Kjell-Åke Modéer i samtal med författaren sommaren 2018. Läs gärna hans fina artikel ”En lektion i teater. Om Malmöteaterns guldålder på 1950-talet”, *Elbogen* 2009.
- ¹⁵ Malmö stadsteaters arkiv F2AE:394, Hb nr 303.
- ¹⁶ Bergmans eget regimanus ingår numera i Bergmanarkivet (www.ingmarbergman.se). Endast två av Bergmans originalregimanus ligger kvar i Malmö stadsteaters arkiv, trots att de uppsättningar han gjorde vid teatern var många.
- ¹⁷ Bjurström hade 1951–1956 varit chef för det svenska kulturinstitutet i le Marais i Paris.
- ¹⁸ Sjömans text publicerades troligen i veckotidningen *Idun*; den ingår i teaterns arkiv utan källhänvisning och datum.
- ¹⁹ ”Monsieur P.” var sannolikt Claude Planson, organisationschef vid Théâtre des Nations.
- ²⁰ *Arbetet* 22 april 1959.
- ²¹ Se not 18.
- ²² Lasse Söderberg, brev till artikelförfattaren den 28 mars 2018.
- ²³ Théâtre de Sarah Bernhards arkiv, Bibliothèque Nationale i Paris, referens bnf.fr/39460826
- ²⁴ Intervju med produktionskoordinator Christer Jönsson, Malmö opera, 22 maj 2018.
- ²⁵ Ingrid Thulin, *Någon jag kände*, sid. 125–126. 1992.
- ²⁶ Vilgot Sjöman, se not 18.
- ²⁷ Ingrid Thulin, *Någon jag kände*, sid. 125–126. 1992.
- ²⁸ Signaturen Carro stod troligen för Carl-Otto Bergkvist, nöjesjournalist på *Aftonbladet*. Uppgift från Håkan Jaensson, tidigare kulturchef på *Aftonbladet*.

-
- ²⁹ *Aftonbladet* 24 april 1959. I januari 1988 var Bibi Andersson huvudperson i TV-programmet *Här är ditt liv*. Programledaren Lars Holmqvist nämnde *Sagan*, som han omtalade som en succé både i Malmö och Paris. Han frågade om hon mindes något av pjäsen. Programmet ligger på Youtube, och där hör man Bibi läsa monologens inledning.
- ³⁰ Referat i *Svenska dagbladet* 25 april 1959.
- ³¹ Dito.
- ³² *Dagens Nyheter* 26 april 1959.
- ³³ Malmö stadsteaters arkiv F2AB:83.
- ³⁴ *Arbetet*, 24 april 1959.
- ³⁵ ”Helt enkelt perfekt. Bravo, Sverige! Malmö stadsteater kan vara stolt över sin trupp.”
- ³⁶ Se not 15.
- ³⁷ Henrik Sjögren, *Konst och nöje. Malmö stadsteater 1944–1994*, sid 99. 1995.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö stadsarkiv

Malmö stadsteaters arkiv. Samtliga citat från tidningsrecensioner ingår i klippssamlingen i teaterns arkiv.

Internet – databaser

www.ingmarbergman.se

www.bilderisyd.se – Sydsvenskans och Arbetets bildarkiv

Théâtre de la Villes arkiv som förvaras i Bibliothèque Nationale, Paris. Referens [tp://data.bnf.fr/39460826/sagan_spectacle_1959/](http://data.bnf.fr/39460826/sagan_spectacle_1959/)

Youtube.se: Här är ditt liv med Bibi Andersson, del 1.

Tryckta källor

Litteratur

Bonniers lexikon

Sjögren, Henrik, *Konst och nöje. Malmö stadsteater 1944–1994*. Höganäs 1995.

Thulin, Ingrid, *Någon jag kände*. Stockholm 1992.

De nakna damerna på piedestal

AV JOAKIM FRIEBERG

Fig. 1. Nöjd ses vattennymf Galatea höjd – on inte till skyarna, så i alla fall upp på sin piedestal – av skönsjungande manskör vid invigningen i Pildammsparken 1938. Ty de sågs helst alltid avklädda, alltid anonyma – Malmös bronsdamer. Konstnär: Nils Möllerberg. – Foto: Fotograf okänd/Bilder i Syd.

Vi tänker kanske inte så mycket på dem – Anna Lisa, Göta, Flora och alla de andra. Men i Malmö centrum formligen omger de oss. Nakna damer. Upphöjda. Placerade på piedestal. Där de sprider värme och glädje. Ändå så hårda och kalla, formade i sten och brons som de är – Malmös statyer föreställande nakna kvinnor.

Vad säger damerna egentligen? Om oss? Vår syn på staden? Vår syn på konst? Vår syn på kvinnor – och män? Var Malmöborna ovanligt vällustiga under början av 1900-talet? Eller tvärtom viktorianskt hämmade, där de klädde sina drömmar i

Fig. 2–4. Den nakna kvinnokroppen var ett motiv som med förkärlek placerades i just parker, berättar konstvetaren Jessica Sjöholm Skrubbe.

Här tre Malmöexempel:

*”Skörd” av Ivar Johnsson, Magistratsparken.
– Foto: Okänd fotograf/Berndt Johnssons
fotoateljé/Malmö Museer.*

*”Solrosen” av Axel Ebbe, Kungsparken.
– Foto: Ragnar Küller/Malmö Museer.*

*”Anna Lisa” av Anders Olsson, Slottsparken.
– Foto: Berndt Johnsson/Malmö Museer.*

brons? Och är de nakna bronsdamerna ovanligt många i just Malmö? När kom de hit? Och motivet? Varför just nakna damer?

Malmöborna har under historien på olika sätt satt guldkant på sin lediga tid. Under tidigt 1900-tal samlades familjen kring kristallmottagaren och lyssnade på "Barnens brevlåda" med Farbror Sven. Idag kan vi till exempel bänka oss framför "På spåret" på TV.

Innan etermediernas intåg före sekelskiftet då? Jo, man klädde upp sig, spatserade med familjen och visade upp sig för varandra i stadens parker. Först ett allt rikare borgerskap under 1800-talets industrialisering. Senare även arbetarna, när lagar och avtal reglerade arbetstiden och gav möjlighet till fritid även för de mindre privilegierade.

Spel och dobbel

Men redan i början av 1800-talet planterade Malmös styresmän promenadstråk på dåvarande befästningsvallarna och parkliknande miljöer på då "Nya begravningsplatsen", som idag heter "Gamla begravningsplatsen" vid Gustav Adolfs torg. Att promenera i parkmiljö, som företeelse, hade sina rötter i 1600-talets Frankrike och var ett sätt för adel och borgarklass att ståta i all sin prakt och knyta värdefulla kontakter.

Invånarantalet i Malmö växte snabbt från mitten av 1800-talet. Och med ökad befolkningstillväxt tilltog också ökande problem, främst bland arbetarna, med trångboddhet, sedlighetsförfall, supande och spel och dobbel. Det ansåg i alla fall borgmästare Jacob Malmborg som därför 1860 proklamerade byggandet av Malmös första park på en del av Malmöhus slotts befästningsanordning – och som kom att öppnas för allmänheten 1872. Parkanläggningar i städer ansågs vara ett framgångsrikt recept för att råda bot på moralupplösning.

Kungsparken, som den heter idag, fick njurformade gångsystem efter tysk modell men hämtade framför allt sitt ideal från 1700-talets engelska romantiska park, i opposition mot franska Solkungens Versailles' snörräta disciplinerade parkanläggningar. Upplysningens Rousseaus kända utrop "Tillbaka till naturen" utgjorde en inspirationskälla.¹

Dock kom arbetarna aldrig att känna sig riktigt välkomnade i parken. Arbetarrörelsens första Folkets park, i Malmö 1893, blev deras svar på den mer borgerligt präglade Kungsparken. Samtidigt utgjorde Folkets Park en fredad plats att hålla offentliga möten utan att riskera jagas iväg av polis. Det var annars ett problem för den växande folkrörelsen. Behovet av parkernas gröna lungor och naturromantik gällde kanske främst de som verkade mitt i den växande industrin, de som levde intill den stinkande cocktailen av garvsyra, lut och andra avfallsprodukter i kanalen och skorstensröken från den växande industrin.²

Malmös tre stora centrala parker har alla tillkommit efter, eller i samband, med

stora utställningar. Slottsparken efter Nordiska industri- och slöjdtställningen 1896 och Pildammsparken efter Baltiska utställningen 1914. Och så även Kungsparken.

I samband med öppnandet av Lantbruks- och industrimässan 1881 på den då utdikade men obebyggda Rörsjömarken, där Rörsjöstaden ligger idag, invigde kung Oscar II även parkens restaurang. Parken fick först namnet ”Slottsparken”, men som en följd av kungens invigning döptes den till ”Kung Oscars park”. I folkmun gick den dock under namnet ”Kungsparken” vilket kom att bli parkens namn idag. Med ytterligare nya anlagda parker fick Malmö så småningom epitetet ”Parkernas stad”.

Jaktens gudinna debuterar

Så var kommer den offentliga konsten in, damerna på sina piedestaler? Jo, just här. I samband med invigningen av parkens restaurang anläggs 1882 en fontän framför byggnaden – en katalogvara från Frankrike – där en draperad kvinna tronar överst på gjutjärnskonstruktionen.

I Malmö hade skulpturer tidigare förekommit infällda i byggnader, till exempel Madonnan med barnet i hörnan på Jörgen Kocks hus från 1500-talet. Men parkens fontän kom att bli Malmös första fristående offentliga konstverk. I riktning mot den kommande hovrätten invigs senare samma år även stadens första fristående lätt draperade dam på piedestal i parken, en hyllning till jaktens gudinna Diana. Skulpturen är en kopia av den romerska ”Diana de Gabies” på Louvren i Paris

och var en gåva från firman Bönnelyche & Thurö.³ Statyn tas bort redan 1910. På samma plats har konstnär Ernst Billgren 2009 skapat en skulpturgrupp som på ett underfundigt sätt kommenterar denna försvunna Diana.

Många av bronsflickorna skulle aldrig ha befolkade Malmös grönska utan en viss inflytelserik förening. Samma år som Lantbruks- och industrimässan, 1881, instiftade Malmö stad ”Malmö planteringsförening” som 1904 fick det utökade

Fig. 5. Malmös första fristående lättklädda dam på piedestal, jaktens gudinna ”Diana” i Kungsparken – rest 1882, fotograferad 1903, nedtagen 1910. – Foto: Gunnar Dahlgren/ Malmö Museer.

namnet ”Malmö förskönings- och planteringsförening”. Den kom att ha, och har fortfarande, ett stort inflytande på utformningen av grönska och offentlig konst i staden. Malmös ledande industrialister donerade stora summor till föreningen. De satt själva i styrelsen liksom i stadens styrande organ och fick därigenom stort inflytande på stadens övriga planering och investeringar även inom andra områden.⁴

Föreningens styrelsemän reste monument över framstående företrädare, som till exempel ”Frans Suell” 1915 av Edvard Trulsson. Men inte minst bidrog ”Plantan” till många av stadens idag välkända flickor och kvinnor i brons och sten – som ”Anna Lisa” 1911 av Anders Olsson i Slottsparken, ”Öresund” 1934 av Gerhard Henning på Gustav Adolfs torg, ”Galatea” 1938 av Nils Möllerberg i Pildammsparken och ”Skörd” 1948 av Ivar Johnsson vid Magistratsparken.

Malmö uppvisar ett trettio-tal offentliga statyer föreställande mer eller mindre nakna flick- eller kvinnomotiv, uppförda under främst första halvan av 1900-talet. Det visar en ovetenskaplig genomgång, utförd av denna artikels författare, av Malmös offentliga skulpturer utifrån boken ”Konstguide – Skulpturer och offentlig utsmyckning i Malmö”⁵. Avgränsningen är dock komplicerad. Vissa av motiven är sorgfälligt påklädda samtidigt som kroppsformerna framhävs – till exempel ”Till erinran” av Axel Wallenberg från 1951. Medan andra utan kläder intar en så skyddande kroppsställning att någon nakenhet knappast blottas – till exempel ”Inkaprinsessa” av Torsten Fridh från 1967. Åter andra är så till oigenkännlighet abstrakta att man får sätta sin tillit till beskrivningen i verkets titel – till exempel ”Afrodite” av Thure Thörn från 1972.⁶

Ojämnt på piedestalen

Men stämmer intrycket att Malmö skulle ha ovanligt många statyer föreställande nakna kvinnokroppar, jämfört med andra svenska städer?

Ja, säger Jessica Sjöholm Skrubbe som doktorerat i konstvetenskap med ”Skulptur i Folkhemmet – Den offentliga skulpturens institutionalisering, referentialitet och rumsliga situationer 1940–1975”.

De här damerna står verkligen ut i stadsbilden. Ett mycket bra exempel för sin tid, tycker Jessica Sjöholm Skrubbe. Men hon vill inte gå med på att Malmö skulle ha något rekord. Tivoliparken i Kristianstad och Rottneros Park i Värmland är två andra rivaler om tätplatsen.⁷

Varför just Malmö har så många piedestaldamer, tycker Jessica Sjöholm Skrubbe är svårt att svara på. Staden är stor och har troligen därmed större ekonomiska möjligheter att satsa på offentlig konst. Malmös många stora parker skulle kunna vara en bidragande orsak – den nakna kvinnokroppen var ett motiv som med förkärlek placerades just i parker eller grönområden. Men frågan skulle behöva un-

dersökas mer i detalj, om de specifika beställningssituationerna, för en mer fullödig förklaring, anser hon.

Statyer föreställande kvinnor i det offentliga rummet är i Malmö, liksom riket som helhet, mycket vanligare än de med män, konstaterar Jessica Sjöholm Skrubbe – 21 mot 9 av offentliga verk resta mellan åren 1940 och 1970 i ett urval svenska kommuner. Det visar fältstudier hon bedrev i samband med avhandlingen.⁸

Dock är skillnaden påtaglig för hur kvinnor och män framställs på piedestaler-na. Merparten av verken som föreställer kvinnor utgörs av anonyma nakna modeller. Statyer föreställande män består i hög grad av minnesmärken eller byster över namngivna påklädda personer.⁹

Detta mönster, som Jessica Sjöholm Skrubbe lyfter fram, bekräftas även efter en fortsatt genomgång av statyerna i Malmö i boken ”Konstguide – Skulpturer och offentlig utsmyckning i Malmö”.¹⁰ Män som framställs i offentliga verk i Malmö utgör främst minnesmonument över namnkunniga herrar som Frans Suell, Per Albin Hansson, Gösta Ekman, med flera. Men inget verk över någon bemärkt kvinna. Även i Axel Ebbes ”Arbetets ära” på Möllevångstorget, invigd 1930, som lyfter fram de ditills osynliggjorda arbetarna, intar kvinnorna en underordnad stöttande roll

Fig. 6. Männen bar upp de tunga välståndsskapande krafterna i samhället. Kvinnornas uppgift var att stötta männen. I alla fall enligt Axel Ebbe vid tiden för invigningen av hans "Arbetets ära" på Möllevångstorget 1930. – Foto: Kerstin Hansson/Malmö Museer.

medan männen bär upp de tunga välståndsskapande krafterna i samhället, trots att kvinnorna till exempel var de som bar upp den stora tekoindustrin i Malmö.

I rättvisans namn bör väl nämnas att balansen bättrats på senare tid då offentliga platser i Malmö namngivits efter betydelsefulla kvinnor, som till exempel ”Inga Marie Nilsson gata” och ”Anna Lindhs plats”. Men fortfarande är skillnaderna påtagliga.

Omhuldade på 50-talet

De första piedestalflickorna, efter Diana, avtäcktes i Malmö år 1911 – Axel Ebbes ”Solrosen” och Anders Olssons ”Anna Lisa”. Följt av verk som ”Hälsokällan” 1914 av Anders Olsson och ”Konstkritik” 1915 av Otto Strandman. Den senare står idag vid nuvarande Stadsbiblioteket, som då var museum, men var ett av de utställda konstverken på Baltiska utställningen året innan.

Det var först under 1900-talet som det nakna kvinnomotivet träder fram i Sverige, framför allt i samband med framväxten av folkhemmets välfärdsstat kring mitten av 1900-talet, berättar Sjöholm Skrubbe. Särskilt under 1950-talet var dessa damer ett särskilt omhuldat motiv.¹¹ ”Göta” av Olle Holmsten från 1950 och ”Till Erinran” av Axel Wallenberg från 1951 är två Malmöexempel. Men motivet med nakna damer har betydligt äldre rötter.

Statyer föreställande nakna kroppar, eller ”nakenakter”, utgör från början ett estetiskt ideal från den grekiska och romerska antiken, berättar Sjöholm Skrubbe. Under medeltiden kom emellertid den västerländska konsten i hög grad att kretsa kring religiösa motiv. Och den nakna kvinnan blev tabu. Däremot var den halvnakna manskroppen vanligare i och med skildringarna av Kristus på korset. Den nakna kroppen hade då en helt annan funktion – att visa Guds son som människa av kött och blod. På 1700-talet kom dock upplysningen och moderniteten. Och kvinnan, såsom Gud skapat henne, blev under 1800-talet det klassiska konstmotivet, själva symbolen för Konst med stort K.

Men vänta lite! Under 1800-talet blomstrade ju den viktorienska sexuella prydheten – då damerna dånade vid minsta ekivoka antydning. Hur gick denna snörpta sexualsyn ihop med dessa språngandes nakna kvinnor?

Visst! Det ser motsägelsefullt ut. Åtminstone med dagens ögon, medger Jessica Sjöholm Skrubbe. I en längre konsttradition rättfärdigades dock både kvinnors och mäns nakenheten med att de egentligen förkroppsligade mytologiska gestalter, gudar och gudinnor. Och fick namn efter dessa. Malmöstatyer som ”Flora”, ”Pomona” och ”Alatea” är alla gudinnor. På så sätt ”såg” inte anständighetens tillskyndare längre bröst, stjärtar och höfter.

Och just därför, förklarar Jessica Sjöholm Skrubbe, utmanas denna konstsyn från och med 1800-talets andra hälft, av bland annat realismens konstnärer. Ma-

Fig. 7. Statyn "Konstkritik", till vänster i bild, av Otto Strandman, var utställd på Baltiska utställningen 1914. Året efter flyttades hon till planen utanför Malmö museum, nuvarande Slottet, Stadsbiblioteket, där hon står än idag. – Foto: © Malmö stadsarkiv.

nets välkända målning "Olympia" från 1863 "förklädde" inte den nakna kvinno-kroppen i en mytologisk berättelse. Och den samtida publiken blev chockerad. För den var det tydligt att verket inte framställde ett mytologiskt motiv utan avsågs föreställa en livs levande prostituerad kvinna. Otillständigt! I själva verket var modellen Manets favoritmodell, Victorine Meurent, själv konstnär.

Kroppar klädda i konst

Men tänk om åskådarnas tankar och känslor till äventyrs ändå skulle förirra sig in på avvägar, att Malmöstatyer som "Solrosen" och "Konstkritik" riskerade missas för gestaltningar av vanliga dödliga kvinnor av kött och blod. Risken ansågs stor. För säkerhet skull rättfärdigades nakenheten också med att den var upphöjd till estetisk form. Det viktiga var inte vad konstverket verkligen föreställde. Istället handlade det om form och estetik.

Antikens gestaltning av nakna kroppar, kvinnors såväl som mäns, ansågs nämligen ha en särskilt tilltalande abstraktion, säger Jessica Sjöholm Skrubbe. Och tar stöd av den första större studien som gjorts i ämnet av konsthistorikern Kenneth Clark från 1956, "The nude, a study in ideal form".

Gestaltningen av den nakna kroppen kom att bli en förebild för konstidealet, för såväl beställare som konstnärer, under många epoker efter antiken. De här skulpturerna och andra liknande verk ansågs ha konstnärliga kvalitéer som höjde sig över vanliga verkliga människokroppar. Skulpturerna ”transformeras till ren form, till kroppar klädda i konst”, som Jessica Sjöholm Skrubbe uttrycker det i sin avhandling.¹²

Men även när man försäkrat sig om att publiken uppfattat stjärtarna och bröstet

Fig 8. Flickorna i brons blir en projektionsyta för lustfyllt betraktande. Men framställningen rättfärdigas via en fasad av konstnärliga teorier, menar konstvetare Jessica Sjöholm Skrubbe. Här "Flicka vid källa" av Ivar Ålenius-Björk, som här invigs 1963 av stadens "fäder" Carl-Axel Nilsson, Thomas Munck af Rosenschöld, Sigfrid A. Johansson och Harald Lindvall. – Foto: Jan Forsander/Bilder i syd.

på rätt sätt – som mytologiska väsen och abstrakt form – så återstod frågan om konstnärernas bevekelsegrunder.

Nymfen väcker längtan

För lust och längtan visar sig också vara en drivkraft för de manliga konstnärernas och beställarna, bekräftar Jessica Sjöholm Skrubbe. Sensualismen, skönheten och livsglädjen i de kvinnliga kropparna fungerar som en ventil.

Men nymfen på sin piedestal har även en annan sida, menar hon. Mannens rädsla att förlora kontrollen.

Den längtan nymfen väcker skapar samtidigt ett behov av att kontrollera hennes sexualitet. Genom att själv formge sitt kvinnliga ideal definierar den manliga konstnären vad en kvinna är. Därför är nymfens blick oftast bortvänd och möter sällan det manliga voyeuristiska ögat, förklarar Sjöholm Skrubbe.

Denna särskilda iver som konstnärer haft när de skulpterat, målat och på andra sätt reproducerat föreställningar om den kvinnliga kroppen – vad som anses vara vackert och feminint – har gett den kvinnliga nakenakten en särställning i den västerländska konsthistorien. Den slutsatsen drar Jessica Sjöholm Skrubbe och hänvisar till Lynda Neads ”The Female Nude. Art, Obscenity and Sexuality”, från 1992. De nakna kvinnskulpturerna var, enligt Nead, ett sätt att definiera och kontrollera ideal och andra föreställningar om kvinnokroppen. Det visas genom, till exempel, de återkommande särskilda poser som bronsdamerna intar och andra upprepade konventioner, tillägger Sjöholm Skrubbe.

Så länge ”Flora” och de andra kvinnliga Malmöstatyerna betraktas med estetikens glasögon, det konstnärliga ögat, så behärskar man reproduktionen, återskapandet, av ideal och föreställningar kring vad ”kvinnlighet” och kvinnlig sexualitet är och bör vara. Via en fasad av konstnärliga teorier håller man på så sätt liv i stereotyper om Kvinnan, menar Jessica Sjöholm Skrubbe.

De nakna damerna på sina piedestaler i Malmös parker kan på så sätt ses som en ventil för undertryckt sexualitet, en sublimering av sexuell längtan, bekräftar Sjöholm Skrubbe. Flickorna i brons blir då en projektyta för lustfyllt betraktande, men rättfärdigas genom bildkonstens funktion som estetiskt raster.¹³

Är detta då en överdriven betraktelse? Vi i Malmö omger oss i alla fall med en rad förstelnade ögonblick i samhällsutvecklingen på sina socklar. Där möter vi stadens namngivna fäder, som RF Berg och Per Albin Hansson, väl påklädda eller stympade under bröstet som byster. Vi möter våra kära avklädda men anonyma damer på sina piedestaler. Dessa betraktar oss och säger oss på sina egna speciella sätt något om maktfördelning, perspektiv utifrån position och vår självbild som män, kvinnor och Malmöbor.

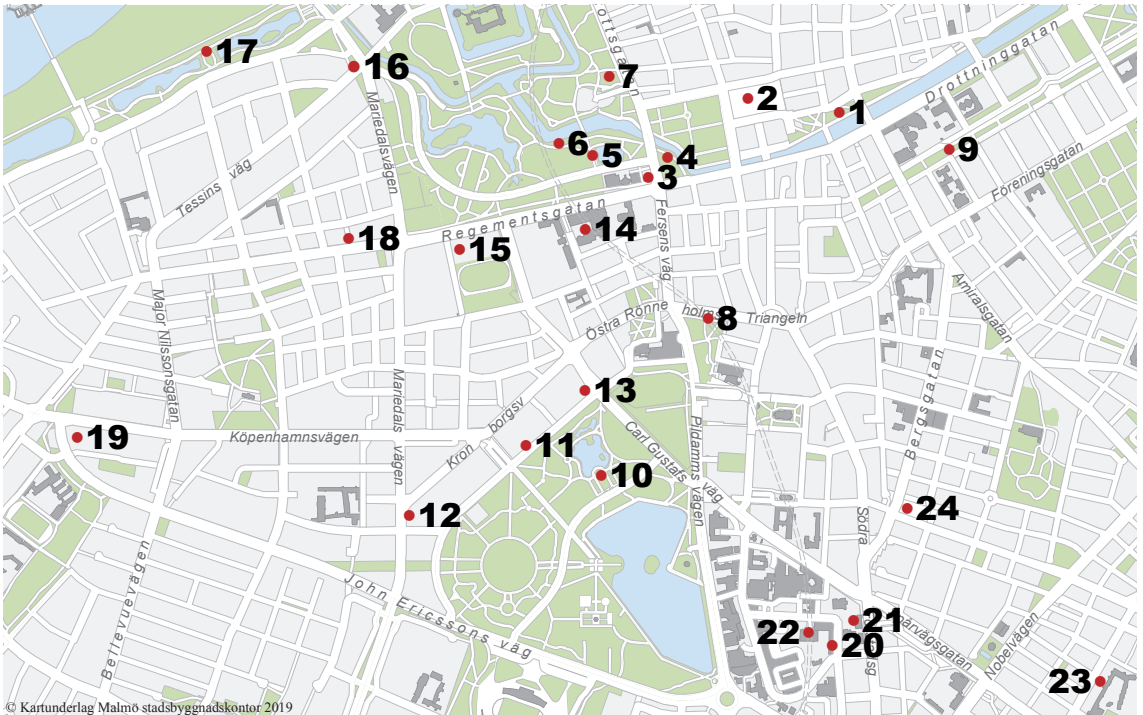

Fig 9. Karta över offentliga statyer i Malmö framställande nakna kvinnor. Urval av artikel-författaren hämtade ur "Konstguide – Skulpturer och offentlig utsmyckning i Malmö". Problem vid avgränsningen: Vissa av motiven är sorgfälligt påklädda samtidigt som kroppsformerna framhävs. Andra är utan kläder men har en skyddande kroppsställning där mer intima kroppsdelar döljs. Äter andra är abstrakta där verkets titel anger motivet. Till följd av aktuella byggprojekt kan verk ha flyttats.

- 1 Göta
- 2 Öresund
- 3 Konstkritik
- 4 Till Erinran
- 5 Anna Lisa
- 6 Liggende pige
- 7 Solrosen
- 8 Skörd
- 9 Flora
- 10 Galatea
- 11 Systrarna
- 12 Behag

- 13 Pomona
- 14 Solbadande flickor
- 15 Flicka med krus
- 16 Kvinnotorso
- 17 Vinden
- 18 Flicka med orm
- 19 Symfoni
- 20 Flicka med fågel
- 21 Hälsokällan
- 22 Flickan och källan
- 23 Förstoringsglaset
- 24 Arbetets ära

Utanför kartan

- I rena glädjen
- Karin
- Mor och barn
- Inkaprinsessa
- Flicka med boll
- Flicka med gås
- Afrodite
- Knäböjande flicka
- Moder med barn

Noter

- ¹ Pehrsson 1986, s. 21.
- ² Pehrsson 1986, s. 21 ff.
- ³ Jakob, *Kungsparkens historia – Malmös första offentliga park*, s. 12.
- ⁴ Pehrsson 1986, s. 28.
- ⁵ Konstguide utgiven i tre upplagor. De första två av ABF Malmö, Malmö Förskönings- och Planteringsförening, Malmö stad 2001 och 2006, bild och text av Merja Diaz, m.fl. Den tredje 2016, av Kira förlag skriven av Gunnar Ericson och Jacob Faxé.
- ⁶ Diaz m.fl., 2006.
- ⁷ Frieberg 2005, s. D19
- ⁸ Sjöholm Skrubbe 2007, s. 145.
- ⁹ Sjöholm Skrubbe 2007, s. 145f.
- ¹⁰ Diaz, Merja, Pettersson, Conny, m.fl., 2006.
- ¹¹ Sjöholm Skrubbe, 2007 s. 146.
- ¹² Sjöholm Skrubbe, s. 147.
- ¹³ Sjöholm Skrubbe, s. 149–150.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Intervjuer

Sjöholm Skrubbe, Jessica, dr i konstvetenskap – intervju i samband med artikeln 2018.

Arkiv

Databaser – internet

<https://docplayer.se/1965595-Konstguide-skulpturer-och-offentlig-utsmyckning-i-malmo.html>

https://stud.epsilon.slu.se/8383/1/jakab_e_150811.pdf

Tryckta källor

Tidningar

Sydsvenskan/Dygnet runt, Frieberg, Joakim, *Nakenchock*, 2005-05-20.

Litteratur

Diaz, Merja (foto), Pettersson, Conny (red), *Konstguide – Skulpturer och offentlig utsmyckning i Malmö*. Andra upplagan, ABF Malmö. Malmö Förskönings- och Planteringsförening, Malmö stad, Malmö 2006.

Ericson, Gunnar och Faxé, Jacob, *Konstguide – Offentlig konst i staden*. Tredje upplagan, Kira förlag, Malmö. 2016.

Jakob, Elisabet, *Kungsparkens historia – Malmös första offentliga park*, Examensarbete för landskapsingenjörer, Alnarp 2015.

Pehrsson, Per-Jan, *Malmö parkernas stad – En historik över den offentliga grönskans framväxt*, Malmö kommun, Malmö 1986.

Sjöholm Skrubbe, Jessica, *Skulptur i Folkhemmet – Den offentliga skulpturens institutionalisering, referentialitet och rumsliga situationer 1940–1975*. Makadam, Göteborg 2007.

”Vi kunde känna på dofterna var i stan vi var”

– en telegrambärare i Malmö berättar minnen

AV ANNA-MI WENDEL

1853 skickades det första telegrammet i Sverige och verksamheten växte därefter till att utgöra en viktig kommunikationsmetod för företag, privatpersoner och myndigheter. I takt med telefonens genomslag kom användningen av telegram dock att minska och under 1970-talet inleddes

en rationaliserings- och därefter avvecklingsprocess av telegramverksamheten. År 2002 beslöt Telia att avveckla telegramtjänsten helt. Då sattes också punkt för en lång tradition av telegrambärare, en av dem var Ulf Adelstam som delade ut telegram i Malmö en gång i tiden, här följer hans berättelse:

”Jag började 11 juni 1965, det var dagen efter att jag hade slutat skolan. Jag hade sett en annons i februari och kom på intervju. Jag var 15 år gammal vilket

Fig. 1. Ulf Adelstam framför porten till Adelgatan 9 som ännu ståtar med överskriften Kungl. Telegrafverket. – Foto: Anna-Mi Wendel.

Fig. 2. Telefonister i arbete i Stora salen, Telegrafhuset, år 1900. – Foto: Carl Wilhelm/Malmö Museer.

var lägsta åldern för att få jobba som telegrambärare. Jag behövde ha med ett intyg från föräldrarna att jag fick arbeta samt skolbetygen, men dessa tittade arbetsgivaren inte på. Jag godkändes och skickades på läkarundersökning hos en doktor Reimer på Storgatan, han var så kallad anvisningsläkare. Efter det anställdes jag som telegrambärare.

Telegrambärarna hade uniformsplikt, de hade alla vid Televerket som hade kund-

kontakt, så jag fick börja med att kvittera ut mina tjänstekläder: båtmössa, skinnjacka, kostymbyxor och tre par skjortor. Kläderna gick i grått. När ett plagg var slitet kunde vi hämta ut nya och vi fick behålla plaggen när vi slutade anställningen. Det fanns även regnkläder, men de var så otympliga så jag använde dem aldrig. Till jobbet hörde en moped, av märket Svalan, som det stod Televerket på. När åkdonet behövde repareras anlätades Westerlings cykel- och mopedverkstad på Österportsgatan.

Fig. 3. Televerkets centralstation på Adelgatan 9 i Malmö. Fotot taget efter det att huset byggts om 1908. – Foto: Carl Wilhelm/Malmö Museer.

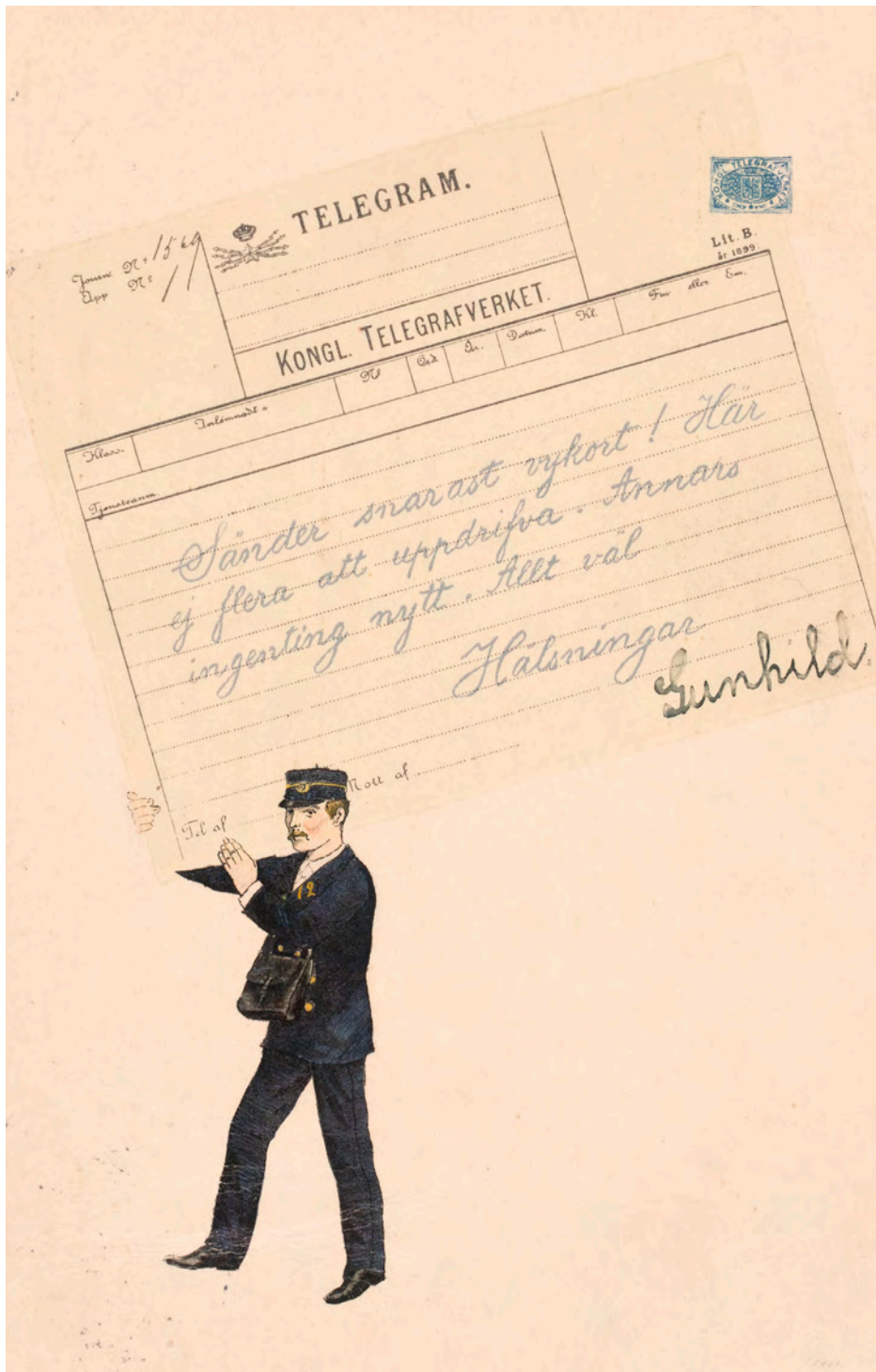

Fig. 4. Illustration: A. Ch. Sjöberg/avfotograferad av Andreas Nilsson/Malmö Museer.

Fig. 5. Telegram användes för både skämt och allvar. Brevkort, förvärvat till Malmö Museer 1959. – Illustration: Okänd/avfotograferad av Andreas Nilsson/Malmö Museer.

Telegrambärarnas arbete utgick från Televerkets centralstation i Malmö, den låg på Adelgatan 9. Där satt vi och väntade i vårt eget väntrum på första våningen. På andra våningen satt telefonisterna som tog emot telegrammen. Dessa skickades ner med rörpost till vår arbetsledare. Han samlade ihop telegrammen tills det blev en hel tur inom stan till en åtta–nio ställen att levereras på, då ringde han i en klocka och den av oss som väntat längst på att åka ut fick gå fram till arbetsledarens skrivbord och hämta telegrammen. Vi var ålagda att läsa telegrammen och därefter stoppa dem i fönsterkuvert så adressen var synlig. Sen var det bara att köra ut.

Vi var fyra telegrambärare åt gången i tjänst samtidigt. Telegram skulle bäras ut inom fyra timmar från det att de anlät centralstation och så gjordes också, vi behövde inte sitta och vänta länge på en tur. Det fanns annars tidningar i vårt väntrum och så brukade vi spela kort, oftast Tolvan. Mossan såg till att man hade kaffe och smörgåsar och högst upp i huset låg ”markan”, matsalen, där kunde vi också fika.

Vi blev väldigt väl mottagna när vi kom ut till adressaterna. När vi väl hade hittat fram vill säga. Det gällde främst det vi kallade för ”röda stan” vilket var Möllan, Sofielund och områdena däromkring. Här bodde många invandrare och det då gärna tillsammans i en lägenhet. Telegrammen var oftast hemifrån och författade på deras språk och på dörrarna stod det bara ett efternamn så här fick vi ringa på hos grannarna och fråga oss fram. I det vi kallade ”blåa stan” var det lättare att hitta adressaten, folk i Limhamn och Slottsstaden var inte trångbodda på det sättet.

Förstod vi inte vad det stod i telegrammen så förstod vi oftast av mottagarens ansiktsuttryck om vi bar fram kondoleanser eller glädjebesked. Vi fick ibland dricks, en krona kanske i ”blåa stan” eller en kaka i ”röda stan”. Det fanns ju i och för sig de som erbjöd en snaps också. Vi fick stå ute i trappen när vi lämnade över telegrammen och sedan skyndade vi raskt vidare till nästa adress.

Vi kunde känna på dofterna var i stan vi var: i ”röda” luktade det vitlök, köttbul-lar och stekt sill i trappen, på gården stank sopor och utedass och det var mycket barn ute och lekte. I ”blåa” fanns det toalett inne, gård och trapp var rena och det luktade aldrig något speciellt, det var inte så mycket barn ute heller.

Förutom telegram till privathushåll var det mycket körningar till affärer och myndigheter. Affärerna fick beställningar medan det till polismyndigheten, till exempel, kom polisanmälningar och order om att hämta in folk, sådant meddelades via telegram. Telegrambuden hade av förståeliga skäl tystnadsplikt.

Jag jobbade som telegrambärare i ett och ett halvt år och jobbet var jättebra, men arbetstiderna var det inte. Arbetsspassen var antingen 8–15 eller 15–21. Du hade bara två dagars ledighet i månaden, varannan söndag, du var alltså aldrig fri någon lördag och det var inte kul. Lönen var inte den högsta heller, jag fick efter skatt ut 300 kronor i månaden. Det här gjorde att det var omsättning på telegram-

bärarna, Kockums sökte folk och de som slutade hos oss fick dubbel lön där; lediga lördagar började ju också komma på andra arbetsplatser vilket drog iväg folk.

Jag slutade också som telegrambärare, men stannade kvar inom Televerket. Hade jag stannat kvar inom telegramtjänsten hade jag vid 18 års ålder kunnat bli stationsbiträde. Dessa hade eget väntrum på vår centralstation och anlidades när adressaten fanns längre ut från centrum som Bunkeflo, Husie, Kirseberg, Limhamn eller Oxie. Då fick stationsbiträdena fara ut i orangegula så kallade folkavagnsbubblor med telegrammet. Arbetsgivaren betalade körkortsutbildningen för stationsbiträdena. Men jag flyttade istället över till stationen vid Drottninggatan i januari 1967 för att arbeta med teknik och nätet, där eller hos kunderna, och fortsatte med detta genom företagets alla ombildningar, outsourcing och liknande, tills jag gick i pension 2013 vid 64 års ålder. På det gamla Televerkets tid gick de som arbetade ute på fältet i pension vid 60 och arbetsledarna gick vid 63 medan ingenjörerna, eller långrockarna som de kallades, fick hålla på tills de fyllt 65. Här ska jag inte stanna länge, sa jag när jag började efter skolan. Men min mamma sa att har du fått en statlig anställning då har du försörjning livet ut.

Jobbet som telegrambärare hade ingen status, varken hos kompisar eller på Televerket där det rådde en mycket tydlig hierarki. Men vi fick telefonen gratis inkopplad därhemma och betalade inget abonnemang, bara samtalstaxa. Jag hade också fri läkarvård och fri medicin, så det fanns fördelar. Televerket i Malmö hade bara unga män anställda som telegrambärare, medan alla som jobbade med detta i Kristianstad var tjejer, det hände att dessa kom ner till oss på fest, då var det skojigt vara telegrambärare!”

Föreståndarinnan Tekla Åberg

AV ANNA SVENSON

Ofta var det oblikt öde som tvingade en kvinna att tjäna sitt bröd genom undervisning, och kom hon ur en bildad miljö ansågs det vara kompetens nog.¹

En omvälvande tid

Tekla Åberg försörjde sig hela livet som guvernant och lärare vid privata flickskolor. Hon tillhörde den generation oftast ogifta kvinnor som under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet ägnade sig helt åt flickors och kvinnors utbildning och förkovran. Deras yrkesliv och tillvaro i allmänhet hade på sitt sätt förbättrats genom ett antal reformer som gynnade kvinnans – i synnerhet den ogifta medelklasskvinnans – ställning och som skapade möjligheter för dem att själva tjäna sitt uppehälle. Reformerna gällde i princip alla områden: 1845 infördes samma arvsrätt för båda könen; 1858 kunde ogift kvinna som fyllt 25 år bli myndig efter ansökan hos domstol, 1863 blev hon det automatiskt; 1864 avskaffades skråväsendet och näringsfrihet gällde nu för både kvinnor och män. Arbetsmarknad och utbildningar öppnades för kvinnor som nu kunde vara verksamma inom folkskola², statlig förvaltning, post, telegraf eller järnväg. Kvinnor kunde gå i sjuksköterskeskola eller lära sig bokföring. Högre lärarinneseminariet tillkom 1861 och Statens normalskola 1864, vilken skulle komma att bli mönster för flickskolornas utveckling.

Politiskt skulle det emellertid dröja tills kvinnor likställdes med män. 1862 års kommunallagar gav kommunal rösträtt till myndiga och ogifta kvinnor som hade inkomst över en viss nivå. Valbara var kvinnor ännu inte, och rösträtt vid val till riksdagen på samma villkor som män fick de först 1921.³

Från mitten och till slutet av 1800-talet hade ett hundratal kvinnor mer eller mindre på egen hand öppnat flickskolor av varierande storlek. Kvinnohistorikern Gunhild Kyle skriver:

De inte bara startade skolorna utan förde dem över de första svåra åren, klarade alla de ekonomiska och administrativa stötestenar som alltid finns i början av ett företag, och skötte dem sedan som föreståndarinnor. I landet fanns alltså ett stort antal kvinnliga skolledare

som praktiskt taget försvann när flickskolorna avskaffades. Utbildningsmässigt hade dessa första kvinnor mycket olika bakgrund. Somliga av dem gick till verket med den traditionella kvinnobildning i botten som medel- och överklassdamer kunde skaffa sig. Som högre flickskolor betecknades i officiella sammanhang 1886 sådana som hade minst 5-årig lärogång och undervisning i åtminstone ett främmande språk.⁴

En av dessa skolor låg i Malmö och kom att heta *Tekla Åbergs högre läroverk för flickor*. En del fakta är tidigare nedtecknade om Tekla Åberg själv och om hennes skola, men i denna uppsats vill jag söka beskriva hennes bakgrund och tillvaro, hennes lärarinnekarriär och livsprojekt. Tack vare att en betydande samling av hennes brev till nära släktingar har bevarats i Carolina, Uppsala universitetsbibliotek, kan man få några glimtar ur hennes liv och förstå varför hon kom just till Malmö och där ledde den skola som skulle komma att betyda mycket för många flickor och unga kvinnor. Genom breven får vi i själva verket ta del av ett stycke svensk kvinnohistoria.

Familj och uppväxt

Tekla kom från en välbeställd familj i den lilla staden Åmål i Dalsland, nära gränsen till Värmland. Män i familjen Åberg (som tog sig detta efternamn redan 1690)

Fig. 1. Teklas familj bodde i andra huset från vänster. Fadern hade uppfört det på 1840-talet, idag är det byggnadsminne. – Foto: Hedvig Högdahl. Ingår i Åmålsortens Hembygdsförenings samlingar.

hade i generationer varit borgmästare i staden. Teklas far Johan, kallad Janne, står i Åmåls kyrkoarkiv antecknad som patron och riddare av Vasaorden, och han var på sin tid stadens förmögna borgare. Han ägde till hälften Gustavsfors järnbruk i Dalsland och hade även andelar i några värmäländska järnbruk, var känd som en stor donator och skänkte betydande belopp till stadens fattiga. Modern Brita, född von Oldenskiöld, var dotter till en överstelöjtnant. Britas mor var född Åberg, och de två makarna var kusiner (kusinäkenskap var inte ovanliga inom familjen Åberg). Tekla föddes den 26 oktober 1853 som barn nummer nio i syskonskaran. Flera av barnen avled späda, och när modern 1857 dog i barnsäng levde systrarna Axeline, Maria, Otilia, Beda, Oscara och brodern Ludvig. Beda gick bort redan 1858, nio år gammal.

Långt senare skulle Axelines dotter Anna skriva ner vad hennes mor berättat om stämningen i hemmet efter modern Britas – Annas mormors – bortgång:

Den lilla sistfödda dog kort efter födelsen. Därefter några veckors avtynande, och så var min mormors levnadssaga all. Min mor plögade berätta om hennes, sextonåringens förtvivlade sorg och alla de små syskonens övergivenhet. --- De sex små flickorna, iförda sina svarta klädningar och vita förkläden fingo --- sitta stilla i stora förmaket på Kasenberg⁵ under begravningen bland alla vänliga ”mostrar”, så kallade fordom ungdomen sin mors väninnor, släkt eller icke. --- Kännbara förändringar i hemmet kommo till.⁶

Efter några år gifte Janne Åberg om sig. ”Min morfar förde en styvmor in i hemmet, en änkeprostinna med fem barn. Ett påfrestande förhållande för de båda kullarna jämnåriga sammanbragta barn”.⁷

Men Janne Åbergs förmögenhet tog slut. Felspekulationer, stora borgensåtaganden, olyckliga konjunkturer med sjunkande järnpriser gjorde honom till sist utblottad, och 1864 gick han i konkurs.⁸ Axelines dotter berättar: ”De ekonomiska betingelserna voro ännu föga smidiga. Värdet av de stora skogarna kände man knappast till. Allt såldes intill möbler och husgeråd. Även pianot, taffeln, gick under klubban.”⁹

Janne Åberg tycks trots allt ha lyckats börja om – i husförhörslängden för 1876–80 står han antecknad som ”kamrer i Sparbanken”. När han avled 1877 var han 60 år gammal.¹⁰ Då hade de äldsta döttrarna gift sig, och kvar i hemmet i Åmål fanns Oscara, Tekla och Ludvig. Oscara gifte sig 1882 och Ludvig 1895.¹¹

Barnen undervisades i hemmet av guvernanter, men redan som sextonåring skaffade sig Tekla också andra kunskaper som hon kan ha haft god nytta av senare: ”Vet du att jag skrifver bokhålleri för en herr Askenstedt, och det är utmärkt roligt.”

Tekla tycks ha varit en flitig elev, och i arkivet efter hennes Malmöskola finner vi några bevis på hennes studier: där ligger en tjock bunt skrivböcker som innehåller

uppsatser i svenska, översättningar till engelska och franska, övningar i matematik och geometri. De är daterade 1870–1872 och 1884–1885.¹² De första årens skrivningar har rättats med rödpena av signaturen ”G.U.” Vid en genomgång av Åmåls husförhörlängder för dessa år har en enda tänkbar person hittats som motsvarar dessa initialer: Gustafva Juliana Fredrika Uggla.¹³ Hon var född 1819, bodde länge i Åmål och avled där 1879. Även om hennes yrke var guvernant noterades inte detta i kyrkoböckerna, där hon stod antecknad som ”Fröken”¹⁴.

Tekla börjar sitt yrkesliv och tar studenten

Kring 1875 flyttade Tekla till Mariefred¹⁵. Där drev hon i sin bostad en egen liten skola och gav också privatlektioner till enskilda elever, samtidigt som hon aktivt sökte en mer permanent tjänst. Till Axeline skrev hon att det ännu inte kommit något svar på en annons men hon hoppas att det ändå skulle ordna sig.¹⁶

Fig. 2. Tekla Åbergs studentklass 1886. Tekla är den andra från vänster, utan studentmössa. Wallinska skolans arkiv, vol F6:3. – Okänd fotograf. Stockholms stadsarkiv.

För säkerhets skull gick hon in i lärarinnornas pensionsförening och bad samtidigt Axeline att ta reda på om man måste tjänstgöra utan uppehåll för att kunna gå i pension vid 56 års ålder.¹⁷

Breven till systrarna kom regelbundet till år 1884 – men sedan upphör de fram till hösten 1886. Luckan kan förstås bero på slumpen; av någon anledning har de inte bevarats under en period, men min förmodan är att det finns ett annat skäl. Tekla tog nämligen studenten – mogenhetsexamen som det länge hette – som privatist vid Wallinska skolan i Stockholm. Hon bodde troligen de två åren hemma hos någon av systrarna Axeline, Oscara eller Otilia, som efter sina giftermål bosatt sig där. Om de (dvs deras män) försörjde henne vet vi inte, kanske hade hon själv sparat pengar. Hon gick på latinlinjen och fick i maj 1886 betyg som ”lärjunge från enskild undervisning å klassiska linjen... under de fyra sistförflutna läseterminerna”. Efter skrivningar i svenska, latin och franska förhördades hon och andra privatister muntligt, och den 19 maj 1886 ”förklarades samtliga de examine-rade mogna”. Teklas bästa ämnen var enligt betygskatalogerna kristendom, tyska, franska och filosofi, där hon hade AB. I de övriga ämnena, inklusive ”matematik & fysik”, ”historia & geografi”, naturalhistoria och engelska, var betygen B.¹⁸ När hon utexaminerades hade hon fyllt 32 år.

Endast en gång omnämns studentstudierna i de bevarade breven till släkten. Till systerdottern och fadderbarnet Anna, som några år efter Tekla tog studentexamen på samma skola, skriver hon:

... jag är visst icke den, som tycker, att studier ”ej behöfvas”, etc. Jag mins nog, huru swårt det kändes när jag under studietiden mottog hjertevarma förmaningar, som jag icke kunde följa. Men det är trots allt en stor skilnad vis å vis dig. Jag var frisk och du är ju så klen. Jag hade ju nyss börjat ett par ämnen som jag måste forcera. ...¹⁹

Med studentexamen slutade Tekla Åbergs formella utbildning. Uppgifter om att hon studerat vid Högre lärarinneseminariet stämmer inte,²⁰ inte heller avlade hon någon akademisk examen. Nu måste hon fortsätta att försörja sig; i själva verket var hon den enda av döttrarna i familjen Åberg som blev självständig yrkeskvinna. Hösten 1886 flyttade hon till Örbyhus gods norr om Uppsala och tog där plats som guvernant. Hon skulle komma att stanna vid Örbyhus under ett par år, och under tiden fortsatte hon att leta efter någon annan, mer varaktig tjänst. I augusti 1887 skriver hon till Oscara:

Övertalad att stanna kan jag inte säga att jag blifvit, men jag har gifvit mitt bestämda löfte, och det vill jag icke rygga, och man får vara glad att ens arbete erkännes och värderas. – Emellertid hade det varit bra skönt att få en fast anställning, och det utan att söka, oroas och skrifva, som i fjor.²¹

Och i mars följande år:

Såg du annonsen, så tror jag nog du ska inse att jag icke så obetingadt kunde söka en sådan plats. Jag måste säga henne uppriktigt huru allt förhöll sig (hur ska jag t.ex. kunna ”hålla föreläsningar på de främmande språken” osv). Men jag skickade henne mina betyg jemte Mariefredsintyget; hon har i sin vänliga ifver talat med en styrelseledamot och igår hade jag uppmaning att ofördröjligen insända min ansökan. Det är så snällt och så roligt, men så snart jag ska till, känner jag oro. – Är det rätt att söka en plats till hvilken man själv känner sig otillräcklig? - - - Men ponera att jag finge den och sedan gjorde fiasko!²²

Till Malmö

Men så plötsligt händer det. I juli 1888 uppmanas hon att kontakta Fredrika Bremerförbundet för att ta del av ett meddelande. Hon får veta att det gäller att ”förestå en flickskola i Malmö på egen risk.” Skolan har 22 elever och har existerat i 15 à 16 år. Föreståndarinnan ska sluta, och föräldrar och målsmän vill att skolan ska fortsätta. De vill garantera den blivande föreståndarinnan 1000 kronor ”ett för allt”, och lärarna har lovat att tills vidare undervisa gratis, allt för att skolan ska bära sig.

Tekla ska besöka Fredrika Bremerförbundets byrå i Stockholm för att få veta mer. Det ”låter mycket treffligt, och tänk så säkert i ekonomisk väg emot att på försök uppsätta en egen skola – men nog har jag mycket, mycket gladt mig åt att få en sådan.”²³ Äntligen!

Fredrika Bremerförbundet var vid denna tidpunkt helt nystartat (1884), och dess byrå låg på Malmtorgsgatan i Stockholm. Byråns uppgift var bland annat att ”ge råd och upplysningar i ekonomiska, juridiska och hygieniska angelägenheter”, vidare ”upplysningar angående skolor, lärokurser och arbetsområden, och platsanskaffning för såväl arbetssökande som arbetsgivare.” Dit hade alltså ledningen för en flickskola i Malmö anmält att man sökte någon som kunde ta över skolan, och Tekla, som tidigt tycks ha blivit medlem i förbundet,²⁴ rekommenderades att höra av sig dit av någon som visste att hon sökte arbete. 1888, det år då Tekla hade kontakt med byrån, hade den givit råd om skolor till 29 personer, och 315 arbetsgivare och 544 arbetssökande hade anmält sig dit. 215 personer hade under året fått anställning som ”lärarinnor, föreståndarinnor, värdinnor, biträden i hem, på kontor och i handel, sekreterare, lektionsgivare, sjuksköterskor mm”, dessutom hade en del annat tillfälligt arbete kunnat förmedlas, som renskrivning och översättning.²⁵ Byrån fungerade alltså som en arbetsförmedling för kvinnor inom yrken som för det mesta krävde någon form av utbildning eller åtminstone erfarenhet.

Den skola som vänt sig till byrån var Else Mays²⁶ flickskola. Dess arkiv har inte

bevarats, med undantag för en ”undervisningsplan” som nu ingår i Tekla Åbergs skolas arkiv.²⁷ Men tack vare elevens berättelser och brev finns det ändå en del upplysningar om den skolan och dess verksamhet.²⁸ Skolan öppnade 1857, den hade högt anseende och i Malmös adresskalender för 1873 står: ”Bland stadens pensionsanstalter /eleverna var inackorderade/ intaga fru Elise Mayrs, Stora Torg N:o 14 och Mamsellerna Stenkula & Lunnerqvists, Södergatan N:o 34, främsta rummet.”

Så snart Tekla får veta att en föreståndarinna söks beskriver hon nästan andlöst hur hon skyndar sig ner till Malmö, som hon aldrig tidigare besökt, för att ”underhandla med lektor Grönvall.”²⁹ Det ska enligt brev till systern Oscara bli en muntlig uppgörelse.³⁰

Förtjust skildrar hon resan söderut:

...så många, för mig nya, trakter jag såg! Hit ankom jag kl 11,20 och tog in på hotell Horn. Idag har jag flyttat till en fröken Brandberg och inackorderat mig här för augusti månad – 55 kr i ett för allt. Jag vill dock icke stanna här utan helst bo i skolans lokal. --- Fröken Pröhl introducerade mig igår hos familjen Kockum som mycket intresserar sig för skolan.³¹

Fröken Lizzie Pröhl, systerdotter till Elise Mayer och lärare vid skolan, ska resa till Bayern inom kort, och tillsammans med henne sätter Tekla samman en annons i tre exemplar som ska skickas till tre tidningar.

När Tekla tog över skolan låg den – efter att flyttat flera gånger – på Gustav Adolfs torg, nuvarande nummer 45 (dåvarande nummer 67). Och ytterligare förflyttningar

Fig. 3. Annonns om övertagande av skolan i Malmö. Denna annons var införd i Sydsvenskan och två andra tidningar den 30 juli 1888. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.

Fru Elise Mayrs
högre läroverk
för flickor.

Ledningen af detta läroverk kommer från och med inst. hösttermin att öfvertagas af undertecknad. Undervisningen besörjes, utom af föreståndarinnan, af några bland läroverkets förra lärarinnor, af hr lektor A. L. Grönvall och hr pastor J. O. Engfeldt, äfvensom af en från k. högre lärarinne-seminariet utgången lärarinna. Lärjungarnes hemarbete kommer i möjligaste mån att inskränkas. I handarbeten och slöjd meddelas undervisning af särskild lärarinna. I förberedande klassen lemnas undervisning af ven åt gossar. E'evantalet i de särskilda klasserna är begränsadt. Terminsavgifterna, som erläggas vid terminens början, äro:

i förberedande klasserna	37 kr. 50 öre,
i klasserna I och II	50 kr.,
i » III och IV	65 kr.,
i » V, VI och VII	75 kr.

Höstterminen tager sin början måndagen den 3 September kl. 10 f. m. Anmälningar mottagas hvarje söckendag mellan 10–2 i föreståndarinnans bostad, som tills vidare är Östergatan 14. Malmö den 27 Juli 1888.

Tekla Åberg,
föreståndarinna.

skulle det bli – det tycks som om skolan under flera år var lokaliserad på olika ställen samtidigt – ekonomin var dessutom länge ett bekymmer. Men i ett brev som hon sänder till Oscara i november lägger hon in en liten skiss av skolan som upptar två plan i huset vid Östergatan. Skolan ligger i vinkel mot Östergatan och ”Karoli kyrkoplan.” Trots lokalproblemen tycks Tekla ha trivts redan från början. Hon skriver och berättar för systerdottern Anna att hon fortfarande finner sig så väl och har 27 barn i skolan, förutom privatundervisning med några flickor som ska läsas upp till nästa stadium. Flickorna, berättar hon, är så glada att de knappt vill gå hem när lektionen är slut.³²

I en översiktlig redogörelse för flickskolorna i Malmö nämns att Teklas skola ”hade att kämpa med svåra bostadsförhållanden och måste på 1890-talet ett par läsår inrymma sina elever på ej mindre än tre ställen, tydligtvis till ganska stor olägenhet för det helas sammanhållning.”³³

Igen skriver Tekla till Oscara och beskriver i detalj hur hennes skola är inredd.

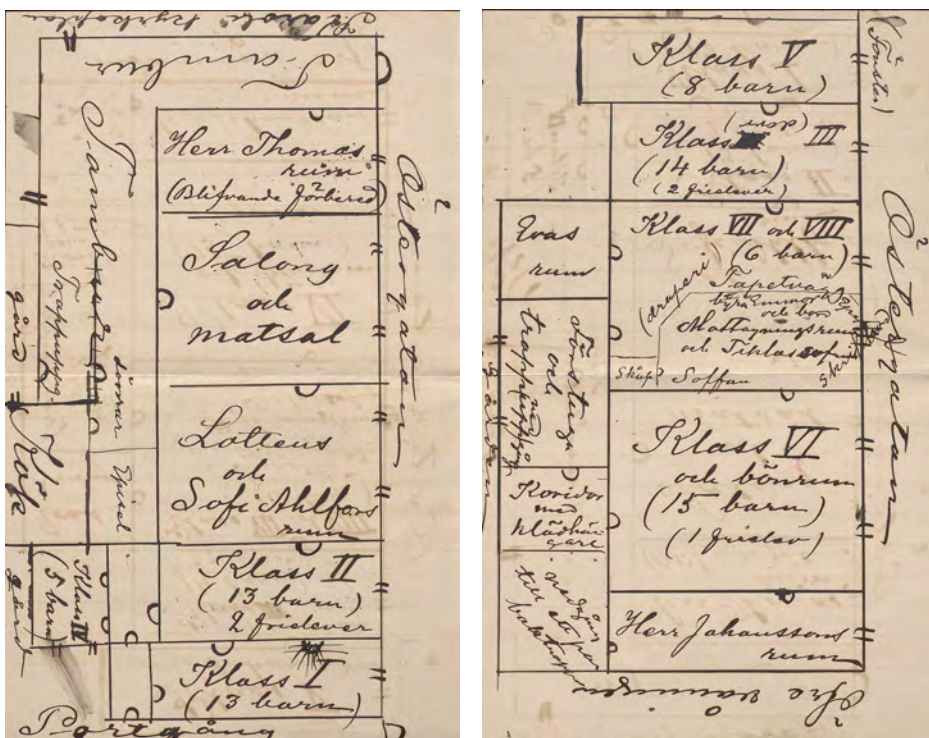

Fig. 4. Teklas skola fanns länge på flera adresser, här i en våning på Östergatan. Skiss i brev till systern Oscara. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.

Fig. 5. I detta nu rivna hus låg skolan (se skiss) 1892. Huset låg framför Caroli kyrka, och detta fotografi från 1918 är det äldsta bevarade. – Fotograf: Harald Bager. Malmö Museer.

Hon tackar samtidigt för ekonomisk hjälp och försäkrar att det håller på att reda sig, trots att det såg litet kinkigt ut vid terminens början. ”God natt darling!” slutar detta brev.³⁴

Vägen till en egen byggnad

Antalet elever ökade stadigt: vårterminen 1900 var de 260 och 1917 hela 521, alla flickor utom några pojkar i första klass.³⁵ Det växande elevantalet berodde säkert på att skolan gav god undervisning och hade gott rykte. Från 1896 inrättades fyraårigt gymnasium, och då bytte skolan namn från Tekla Åbergs läroverk för flickor till *Tekla Åbergs högre läroverk för flickor*. Till en början fick flickorna tenta för studentexamen på Malmö högre allmänna läroverk för gossar – Malmö latinskola – och i några fall vid Katedralskolan i Lund, men våren 1899 ansökte Tekla och lektor C. G. Lindbom (studierektor för gymnasiet) hos Kungl. Maj:t om s. k. dimissionsrätt, dvs. rätt att låta eleverna avlägga studentexamen direkt

vid Teklas skola. Dimittera innebär ”att sända bort”, och dimitterade elever ansågs ha så gedigna kunskaper att skolan kunde skicka iväg dem för att studera vid ett universitet. I ansökan framhölls behovet av fler skolor med rätt att dimittera flickor än dem i Stockholm.³⁶ Ansökan gick via Lunds domkapitel, och beslutet att bifalla den gällde i fem år för att förlängas flera gånger. Vårterminen 1900 kunde flickor alltså för första gången ta studenten vid Tekla Åbergs läroverk, och i årsredogörelsen det året skriver Tekla stolt:

Den 28 maj 1900 anställdes för första gången studentexamen, sedan läroverket i okt. 1899 erhållit dimissionsrätt. Därvid förklarades 4 af läroverkets egna lärjungar mogna. Dessa voro: Emma Johansson, Louise Larsson, Gunhild Lundgren och Elfrida Lundh. Den 6 dec. aflades examen af Ala Rasmuson.

Det finns många tecken på Teklas personliga engagemang och det faktum att hon själv tycks ha skött det mesta av skolans administration. I augusti 1901 skriver hon:

I morgon kl 10 börja våra inträdespröfningar. Vet du, det tycker jag är den brydsammaste dagen på hela året – att få alla väl och rätt placerade i resp. klasser, att få lärarekrafterna att räkna till och barnen lagom sysselsatta med så många ämnen och så många afdelningar.³⁷

Men också andra uppgifter upptog hennes tid och ork:

Jag står i ansvar för så mycket listor, föreningar, insamlingar etc af flera slag, att det snart qväljer mig. Skolorna rent af öfverhopas af sådant. Ingen anar hur mycket tid det kräver, men det svåraste af allt är det genanta uti att kräfva och fråga och infordra de glömda och åter glömda afgifterna. Jag borde hafva hunnit härdas, men jag öfvervinner det aldrig.³⁸

Tekla Åberg hade nu blivit ett känt namn i staden, skolan hade ett gott anseende, och när man uppmärksammat de stora bekymmer hon hade med att finna lokaler till skolan, beslöts att bilda ett aktiebolag för att ordna medel till en ordentlig skolbyggnad, uppförd direkt för sitt ändamål. 1902 tillkom således A-B Malmö Lyceum för flickor. Bolagsstiftarna var lektorerna C.-G. Lindbom och Edward Lindahl, arkitekten Alfred Arwidius, grosshandlaren J. Lundberg och byggmästarfirman Frans Andersson & Co.³⁹ Tekla skriver till Axeline:

Aktiekapitalet till vårt bygge är öfvertecknat t.o.m. så vi kunna nu få börja. Om onsdag skola ritningarne in till byggnadsnämnden. Vi hade bolagsstämma igår afton, jag blef vald till styrelsesuppleant och har verkl. med 10 aktier gått in i bolaget, hvilket jag icke först tänkt.⁴⁰

Stadsfullmäktige beviljade en tomt vid Rönneholmsvägen, och där uppfördes ett hus i tre våningar plus källare och vind. De ekonomiska villkoren var fördelaktiga, och i huset fanns plats för en privat våning för Tekla; en vaktmästare med familj var också skriven på skolans adress.

Det nya skolhuset invigdes hösten 1904 vid en pampig ceremoni med tal och många inbjudna gäster. Händelsen uppmärksammades i pressen och till och med i Stockholmstidskriften *Idun* publicerades ett stort illustrerat reportage.

Allt eftersom skolan utökades i rask takt med fler elever, fler klasser, fler lärare och till sist ett nytt stort hus, kan man konstatera att också läroplanerna, läroböckerna och ämnena blev fler och mer omfattande. Läsämnena innefattade kristendom, modersmålet (svenska), naturkunskap, matematik, historia och geografi, konsthistoria, franska, tyska och engelska, välskrivning, teckning, handarbete och slöjd, sång och gymnastik. Skolans föregångare, Elise Meyrs skola, hade som den första i södra Sverige infört gymnastik på schemat, och ämnet fortsatte i Teklas skola. Man följde därvid ”professor Lings 9 första tabeller”.⁴¹ Bokhålleri och skolkök infördes år 1900. Årsredogörelserna för verksamheten blev alltmer detaljerad, skolan fick en inspektor och en skolläkare som rapporterade elevernas hälsotillstånd och sjukdomar under läsåret. I gymnasiet utökades ämnen med filosofi, latin och fysik. Tekla rapporterar till Axeline:

Elevantalet är i år så stort att vi måste ha' parallelafdelningar för både III, IV, V och VI klasserna. Jag håller ännu på med schemat – 4 nya lärarinnor hafva vi fått till de 19.⁴²

Slöjd och handarbete tycks ha spelat en stor roll i undervisningen – det var ju trots allt en skola för flickor. Varje år rapporteras elevernas alster och ett år kunde de omfatta 17 påbörjade (sic!) par strumpor, 85 brödkorgsservietter, 2 puddingssvep, 3 äggvärmare, 7 frimärksaskar, 1 tandborsthängare och mycket annat.

Föreståndarinnan, som Tekla benämner sig själv i skolans handlingar, undervisade till en början själv i kristendom, modersmål, allmän historia och geografi. Men administrationen tog mycket av hennes tid – hon skrev till exempel själv ut alla betyg – och läsåret 1908–09 hade hon reducerat sin undervisning till att omfatta endast lektioner i innanläsning. Det året utgjordes lärarna av 26 kvinnor och 17 män. De manliga lärarna undervisade också vid andra läroverk i staden.

Vilka var skolans elever?

De avgifter som anges i annonsen från 1888 fortsatte att gälla i många år; gymnasiets terminsavgifter sattes till 150 kr. Enstaka frielever togs emot, men i skolans arkiv eller i Teklas brev har jag inte funnit några uppgifter om vad som krävdes för att räknas som en sådan. Efter några år fick skolan ett statligt bidrag, och då påpekade tidningen *Arbetet* syrligt att endast överklassflickor gynnades genom detta.

I vilket fall som helst var en viss ekonomisk standard nödvändig för att man skulle ha råd att sända sin dotter till skolan. 1917, då skolan hade 521 elever, angavs fädernas yrken i årsredogörelserna, och där finner vi till exempel försäkrings-

Fig. 6. Foto från klassrum i Teklas skola. Klassen läser franska; på svarta tavlan har lärarinnan skrivit verbet *acheter* (köpa) i futurum. Längst till höger står Tekla Åberg. – Odaterat men troligen kring 1920, okänd fotograf. Tekla Åbergs högre läroverks arkiv, Malmö stadsarkiv.

tjänsteman, järnhandlare, kammartjänare (vid Skabersjö slott), lantbrukare, järnvägstjänsteman, urmakare, lagerförman, med.dr., häradshövding, lokförare, verkmästare, rabbin, poliskonstapel, fiskhandlare, patron och disponent. I de fall en familjfader saknades angavs moderns namn: ”fru Betty L”, ”fru Z”, och i ett fall ”fröken Sjölin”. Det går knappast att dra några slutsatser av detta ganska varierande material, men man kan nog anta att arbetarfamiljer och familjer med allmänt låga inkomster inte fanns bland dem vilkas döttrar gick i Tekla Åbergs skola.

Tillvaron utanför skolan

Tekla Åberg korresponderade som vi sett flitigt med medlemmar av sin familj. Hon var angelägen om att hålla sig underrättad om deras hälsa, skolgång, arbete och fritid, lyckliga händelser och sorgliga, och hon glömde inte att skicka presenter vid olika bemarkelsedagar. Familjen besökte henne regelbundet, hon firade jul hos systrar och syskonbarn, och i ett fall placerades en ung bångstyrig släkting på Latinskolan i Malmö för att Tekla skulle kunna hålla ett öga på honom.

Det framgår av breven att hon deltog i det borgerliga umgängeslivet i Malmö och att hon var gäst vid en rad evenemang. När museet invigdes i nya lokaler hösten 1901 (en del av det nuvarande stadsbiblioteket) var hon en av de inbjudna. Hon reste regelbundet in till Lund för att delta i möten med Lunds pedagogiska sällskap⁴³ och för att lyssna på studentkonserter.

En familj i Svedala bjöd in henne att fira jul, hon företog sköna promenader till piren för njuta av den sköna luften och tillbringade dagar i Limhamn för att koppla av. I februari 1900 valdes hon in i styrelsen för en Malmöavdelning av Nordiska föreningen.⁴⁴ Köpenhamn var en angenäm bekantskap, och vid flera tillfällen reste hon dit på studiebesök med klasser i skolan. Hon skildrar ett besök som hon gjorde med en väninna:

... vi hade så roligt både på Östergade och på Glyptoteket. Till sist vid 7-tiden (vi hunno icke med 4 färjan utan togo 7,45 "baaden".) satte vi oss i det vackra, med palmer, kulörta lyktor och hög ljusgård försedda kaféet på Angleterre, där en mycket fin stråkkvintet exequerar musik – och det var ju särdeles förtjusande.⁴⁵

Hon var medlem i Fredrika Bremersällskapet (dock inte i dess Malmöavdelning, enligt kontroll i dess arkiv), men inte i Fornminnesföreningen. Hon berättar om ett par föreläsningar: en om teosofi som hölls av Katherine Tingley och en av Ina Lange om Grieg, med sång och piano.⁴⁶ Hon valdes också in i den första styrelsen för Värmländska sällskapet i Lund – en förening för värm- och dalslänningar som stod Värmlands nation nära. 1909 deltog hon i avskedsmiddagen för Samuel Stadener som hade utnämnts till kyrkoherde i Ystad. Hon gick på teatern och skrev ibland sina släktbrev på engelska.

År 1913, när hon lett sin skola i 25 år, tilldelades hon den kungliga medaljen *Illis quorum*, åttonde storleken i guld.⁴⁷ Kyrkoherde Hallenberg och lektorerna Lindbom och Lindahl vid skolan hade initierat saken och i sin framställan skrev de:

Gymnasiet har --- upprepade gånger varit föremål för Herrar Censorers smickrande uttalanden. " Medaljen skulle utgöra ett "allmänt erkännande af Fröken Åbergs trägna och gagnande lifsgerning"...⁴⁸

Hösten 1921 tillbringade Tekla sin sista termin vid skolan. Hon hade börjat känna sig klen och hade svårt att gå i trapporna. Ulla Rothstein, som länge hade undervisat vid skolan, hade en tid fungerat som biträdande föreståndarinna och skulle sedan komma att efterträda henne.⁴⁹ Julen 1921 reste Tekla till Stockholm och sin syster Oscara som bodde på Upplandsgatan 50, och där avled Tekla den 17 november 1922. Hon ligger begravd på Norra begravningsplatsen i Solna.

Ödmjuk härskare

Tekla Åberg kom från ett sammanhang som gjorde att hon kände sig säker, kunde föra sig i varierande miljöer och hade en förmåga att skapa ett socialt nätverk. Hon hade fått en grundutbildning i hemmet och en förkovran som gjorde att hon kunde antas som privatist och avlägga studentexamen – om än betydligt äldre än sina klasskamrater. Men hennes ekonomiska förutsättningar var inte goda, fadern hade gjort konkurs och lämnade inte något arv. Hon gifte sig inte, alltså måste hon försörja sig själv. För ogifta kvinnor i medelklassen var lärarinneyrket socialt väl accepterat.⁵⁰ Då och då nämns i hennes brev att hon behöver råd om hur hon ska placera sina pengar, och det tycks som om svågerna hjälper henne med tips om banker och räntor. Hon delar samma materiella förutsättningar som flera i hennes yrke. Kerstin Martinsdotter skriver i sin undersökning om privatlärarinnor i Malmö: ”Alla utom en är faderlösa när de börjar som lärarinnor”.⁵¹ Slumpen gjorde att Tekla fick kännedom om den ledarlösa skolan i Malmö. Trots alla svårigheter klarade hon sig med stor energi och målmedvetenhet, och hennes skola blev så småningom en framgång och ett begrepp. Hon blev föreståndarinna vid en privatskola vid en tidpunkt då hon kunde utforma dess verksamhet med förhållandevis stor frihet. Hon var inte anställd av staten, kommunen eller någon annan. Hon drev sin egen skola och där fanns varken fastställda lönenivåer eller krav på lärarutbildning.⁵²

Hur var då Tekla Åberg som person? Jag har funnit två utsagor om henne. Märta Jung, lärare och sedan rektor vid skolan, skriver:

Tekla Åberg var en ganska sammansatt natur, osjälvisk, ödmjuk, ovanligt litet mån om att synas och framträda, och samtidigt en härskarnatur med en vilja som inte medgav hinder. Tekla Åberg var ledare i stort och smått. Men samtidigt hyste hon ett så gott som obegränsat förtroende till sina medarbetare, till deras kunskaper och undervisningsförmåga, deras nit och goda vilja. /Hon hade/ exceptionellt gott minne. Sina lärjungar mindes hon varenda en, inte bara namn och utseende utan personliga förhållanden och prestationer.⁵³

Greta Frostin var elev vid skolan och skrev i sina memoarer om Tekla:

/Hon/ var en kvinna med en vision. Hon ville se Evas döttrar växa i självständighet och kraft genom en grundlig, allsidig och rätt avvägd kunskap. Hon vill inte se dem hänvisade till hemmaguvernanternas och flickpensionernas ofta godtyckliga vetande. Hennes närmaste medarbetare påstod så vackert att hon ’parade samman en härskarnatur och järnvilja med ett hjärta vidöppet av ömhet och kärlek.’ Hennes vilja behövdes säkert för hon hade mycket motstånd att bekämpa. Hennes arbete kan betraktas som ett led i kvinnoemancipationen. Men hon hade mer ljusblå idealitet och mer sentimentalitet än dagens feminister skulle tillåta sig.⁵⁴

Greta Frostin skildrar en scen från Teklas sista år vid skolan, då hon var 69 år:

När jag gått upp för trapporna stod Tekla Åberg där vid en pelare. En bräcklig gestalt klädd i en fotsid klänning av tunt svart ylle. Ett blekt, finskuret ansikte med snövit hår luftigt och lent som fröställningen på en utblomnad maskros. Den stojande flickskaran tystnade, hejdade sig, böjde sig bakåt till en halvcirkel. Minst tre meters radie, föreståndarinnan som medelpunkt. Inte alltför nära Den höga. Alla böjde sina knän och sina huvuden i något som liknande hovhälsning. Det hela mycket stilla, inte ett ord inte en viskning. Tekla Åberg svarade med att böja huvudet också hon helt tyst. Det var så vackert som en scen ur någon klassisk balett. Sen gled Tekla Åberg nerför halvtrappan till sin privata våning. Man hade alltid en känsla av en immateriell varelse som svävade, när man såg henne förflytta sig.⁵⁵

Skolan förblev ”Tekla Åbergs” till och med år 1940 när den lades samman med Maria Stenkulas Malmö högre läroverk för flickor och Anna och Eva Bundts skola för flickor till Malmö kommunala flickskola. Denna lades ner 1962. Idag tillhör skolbyggnaden – kallad Gulan – Malmö opera. Där finns verkstäder, övningslokaler och teaterdräkter. Skolans namn – **Tekla Åbergs högre läroverk för flickor** – som var inhugget på byggnadens fris mellan andra och tredje våningarna, har för länge sedan utplånats, men om man tittar noga efter ser man att den vackra byggnaden faktiskt en gång har inrymt en skola.

Noter

- ¹ Kyle, Gunhild, *Svensk flickskola under 1800-talet*. (i: Herrström-Kyle, *Två studier i den svenska flickskolans historia*. Stockholm 1972).
- ² Se Christina Florins avhandling *Kampen om katedern*, sid. 23.
- ³ Qvist, Gunnar, *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, kap. Kvinnan, hemmet och yrkeslivet. 1978.
- ⁴ Kyle, uppsats i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, sid. 125–126. Läs också gärna Kerstin Martinsdotters uppsats om privatlärarinnor i Malmö. Elbogen 2001.
- ⁵ Moderns, Brita Åbergs, barndomshem, en liten herrgård nära Åmål.
- ⁶ Söderblom, Anna, *På livets trottoir*, del 1, sid 20 ff. Lund 1948.
- ⁷ A.a., sid. 23. Den andra hustrun hette Anna Carolina Laurell, född Alsterlund. Även om det för syskonen Åberg var svårt att få en styvmor omfattades denna nog ändå med viss tillgivenhet. I flera av systrarnas brev till varandra omtalas hon som ”Mamma”.
- ⁸ Åmåls kommuns hemsida 2018 (www.amal.se)
- ⁹ Söderblom, sid. 23.
- ¹⁰ Åmåls stadsförsamlings arkiv AI:19 pag. 107. Åberg är begravd på Åmåls norra kyrkogård, under en stor sten utformad som en runsten.
- ¹¹ Axeline gifte sig med en sjökapten och flyttade till Stockholm, Maria med en apotekare och blev kvar i Åmål, Otilia med en musikdirektör och flyttade till Stockholm, och Oscara med en ingenjör och flyttade även hon till Stockholm. Ludvig blev handelsbokhållare och disponed för

- Brännö textilfabrik i Halland. Uppgifterna hämtade från ”Vår släkt”, sammanställning gjord av Erik-Gustaf Brilioth 2004, privat ägo, ett ex. förvaras i Uppsala universitetsbibliotek.
- ¹² Tekla Åbergs skolas arkiv Ö:1.
- ¹³ Åmåls kyrkoarkiv AI: 17 pag. 4, AI:18 pag. 326.
- ¹⁴ Jämför uppgifterna om Ellida Körner som i decennier arbetade som privatlärarinna men hela tiden i kyrkoarkivet är antecknad som just ”Fröken.” Uppsats av Kerstin Martinsdotter, *Elbogen* 2001, sid. 10–11.
- ¹⁵ Av breven framgår att hon vistades i Mariefred från ca 1875, men formellt är hon noterad som utflyttad dit från Åmål först 1880.
- ¹⁶ Brev daterat Sävar 1874-08-23 till systemen Axeline, i Anna Söderbloms samling, Carolina, Uppsala.
- ¹⁷ Brev daterat 1883-10-21 till Axeline i Axeline Forsells samling.
- ¹⁸ Wallinska skolans arkiv D2C:1. Stockholms stadsarkiv. Enligt 1820 års skolordning för läroverk fanns i betygskalan fyra bokstäver – A, berömlig insikt, B – godkänd insikt, C – försvarlig insikt och D – otillräcklig insikt. Betyget AB infördes i läroverken officiellt först 1905, men Wallinska skolan har alltså använt det redan 1886. Se Nationalencyklopedin, ordet *betyg*.
- ¹⁹ Odaterat postkort till Anna Söderblom i Anna Söderbloms samling.
- ²⁰ Se t.ex. artikel med titeln *Aktad Malmökvinnas frigörelsekämpa* av Helge Andersson, Skånska dagbladet, daterad 1986-01-07. Jag har kontrollerat uppgifterna i arkivet efter Högre lärarinneseminariet som förvaras i Stockholms stadsarkiv.
- ²¹ Brev daterat Ortalalund, augusti 1887, till Oscara. Oscara Björllins samling, Carolina, Uppsala.
- ²² Brev daterat Örbyhus, 1888-03-20, till Oscara. Dito.
- ²³ Brev daterat Ortalalund 1888-07-09, till Oscara. Dito.
- ²⁴ Fredriks Bremerförbundets Malmö avdelnings arkiv L2A:1.
- ²⁵ Fredrika Bremerförbundets Malmöavdelnings arkiv L2A:1, tryckt broschyr. Skånes Arkivförbund.
- ²⁶ Efternamnet stavas på varierande sätt i olika källor – Meyer, Mayr, Meyr osv.
- ²⁷ Tekla Åbergs skolas arkiv, Ö:1. Malmö stadsarkiv. Dokumentet är skrivet med Teklas handstil; hon kan ha intervjuat Else Mayr för att få veta hur skolan hade arbetat.
- ²⁸ Schenlaer, Margareta, *Malmökvinnor*, Gryps nr 9, kap. Elise Mayr (1822–1904), sid. 19–23.
- ²⁹ Lektor Axel Grönvall undervisade i modersmålet och naturvetenskap vid Malmö Latinskola och senare vid Tekla Åbergs flickskola; förmodligen tidigare även vid Elise Mayrs flickskola.
- ³⁰ Brev daterat Mariefred 1888-07-20 till Oscara. Oscara Björllins samling.
- ³¹ Brev daterat Malmö 1888-07-28 till Axeline. Anna Söderbloms samling.
- ³² Brev 30 september utan år, till Anna Söderblom. Anna Söderbloms samling.
- ³³ Lindahl, Edward, Högre flickskolor, uppsats i Malmö 1914, sid. 324. Obs att det gällde skolans bostadsförhållanden, inte elevernas, någon inackordering av dem förekom tydligen bara i undantagsfall, och då fick eleverna bo i skolans lokaler.
- ³⁴ Brev daterat Malmö 1888-10-23 till Oscara. Oscara Björllins samling.
- ³⁵ Årsberättelser för Tekla Åbergs läroverk för flickor, senare högre läroverk för flickor, Malmö stadsarkivs bibliotek, signum Emz.
- ³⁶ Ecklesiastikdepartementets arkiv, konseljakt no 4166, 1899-03-25. Riksarkivet.
- ³⁷ Brev daterat Malmö 1901-08-29 till Anna Söderblom. Anna Söderbloms samling.
- ³⁸ Brev daterat Malmö 1904-04-27 till Axeline.
- ³⁹ Uppgifterna om skolans utveckling och bildandet av aktiebolaget är hämtade från Schenlaer, Margareta, *Malmökvinnor*, Gryps nr 9, uppsatsen om Tekla Åberg.
- ⁴⁰ Brev daterat Malmö 1903-04-19 till Axeline.

- ⁴¹ Denne man var son till ”gymnastikens fader”, Per Henrik Ling, hette Axel Fredrik i förnamn och vidareutvecklade faderns idéer och teorier.
- ⁴² Brev daterat Malmö 1905-09-07 till Axeline. Anna Söderbloms samling.
- ⁴³ Tekla valdes in i detta sällskap 1900-11-12. Protokoll förvarat i handskriftsavdelningen, Lunds universitetsbibliotek.
- ⁴⁴ Denna förening var inte samma sak som Föreningen Norden. Jag har inte lyckats finns några uppgifter om den.
- ⁴⁵ Brev daterat Malmö 1904-02-27 till Axeline. Anna Söderbloms samling.
- ⁴⁶ Brev daterat Malmö 1907-10-20 till Oscara. Oscara Björlins samling. Katherine Tingley var en amerikansk teosof och författare som vistades långa perioder i Sverige; Ina Lange var en finlandssvensk pianist – som ett kuriosum kan berättas att det var hon som introducerade August Strindberg och Siri von Essen för varandra (uppgift i wikipedia).
- ⁴⁷ Förkortning av *Illis quorum meruere labores*, ”Åt dem vilkas gärningar gjort dem förtjänta av det”.
- ⁴⁸ Ecklesiastikdepartementet konseljakt nr 53 1913-06-04.
- ⁴⁹ Det är intressant att notera att Ulla Rothstein i motsats till Tekla hade en akademisk examen, nämligen fil. kand.
- ⁵⁰ Se Florin, Christina, *Kampen om katedern*, sid. 182.
- ⁵¹ Martinsdotter, Kerstin, se not 14.
- ⁵² Se Martinsdotter, Kerstin, se not 14.
- ⁵³ Jung, Märta, Något om flickskolorna i Malmö i äldre tid. Odaterad uppsats.
- ⁵⁴ Frostin, Greta, *Skoletös och skolfröken*, sid. 41.
- ⁵⁵ Frostin, sid. 42–43.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet

Ecklesiastikdepartementets arkiv, konseljakter. Stockholm.

Uppsala universitetsbibliotek

Anna Söderblom samling, brev från Tekla Åberg.

Oscara Björlins samling, brev från Tekla Åberg.

Malmö stadsarkiv

Caroli församlings i Malmö arkiv.

S:t Petri församlings i Malmö arkiv.

Tekla Åbergs högre läroverks för flickor arkiv.

Stockholms stadsarkiv

Wallinska skolans arkiv.

Kyrkoarkiv

Mariefreds kyrkoarkiv.

Vendels kyrkoarkiv.

Åmåls stadsförsamlings arkiv.

(samtliga kyrkoarkiv är tillgängliga på internet.)

Tryckta källor

Tidningar

Sydsvenska dagbladet, 1888 (mikrofilm, Universitetsbiblioteket i Lund, Malmö stadsarkiv).

Litteratur

Brilioth, Erik-Gustaf, *Vår släkt*. Tryckt i Paris i begränsad upplaga 2004, varav ett ex. förvaras i Uppsala universitetsbibliotek.

Frostin, Greta, *Skoletös och skolfröken*. Malmö 1984.

Herrström, Gunnar, och Kyle, Gunhild, *Två studier i den svenska flickskolans historia*. Stockholm 1972.

Kyle, Gunhild, m.fl. *Handbok i svensk kvinnohistoria*. Stockholm 1987.

Martinsdotter, Kerstin, *Privatlärarinnor i Malmö på 1800-talet*. (i: *Elbogen* 2001).

Mariefreds hembygdsförenings årsskrift 2007.

Qvist, Gunnar, *Konsten att blifva en god flicka*. (i: *Kvinnohistoriska uppsatser*. Stockholm 1978).

Söderblom, Anna, *På livets trottoir*, del 1. Lund 1948.

Övrig litteratur

Adresskalendrar för Malmö stad.

Florin, Christina, *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*. Akad. avh. 1987.

Jung, Märta, *Något om flickskolorna i Malmö i äldre tid*. Odaterad uppsats, Malmö stadsbibliotek.

Lindahl, Edward, *Högre flickskolor*. Uppsats i boken Malmö 1914.

Sjung om studentens lyckliga dag...

AV ANNA-MI WENDEL

Min morfar tog studenten i Malmö 1918. Sieward Wendel gick då ut Malmö Latinskola tillsammans med 64 andra studenter, alla unga män.¹ Studenterna hade genomgått undervisningen i antingen reallinjens fyra årskurser eller latinlinjens dito. Det var inte ovanligt att gå om en klass innan studentmössan kunde erövrats så studietiden kunde omfatta fler än fyra år.² Det fanns också andra fenomen som var vanliga förr inom skolvärlden och jag tänkte här berätta lite om hur det kunde te sig för en yngling i Malmö för hundra år sen att gå på Malmö Latinskola.

Fig. 1. Malmö latinskola grundades 1406 av påven Innocentius VII och har legat på samma plats vid Amiralsgatan i Malmö sedan 1878. – Foto: Fotograf okänd/Malmö Museer.

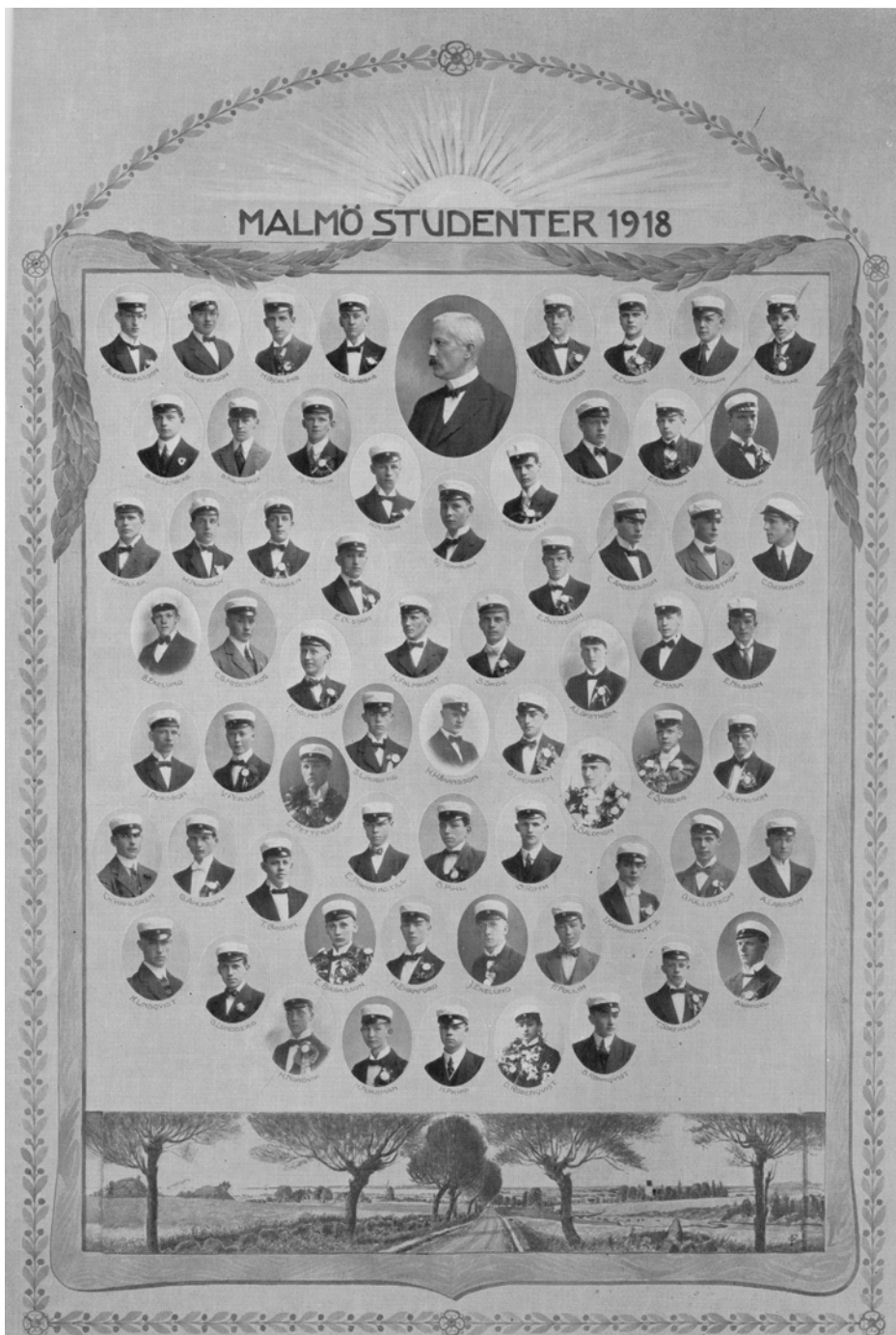

Fig. 2. 1918 års studenter vid Malmö Latinskola med sin rektor. – Foto: Malmö Stadsarkiv.

De som tog studenten i Malmö 1918 var alla födda mellan åren 1894 och 1901.³ De var söner till fäder verksamma inom allt från allehanda arbetarsysslor och hantverk till att leda företag och däremellan en och annan lärare, läkare, militär eller präst. Min morfars far var kapptillskärare och familjen bodde på Monbijougatan 6a. Skolkamraterna bodde enligt skolkatalogerna runt om i Malmö, i arbetarkvarteren vid Lugnet, Caroli, Möllan och liknande, eller på mer burgna adresser som Stortorget, Regementsgatan och Bellevuevägen. Några elever kom från landsbygden, men angav i sådant fall oftast en bostadsort inne i staden under skoltiden. Rektorn själv, Nils Waldemar Ekedahl bodde på Föreningsgatan 55 och på samma gata, men nummer 51, bodde skolans musikdirektör Axel Boberg som även var organist och kantor i S:t Petri.⁴

Det fanns två klasser för respektive årskurs, ring, av de två utbildningslinjer som gymnasieskolan erbjöd, latinlinjen och reallinjen, och dessa klasser betecknades "a" eller "b". Enligt skolkatalogerna för avgångsklasserna 1918 och 1919 undervisades alla som då och där, oberoende av linje, gick i en b-klass i fäktning. Medan de som gick i "a" alla var befriade från fäktningen. Varför det var så här förklaras inte. Morfar gick latinlinjen i en b-klass, men nämnde aldrig någonting om fäktningsundervisningen, vet inte om det är ett bra eller dåligt tecken. Han berättade däremot gärna om vad han lärt sig inom andra ämnen vilka han i en del fall fortsatte att förkovra sig i genom livet så gymnasietiden verkade stå i ett uthärdligt, kanske rentav ljusst skimmer. I den berättelsen ingår även Sture. De hade först gått i var sin parallellklass, men av någon anledning kom morfar att behöva gå om en ring, så Sture gick ut ett år tidigare. Bland annat spelade dessa kompisar fotboll ihop i Malmö Läroverks Idrottsförening, i ett fotbollslag som sedermera skulle övergå i IFK Malmö. Morfar stod i mål medan Sture återfanns bland utespelarna. Sture bodde under skoltiden hemma i Limhamn på Linnégatan 60 och var son till en tullvaktmästare. När Sture senare gifte sig kom hans hustru Astrid att med tiden göra hans efternamn Lindgren känt världsvida genom sin författargärning.

En som inte spelade fotboll var Stures klasskamrat Hjalmar. Den stod i skolkatalogen som son till en vicevärd med bostadsadress Södra Förstadsgatan 78b. Hjalmar var med i skolans humanistiska förening Sällskapet Hugin där han höll föredrag om Homeros.⁵ Hjalmar fick stipendium och premium varje termin under skoltiden; han var bäst i klassen med enbart höga betyg i läroämnena.⁶ Han var dock befriad från sån, ett öde han delade med de flesta av eleverna på skolan. Enbart ett fåtal hade undervisning i sång, de flesta befriades enligt noteringarna i skolkatalogerna och det på grund av, som det stod i de allmänna upplysningarna, "bristande musikalisk begåvning", att de kommit i målbrottet eller i enlighet med 1905 års läroverksstadgar, paragraf 10. Den senare paragrafen lyder: "Från den i de stadgade undervisningsplanerna föreskrifna undervisning i musik, gymnastik och

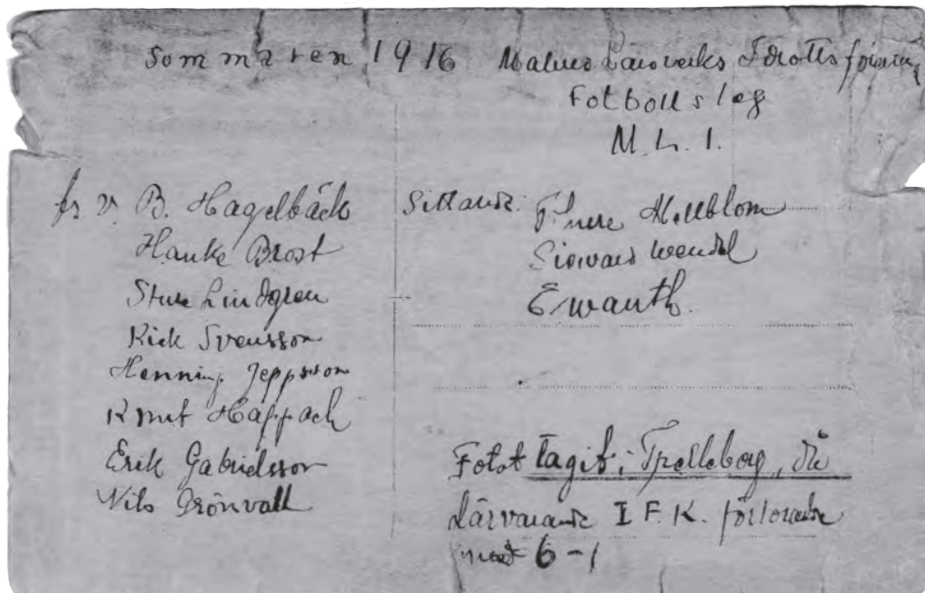

Fig. 3 och 4. Vykort ej avskickat med handskriven information på baksidan: "Sommaren 1916, Malmö Läroverks Idrottsförening Fotbollslag M.L.I. Från vänster: B.Hagelbäck, Hanke Brost, Sture Lindgren, Kick Svensson, Henning Jeppsson, Knut Happach, Erik Gabrielsson, Nils Grönvall. Sittande: Sture Mellblom, Sieward Wendel, Ewanth. Fotot tagit i Trelleborg då därvarande I.F.K. förlorade med 6-1." – Foto: Privat/Malmö Stadsarkiv.

vapenöfning samt, i fråga om realskolan och gymnasiet två lägsta ringar, äfven av teckning må rektor på grund av läkares intyg eller andra giltiga skäl kunna medgifva befrielse.”⁷

Lite förvånande, kanske, kunde de som gick latinlinjen även välja bort själva ämnet latin, vilket några elever också gjorde enligt skolkatalogerna för de här åren. Det gick också att lägga till ett fritt valt ämne och Hjalmar hade här valt att även studera grekiska.⁸

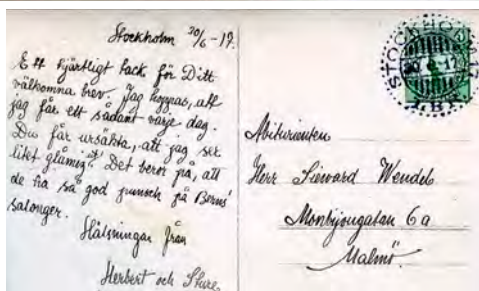
Vid avgången från skolan fick eleverna ange ”blivande verksamhet” och morfar har enligt skolans dokumentation⁹ angivit banktjänsteman, vilket inte kom att stämma emedan han vigde sitt liv åt Postverket; Sture Lindgren uppgav att han skulle läsa vid Handelshögskolan och han kom också att bli direktör medan Hjalmar aviserade fortsatta studier vid Lunds universitet. På 1920-talet tar Hjalmar också examen vid det akademiska lärosätet i latin, grekiska och litteraturhistoria och tio år senare slår han han igenom som den poet vi känner som Hjalmar Gullberg.

Läroverksstadgan angav även vad som krävdes i slutprov av avgångseleverna för en studentexamen. För dem som gick latinlinjen gällde det att översätta en text från latin till svenska, översätta en annan text från svenska till tyska, lösa några matematiska uppgifter samt att på ärans och hjältarnas eget språk författa en uppsats över ett givet ämne. Reallinjens elever hade en uppgift i engelska istället för latin samt skulle även prövas i fysik. 1918 behövde min morfar således först till svenska översätta en kortare antik text på latin som berättade om en nära vän till Cicero: Titus Pomponius Atticus, därefter till tyska översätta en text om Kejsar Wilhelm I, vilken slutade med meningen: ”Över hans ålderdoms dagar spred ett tacksamt folks kärlek sin ljusa och varma glans.” Efter rådbråkande med några matematiska uppgifter vidtog uppsatsen på svenska. Morfar valde ämnet ”Den svenska samhällsutvecklingen under Gustav II Adolf”, skrev tio sidor och fick ett B för den insatsen.¹⁰ Sture Lindgren hade året innan skrivit sju sidor om Olof von Dalin vilket gett honom Ba. Hjalmar Gullberg åstadkom en av de längre uppsatserna, 14 sidor, och det om ”Den svenska riksdagen under frihetstiden”, vilket gav honom ett AB, ett betyg han delade med fler, medan två andra det examensåret lyckades erhålla a på 12 sidor långa uppsatser om ”Huvuddragen av den europeiska jämviktspolitiken under nyare tiden” respektive ”Världskrigets inverkan på livet i vårt land”.¹¹

Kanske för att klara av skolans inverkan hemföll en del av eleverna åt ovanor som gav dem sänkt betyg i uppförande. Examens- och betygskatalogerna vittnar om allehanda förseelser. Att ertappas med att röka offentligt räckte för ett B i likhet med att smyga in på värdshus eller andra nöjesställen utan att ha tillstånd till detta av klassföreståndaren eller vara i föräldrars sällskap. Ordningsreglerna var tryckta

Fig. 5 och 6. Vykort skickat till: "Abiturienten, Herr Sieward Wendel, Monbijougatan 6a, Malmö". Meddelandet på baksidan lyder: "Stockholm 30/6-17, Ett hjärtligt tack för Ditt välkomna brev. Jag hoppas att jag får ett sådant varje dag. Du får ursäkta att jag ser litet glåmig ut. Det beror på att de har så god punch på Berns salonger. Hälsningar från Herbert och Sture." – Foto: Privat/Malmö Stadsarkiv.

på skolkatalogernas inre omslagssidor för allmän varnagel. Det var också förbjudet att spela om pengar. Att spela kort eller tärning kunde dock få försiggå om det var utan pengar, men i sällskap av föräldrar eller målsman. Rektor kunde också medgiva undantag från förbudet att vistas på värdshus, källare, biljarder eller dylika allmänna ställen – eller så hade man sällskap av sina föräldrar där.

Andra uppgifter från klassföreståndare, för att i förekommande fall i examenscatalogerna förklara ett sänkt betyg i uppförande, var: "Fusk, slarv och olydnad", "Sturskhet mot lärare", "Oskick och fräckhet", "Skolkat och ljugit" och liknande. Att fuska vid skrivningar eller skolka var det som gav sämst betyg i uppförande, oftast ett C, medan övriga förseelser brukade ge ett B. Betyget i Flit, som var det andra vitsordet skolan gav över elevens uppträdande, verkade ges självständigt från

Fig. 7. Sieward Wendel och Sture Lindgren i Conditörträdgårdens berså i Malmö 1918; nu har båda erövrat sina studentmössor. – Foto: Privat/Malmö Stadsarkiv.

SNÄLLPOSTEN Söndagen den 9 juni 1968

15

MALMÖSTUDENTER JUBILERADE

De jubilerande studenterna samlade i Sydsvenska Dagbladets entréhall

1918 års Malmöstudent firade på fredagen sitt 50-årsjubileum. 32 av de ursprungliga 65 vitmössorna samlades på förmiddagen i Sydsvenska Dagbladets tidningshus (12 var förhindrade att närvara, 21 har avlidit). På SDS-koncernen fick jubileumsdeltagarna dels se stillbilder om en tidnings tillkomst, dels göra en rundvandring genom huset. Efter lunch på SDS:s representationsvåning gjordes en rundtur per bil genom Malmö, och dagen avslutades med supé på hotell Kramer. Dagen före hade man också lagt ner blommor på avlidna studentkamrater^s gravar.

Närvarande vid jubileet var in-

genjör Viktor Alexandersson, Ramlösabrunn, stadskomminister Carl Arenheim, Arlov, civilingenjör Erik B Björkman, Kilafors, ämneslärare Edvin Brorsson Malmö, direktör Gösta Christoferson, Lund, direktör Henry Ehrnfors, Stockholm, folkskollärare Bill Ekelund, Malmö, fondchef Folke Follin, Hässleholm, lektor Henning Håkansson, Malmö, tullförvaltare Ernst Höjgård, Hälsingborg, civilingenjör Sven Kulenberg, Stocksund, fil dr Olle Källström, Skanör bankdirektör Sven Lindberg, Hälsingborg, rådman Gustav Rison Lundberg, Bromma, direktör Axel Löfström, Malmö, jägmästare Hjalmar Månsson, Bjär-

red, kyrkoherde Elvir Nilsson, Oxie, distriktschef Hugo Norgren, Stockholm, civilingenjör Sven Norgren Kristianstad, redaktör Hans Norrman, Malmö, civilingenjör Hans W Palmqvist, Varberg, postkontr Artur Persson, Malmö, banktjänsteman Dan Rosenquist, Malmö, fil dr Stig Roth, Göteborg, häradsbövding Sven Rönnquist, Hälsingborg, byråchef Sven Skogh, Bromma, civilingenjör Edvin Svensjö, Bromma, överstelöjtnant Sven Jonas Törnblom, Stockholm, major Christer Wahlgren, Malmö, marinintendent Harry Warnholtz, Malmö, postmästare Sieward Wendel, Trelleborg, adjunkt Victor Öhrnberg, Skanör.

Fig. 8. 1968 kunde 32 av de ursprungliga 65 studenterna från 1918 träffas för ett 50-årsjubileum. På sedvanlig plats för återföreningsträffarna och gruppfotoet i Sydsvenska Dagbladets tidningshus. – Foto: Jan Dahlander/Bilder i Syd.

eventuella anmärkningar på uppförandet i övrigt. Utom när eleven har fått anmärkningen "Bristande hållning". Här blev det oftast B i både flit och uppförande. Vad bristande hållning antyder och står för är inte lika uppenbart som de andra omdömena. "Oskickligt uppförande" kan man också fundera över vad det beskriver för beteende. Det är krigsåret i världen under de här åren och 1917 hade 25 000 människor samlats i en hungerdemonstration på Stortorget i Malmö. Kanske finns en förklaring att söka i yttre omständigheter.

Skolan kunde i viss mån dela ut understödsmedel till eleverna vilket antecknades i examens katalogerna och det fanns också egen sjukvård: Latinskolans läkare Johan Brahme vårdade enligt skolkatalogerna för 1918 "kostnadsfritt medellösa

och mindre bemedlade lärjungar. Träffas i skolan tisdagar kl. ½ 3–½ 4 e.m. samt i bostaden, Gust. Adolfs Torg 71 söckendagar 9–½ 11 f.m. och 1–2 e.m., månd. och fred. 6–7 e.m., sönd. 10–11 f.m. Tel. 4686.”

Det fanns även ett föreningsliv som försiggick under skolans beskydd. I tidigare nämnda Malmö Läroverks Idrottsförening var morfar jämte Knut Happach från en latinklass under, LIIIb, sekreterare. Förman var läraren i gymnastik och fäktning, gymnastikdirektören och löjtnanten i Kungliga Västgöta regementes reserv John Vilhelm Victor Carlén-Wendels. Det fanns även ett Malmö högre allmänna läroverks kristliga gymnastiförbund, Malmö Läroverks Schackklubb, Malmö Läroverks Skytteförening och dito Biologiska Förening. I Sällskapet Hugin satt lektor Axel Åkerblom, lärare i modersmålet, filolog och översättare,¹² som förman medan morfars klasskamrat Olof Källström var ordförande och Erik Pfannenstill från parallellklassen L IVa sekreterare. 1918 instiftades även Malmö Läroverks Diskussionsklubb samt ”Tecknarklubben”.¹³ I den sistnämnda klubben kom året efter Anders Sten att ingå som sekreterare, han skulle senare under många år figurera som tecknare och kåsör i *Sydsvenska Dagbladet* under signaturen Figge.¹⁴

Duktiga elever kunde som nämnts få premier och stipendier och bland stipendierna återfinns Per Flensburgs stipendium, Bröderna Baggers stipendium, Abraham Malmborgs stipendier, Gubben Roséns stipendium, Tacksamma föräldrars stipendium och Premie- och fattigkassan. Av premierna var Carl Grimbergs *Svenska folkets underbara öden* jämte Verner von Heidenstams *Karolinerna* de mest enskilt utdelade bokverken. Viktor Rydberg, Selma Lagerlöf och Sven Hedin var bland de mest populära författarna med olika titlar.¹⁵

Till slut gick livet vidare, men diplommet över avgångsklassernas studenter 1918 lät morfar rama in med guldrum och hade alltid, genom alla bostäder och orter karriären i Postverket förde honom till, hängandes på hedersplats. Studenterna i liten medaljong med namnen under och i större format rektorn i stram profil. En som blickar ut från sitt porträttfoto i studentmössa och kostym är Christer Wahlgren. Han var son till en överstelöjtnant, bodde på Östergatan 30 och angav att han efter examen ville ägna sig åt militäryrket.¹⁶ Det senare kom han också att göra och blev major 1943. Men hans mesta gärning blev tidningsmannens. Christer Wahlgren var verkställande direktör i *Sydsvenska Dagbladets AB* under 30 år och chefredaktör för *Sydsvenskan* under drygt 20 år. Tidningen höll till på Östergatan 30 fram till 1965 då flytten gick till den egna tidningsskrapan på Segevång.¹⁷

Christer Wahlgren kom att under sin levnad, med jämna mellanrum, samla sina gamla studentkamrater från Malmö Latinskola till en träff. Morfar åkte då till tidningshuset för rundvandring, gemensam lunch och trevligt samkväm som i det nya tidningshuset avslutades med gruppfotofering vid spiraltrappan i entrén. Bilden kom in i *Sydsvenskan* dagen efter. I bildtexten presenterades de när-

varande med yrkestitlar som visade hur det gått för dem efter studentexamen; av skräddarens son blev en fondchef, apotekarens son blev bankdirektör, förmannens son blev kyrkoherde, etc. och han som angivit att han efter studenten ville arbeta inom Skogsstaten blev jägmästare.¹⁸ Skaran av grånande studenter glesnade för varje sammankomst och jubileumsmötena upphörde en dag av naturliga skäl.

Noter

- ¹ Matrikel öfver de från Malmö högre allmänna läroverk afgångna lärjungar 1915 5/6–1925 28/8; studentexamen 1918, MSA: Malmö Latinskola, Serie D1B, volym 1.
- ² Examenskatalog 1916–1917, 1917–1918, MSA: Malmö Latinskola, Serie D2A, volym 1
- ³ Ibid.
- ⁴ Katalog över Malmö Högre Allmänna Läroverk, Malmö Latinskola, kataloger 1916–1931. MSA: Emz. Anm.: Hädanefter kallas katalogerna för skolkataloger i artikel och fotnotapparat.
- ⁵ *Svenskt Biografiskt Lexikon*: Hjalmar Gullberg
- ⁶ Utdelade premier, stipendier och understödsmedel v.t. 1895–, MSA: Malmö Latinskola, Serie G3B, volym 2. Examenskatalog 1916–1917. Skolkataloger 1916–1917.
- ⁷ Hall, B. Rud. *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905, volym XI, 1905 års läroverksstadgar*, s. 5
- ⁸ Skolkataloger 1916–1917
- ⁹ Matrikel öfver de från Malmö högre allmänna läroverk afgångna lärjungar 1915 5/6–1925 28/8; studentexamen 1918, MSA: Malmö Latinskola, Serie D1B, volym 1.
- ¹⁰ Studentexamensskrivningar 1918, MSA: Malmö Latinskola, Serie F6B, volym 44 och 46
- ¹¹ Studentexamensskrivningar 1917, MSA: Malmö Latinskola, Serie F6B, volym 42
- ¹² Wikipedia: Axel Åkerblom
- ¹³ Studentexamensskrivningar 1917, MSA: Malmö Latinskola, Serie F6B, volym 42
- ¹⁴ Wikipedia: Anders Sten
- ¹⁵ Utdelade premier, stipendier och understödsmedel v.t. 1895–, MSA: Malmö Latinskola, Serie G3B, volym 2
- ¹⁶ Matrikel öfver de från Malmö högre allmänna läroverk afgångna lärjungar 1915 5/6–1925 28/8; studentexamen 1918, MSA: Malmö Latinskola, Serie D1B, volym 1.
- ¹⁷ Wikipedia: Christer Wahlgren
- ¹⁸ *Sydsvenska Dagbladet*, s. 15, 9 juni 1968. Andra träffar publicerades i SDS bland annat den 11 juni 1978, s. 10 och den 19 juni 1983, s. 9.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Malmö Stadsarkiv

Malmö Latinskola

Serie D1B, Matriklar avgångna elever

Volym:1, 1905–1935,

Matrikel öfver de från Malmö högre allmänna läroverk afgangna lärjungar 1915
5/6–1925 28/8

Serie D2A, Examens- och betygskataloger

Volym: 1, 1915–1920

Serie F6B, Studentexamensskrivningar

Volym: 42, 44 och 46

Serie G3B: Låneräkenskaper

Volym: 2, Utdelade premier, stipendier och understödsmedel v.t. 1895–

Internet

Riksarkivet

Svenskt Biografiskt Lexikon: Hjalmar Gullberg.

Wikipedia

Anders Sten, Christer Wahlgren, Axel Åkerblom.

Tryckta källor

Arkiv

Malmö Stadsarkiv

Emz, Katalog över Malmö Högre Allmänna Läroverk, Malmö Latinskola, kataloger
1916–1931.

Tidningar

Sydsvenska Dagbladet 9/6 1968, 11/6 1978, 19/6 1983.

Litteratur

Hall, B. Rud. *Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561–1905*, volym XI, 1905 års läroverksstadgar. Föreningen för svensk undervisningshistoria, Lund, 1930.

En återställd gravhäll i S:t Petri kyrka

AV ANDERS REISNERT

Under våren 2006 påträffades en gravsten i Malmös sockenkyrka S:t Petri under tornportalens tröskel. Den arkeologiska undersökningen utfördes på ett föredömligt sett av Håkan Nilsson, då anställd vid Malmö Kulturmiljö. Han har också gjort grundliga genomgångar av gravsten, vapensköld och personhistoria.¹

Gravstenen var visserligen spräckt men i övrigt väl bevarad. En riddarhjälm av tunnhjälmstyp krönt med strutsfjädrar utgjorde stenens centrala motiv vilken krönte en vapensköld med två diagonala ribbor. Där hjälmbusken möter stålet i hjälmens kalott upprepas vapenskölden i en minivariant.

Vid ett besök på platsen för den arkeologiska undersökningen framförde Sven Rosborn att han på 1970-talet genomfört en undersökning under golvet i sakristian och då påträffat fragment av en gravsten. Dessa visades fortfarande 2006 i Malmö Museers Medeltidsutställning. En utställning som Sven Rosborn själv varit curator till. Under tecknad hämtade ut fragmenten från Malmö Museer och de visade sig passa perfekt mot den nyfunna stenen. Därmed kunde stenens latinska omskrift läsas i sin helhet med hjälp av Anders Piltz, då professor i latin och tillika abbot vid dominikanernas brödraskap i Lund.

Texten lyder i översättning från latin: ”I Herrens år 1391 fredagen före Palmsöndagen dog C.... Grevesmole bed för hans själ”. Palmsöndagen inföll 1391 den 19:e mars vilket innebär att Conrad avled de 17 mars² Från bokstaven C har stenen skadats, troligen när elektricitet drogs in i kyrkan 1907. Att

Fig. 1. Gravstenen under undersökningen av gravstenen under västportalen i S:t Petri kyrka. – Foto: Håkan Nilsson.

Fig. 2. Gravstenen lagd på plats inne i S:t Petri. Notera Conrads Grevesmoles bomärke renriktat på de lösa lapparna. – Foto: Anders Reisnert.

gravstenen är daterad till 1391 innebär att detta är kyrkans äldsta daterade gravsten.

Vem var då denne C Grevesmole? Den heraldiska sköldens ägare gick inte att identifiera omedelbart. Möjligen skulle skölden kunna tillhöra den svenska ätten Ribbing men vapenbilden var inte helt lik. Jag vände mig till Jan Raneke, en av Sveriges ledande heraldiker och mångårig vän. Av hjälmens utseende, med så kallat ”wangenschutz” (Kindförstärkning), konstaterade Raneke, att hjälmavbildningen borde tillhöra en person som kom från dagens norra Tyskland.

Håkan Nilsson, arkeologen som fann gravstenen, gick igenom olika boksamlingar gällande nordtysk medeltida heraldik. Han fann ett antal snarlika heraldiska figurer i skrifter på kungliga biblioteket i Köpenhamn men ingen som riktigt stämde. Så en dag berättade han triumferande, att han nu viste vem denne man av ätten Grevesmole var för en person. Av bevarade medeltida dokument från Malmö framgår det att bokstaven C ingått i namnet Conrad och att han en gång var ålderman för Rostocks gille i staden.

Familjen Grevesmole var en av det medeltida Rostocks förnämre släkter. Av namnet att döma stammar familjen från den lilla staden Grevesmühle, belägen mellan städerna Rostock och Wismar. Medlemmar av släkten är begravda i S:ta Maria kyrka i Visby så familjen har haft andra knytningar till norden än Malmö³.

När väl gåtan angående identifikationen var löst kunde man gå vidare. Conrad Grevesmole nämns flera gånger i historiskt källmaterial. Första gången är 1375 då han taxerar för 30 tunnor sill (drygt 4000 liter) samt ytterligare fyra och en halv läst sill (drygt 27 720 liter sill)⁴. Utöver Conrad nämns ytterligare tre släktingar till honom detta år som alla handlade på Malmö⁵. Mängden sill, drygt 30 ton kan tyckas mycket men ändå var Conrad en av de mindre aktörerna på marknaden i Malmö detta år.

Andra gången hans namn finns i en bevarad skrift är 1385, då han konfirmerar ett dokument som han undertecknar som ålderman för Rostockergillet i Malmö⁶. Dokumentet sigillerade han med en stamp som visar ett bomärke (Se Fig. 2).

Det tredje omnämmandet behandlar hans död 1391 och att han lämnat arv efter sig till Henrik Grevesmole⁷. Han har också skulder till två borgmästare samt medlemmar ur Rostocks råd.

Om vi utgår från att han var i trettioårsåldern 1375 när han handlade på Malmö, vilket är ett rimligt antagande med tanke på mängden sill han kan ropa in, bör han varit närmare 50 år när han avled. Rostocks gille var en betydande organisation som under medeltiden leddes av två åldermän i taget. Dessa representerade handelsmännen från staden Rostock och hade juridiska och konsulära uppdrag.

Fig. 3. Gravstenen bearbetas inför återställning. Murarmästare Henrik Nilsson och murare Tobias Johansson i aktion. – Foto: Anders Reisnert.

Sista gången vi känner till att hans namn skrivs på medeltiden är på hans gravsten från år 1391.

Stenen är huggen i en nordtysk kalksten och av mycket hög kvalitet. Ett så kallat hålkäl längs gravstensens undre kant visar att stenen ursprungligen legat över en sarkofag som varit upphöjd från kyrkans golv, en så kallad tumba. Sådana finns i Sverige och Danmark från senmedeltid och renässans, främst över kungliga gravar. Gravar liknande den som uppfördes över Conrad Grevesmole finner vi utanför Lärbro kyrka på Gotland. Här har två av socknens präster fått grandiosa gravmälen i samma stil som den som legat över Conrad Grevesmole i S:t Petri i Malmö.

Men var har då Conrad Grevesmole's grav från början varit placerad? Med tanke på att gravstenen verkar ha skadats genom ett hårt, koncentrerat slag skulle man kunna tänka sig att denna legat i kyrkans ursprungliga torn. Detta låg något indraget över långhuset i förhållande till det nuvarande tornet. En av de första anteckningarna i "Registrum ville Malmöghē", Malmö stads tänkebok från 1420 lyder i översättning "huru hastigt nedstörtade icke kyrkans torn"⁸. Det var alltså det äldsta tornet som föll samman. Det är inte orimligt att tänka sig att Conrad Grevesmole's gravsten fick en rejäl törn vid detta tillfälle. Exempelvis måste kyrkans klockor fallit rakt ned genom tornets bjälklag och kunnat ge en sådan skada som i dag syns på stenen. Bitarna har efter skadan samlats samman och stenen har lagts som tröskelsten till det nuvarande tornets västra ingång när tornet återuppfördes. Alternativt har man lagt gravstenen som tröskelsten hel och den kan i så fall ha slagits sönder i samband med nästa kollaps av kyrkans torn, som ägde rum 1442⁹.

Sven Rosborn menar att S:t Petris båda dopfontar, tillverkade i Fröjel på Gotland, blivit skadade vid tornrasen¹⁰. En rimlig iakttagelse som alltså också kan gälla Conrad Grevesmole's gravsten.

Någon gång mellan 1385 och 1391 fick Conrad Grevesmole möjligheten att ersätta sitt tidigare bomärke med en heraldisk vapensköld. Gravstensens vapenbild innehåller både hjälm och vapenbild samt ett fragmentariskt bomärke, vilket kan tyda på att hans "adliga anknytning" var ny när han avled. Bland städerna i norra Tyskland var bruket av heraldiska vapen, efterliknande adelns, utbrett bland det borgerskap som tillhörde städernas råds-kretsar. Att föra heraldiska vapenmärken var en del av en aristokratisk livsstil som präglade flera städers övre borgerskaps ideal. I flera hansestäder fanns rännarbanor och gillen som understödde denna "ridderliga" verksamhet¹¹. Främst var det stadsbor som hade säte i städernas råd, som blev så att säga "Turnierungsfähige".

Conrad Grevesmole har inte kunnat inordnas i den i övrigt ganska välkända räckan av rådmän i Rostock. Möjligen har Conrad Grevesmole istället blivit medlem av Malmö's råd, strax före sin död vilket också förekomsten av bomärket på gravstenen antyder.

Fig. 4. Gravstenen klar. – Foto: Anders Reinsnert.

Conrad Grevesmole förde en sköld kluven av dubbla strålar. Troligen har sköldens bakgrund, det rusticerade fältet, utgjorts av en metallfärg. I Heraldiska sammanhang är metallerna alltid i gult eller vitt, symboliserande guld respektive silver. Strålarna har haft en tydlig kontrasterande färg. Blått, rött och svart var vanliga heraldiska färger under medeltiden men även andra kulörer förekom.

När graven påträffades åtog sig Malmö Förskönings- och Planteringsförening att bekosta konservering av gravstenen, vilket också skedde. Från 2008 var gravstenen utställd i kyrkans kor och låg där i en ram av metall. Församlingen ville dock istället sänka ned gravstenen i kyrkgolvet, likt övriga gravstenar i kyrkan. En plats valdes ut mellan några av de södra pelarna i koret, mitt emot, eller snarare i det tidigare kapellet som ägdes av hansestäderna Lübeck, Rostock och Wismar¹². Åter igen beviljade Malmö Förskönings- och Planteringsförening de nödvändiga medlen för gravstens placering och rekonstruktion.

”Onestones” duktiga medarbetare förberedde platsen för gravstenen och murarmästare Henrik Nilsson med medarbetare slutförde själva arbetet.

Det är glädjande att vår stadskyrka fått ännu en klenod för besökarna att betrakta.

Noter

- ¹ Nilsson & Thomasson 2009 s. 32 ff.
- ² Nilsson & Thomasson 2009 s. 33.
- ³ Nilsson & Thomasson 2009 s. 35
- ⁴ Jahnke 1997 s. 35, 45, 63 och 83.
- ⁵ Jahnke 1997 s. 41, 46 och 89. Jahnke 2000 s. 152.
- ⁶ DD/DRB 4:2 nr 604 original I Rostocks stadsarkiv.
- ⁷ DD/DRB 4:4 nr 365.
- ⁸ Registrum ville Malmöghe fol. Wählin 1919 s. 10. Bager 1971 s. Reisnert 2011 s. Rosborn 2016 s.
- ⁹ Registrum ville Malmöghe fol.33v.
- ¹⁰ Rosborn 2016 s. 146.
- ¹¹ Albrecht 1995 s. 69 ff. Reisnert 2012 s. 440 f.
- ¹² Jahnke 2016 s.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Arkiv

Rostocks stadsarkiv, enskilda handlingar.

Tryckta Källor

- Albrecht. U., *Der Adelsitz im Mittelalter*. Berlin 1995.
- Bager. E., *Malmö stadsbyggnadshistoria intill 1820*, Malmö Stads historia band 1. Malmö 1971.
- DD/DRB. Diplomatarium Danicum/Danmarks breve fra middelalderen.
- Nilsson. H & Thomasson. J., *Kalendegatan*. Rapport Malmö Museer 2009:009.
- Jahnke. C., *Die Malmöer Schonenzolliste des Jahres 1375*. (i: *Hansische Geschichtblätter 115*, Jahrgang, Köln Weimar Wien 1997).
- Jahnke. C., *Der silber des meeres*. Bonn 2000.
- Jahnke. C., *A church-landscape that disappeared – Hanseatic merchants, churches and the Scanian fairs*. (i: *Mellan slott och slagg*. Vänbok Anders Ödman. Lund 2016).
- Registrum ville Malmöghe. Faksimil 19 Red. Malmö 19.
- Reisnert. A., *Die Sankt-Petri-kirsche in Malmö*. (i: *Backsteinbaukunst*, band II. Bonn 2011).
I denna artikel har ett fel insmugit sig, av någon anledning ändrades den verkliga siffran på kyrkans längd 78 meter till 38 meter.
- Reisnert. A., *Det jordägande frälset – rikets bästa män*, (i: *P. Carelli (Lunds historia – staden och omlandet*, Medeltiden en metropol växer fram (990–1536) Red. K. Arne Blom. Mölnlycke 2012).
- Rosborn. S., *Det Medeltida Malmö*. Malmö 2016.
- Wählin. T., *Malmö S:t Petri kyrka*. Malmö 1919.

Fröken Maria Cronquist – en bildberättelse

AV ANETTE SARNÄS & KERSTIN MARTINSDOTTER

Fig. 1 och 2. Bilder av Maria Cronquist (1870–1951) ur Cronquists samling på Malmö stadsarkiv. – Foto: Anna Frankel och A. W. Rahmn/MSA ID62536 och ID62534.

Detta är en liten berättelse om Malmökvinnan Maria Cronquist. Hon var Georg och Aquilina Cronquists fjärde barn och andra dotter, född 1870. Bröderna barnläkaren Johan (1866–1907), dermatologen Carl (1872–1932), civilingenjören Axel (1873–1968), manufakturhandlaren Albert (1875–1911), handlaren Bernhard (1877–1934) och bokhandlaren Georg (1880–1948) var de andra i skaran. Två andra syskon dog som barn. Fadern var mångsysslant affärsidkare, och bl.a. bankman, stadsfullmäktigeledamot samt, tillsammans med modern, initiativtagare till Malmö barnsjukhus.

Maria Cronquist var i ungdomen särskilt aktiv i olika välgörenhetssammanhang. Framför allt när det gällde att få in pengar till grundandet av Malmö barnsjukhus, där hennes bror Johan sedan blev den första läkaren. 1883 var hon t.ex. med i en teaterföreställning och år 1900 i en amatörcirkusföreställning på Hippodromen där hon deltog i en cykelkadrilj.

*Fig. 3. Amatörcirkus på Hippodromen år 1900. Artistnummer med cyklande damer. Från vänster: fröken Anna Lundquist, fröken Klara Kruse, fröken Jenny Salomon-Sörensen, fröken Maria Cronquist, fru Emma Sörensen och fröken Ingeborg Jägersköld.
– Foto: Carl Wilhelm Roikjer/Malmö Museer, EF 1245D.*

Fig. 4. Marias firma 1917 på Södergatan 15 där Palladium ligger idag.
– Foto: Fotograf okänd/Malmö Museer, BF000385.

Maria bodde kvar hemma hos föräldrarna till 1906, då hon var 36 år gammal. År 1905 startade hon sin firma; M Cronquist & Co, som sålde fotografiartiklar. Hon ägde företaget tillsammans med sin kusin Ida Ericson, som också delade hennes bostad. 1919 avyttrades fotografiaffären och Maria började på allvar ägna sig åt studier av Malmös historia. Hon var särskilt intresserad av fotografier på de delar av Malmö som förändrats eller rivits. Hon hjälpte Malmö Museer med ordnandet av samlingarna och gav råd och stöd vid kompletteringar. Hon var också verksam vid Malmö stadsarkiv och gjorde bl.a. den ovärderliga utredningen av hur man ska koppla husinventeringen 1692 till den senare gällande husnumreringen.

Marias firma, M Cronquist & Co, låg först på Södergatan 30, men flyttade 1906 till Södergatan 15. En exteriörbild finns i Malmö Museers arkiv. I stadsarkivets bildarkiv finns två interiörbilder från firman på Södergatan med Maria och Ida.

Fig. 5. Hemma hos Maria Cronquist och Ida Ericson på Södergatan 15. De bodde ovanpå sin affär. Längst t.h. vännen Martha Janson. – Foto: troligen Maria Cronquist/MSA ID63181.

Maria var också mycket aktiv i föreningslivet och hade förtroendeposter i dam-sällskapet, damklubben och fornminnesföreningen (nuv. Malmö Kulturhistoriska förening). Under nästan ett år 1930 satt hon i stadsfullmäktige för de borgerliga. Maria och kusinen Ida reste mycket tillsammans, särskilt ut i Europa. De dokumenterade båda två dessa resor genom oräkneliga fotografier, som nu finns i Cronquists samling på stadsarkivet. Ytterligare fotografier finns på Malmö Museer i Axel Cronqvists samling.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Malmö stadsarkiv

Cronquists samling. Ö3 Fotografier.

Malmö Museer

Axel Cronqvists arkivsamling.

Internet – databaser

Malmö stadsarkivs instagramkonto: @malmo_stadsarkiv

Nytt från Malmö stadsarkiv 2018

AV ANETTE SARNÄS

Under året besökte 54 966 personer stadsarkivet och vårt bibliotek. Det var något fler än det föregående året. Släktforskningens dag i januari drog 373 nyfikna, medan Arkivens dag lockade 378 personer. Under året hade vi ett genomgående tema, nämligen år 1918. Vi försökte på olika sätt belysa detta år, de händelser som fortfarande ger eko i vår samtid och även en tillbakablick på Malmö för 100 år sedan. 2018 var också året då Riksarkivet, som stadsarkivet är en del av, firade 400 års jubileum, vilket också syntes hos oss.

Arkivpedagogik

Den arkivpedagogiska verksamheten fortsatte som vanligt, med olika workshops för grundskola och gymnasium. Omkring 100 arkivlektioner hölls under året. Ämnen för lektionerna var t.ex. Skolan förr och nu: Malmö under 1600-talet och Brott och straff. Dessutom hölls pedagogiska lektioner med universitetsstudenter från Malmö universitet och Kristianstads högskola.

Ankomst Malmö

Under året avslutades stadsarkivets stora insamlingsprojekt om flyktingmottagandet i Malmö 2015. Våren 2016 påbörjade Malmö stadsarkiv ett dokumentationsprojekt vid namnet Ankomst Malmö – om flyktingmottagandet i Malmö 2015. Syftet var att skapa en överblick av mottagandet, att samla in berättelser, bilder och andra dokument, samt undersöka vilka källor som uppkommit, för att på så sätt underlätta för framtida besökare. Resultatet blev ett arkiv benämnt ”Malmö Stadsarkivs samling rörande flyktingmottagandet i Malmö”, som nu finns tillgängligt på stadsarkivet. Arbetet resulterade även i boken Ankomst Malmö – röster om flyktingmottagandet hösten 2015 som innehåller ett urval av det material som samlades in.

Fig. 1. Boken Ankomst Malmö fick positiva recensioner i pressen. – Foto: Anette Sarnäs.

Samlingen består av både analogt och digitalt material. Det innebär att delar av materialet finns förvarat i arkivboxar medan annat är bevarat i Malmö stadsarkivs E-arkiv. Större delar av materialet, särskilt de handlingar som upprättats av Malmö stad, omfattas av sekretess då det innehåller personuppgifter av olika slag eller andra känsliga uppgifter.

I samlingen finns ett 40-tal intervjuer med främst volontärer, tjänstepersoner och föreningsaktiva. Intervjuerna innehåller personliga erfarenheter kring arbetet med mottagandet, men ger också faktiska kunskaper kring hur arbetet var organiserat. En del rymmer även information om tillblivelsen av olika dokument, särskilt de som gjorts med tjänstepersoner inom Malmö stad. På så vis kompletterar intervjuerna de inkomna handlingarna och vice versa. En del av intervjuerna är inte tillgängliga förrän 2028. Vidare finns även ett antal berättelser som stadsarkivet fick in via ett skrivupprop. Det är nedskrivna minnen från såväl tjänstepersoner som volontärer, men även några berättelser från människor på flykt.

Det var Malmö stad som ansvarade för mottagandet av de ensamkommande barnen, där huvudansvaret låg hos Sociala resursförvaltningen. De gjorde bl.a. skyddsbedömningar och såg till att barnen registrerades och omhändertogs ute på transitboendena. På grund av det stora antalet barn var man tvungen att upprätta transitboenden i gymnastiksalar, på hotell, i gamla skolor med mera. Serviceför-

valtningen hjälpte till att hitta användbara lokaler, samt utrustade och servade boendena. Gatukontoret ansvarade för upprättandet och driften av en ankomst-central på Posthusplatsen. Stadsområdesförvaltning Norr hjälpte till att bemanna Centralen och Posthusplatsen. Stadskontoret ansvarade för den centrala krisledningen och man tillsatte bl.a. en kriskommunikationsfunktion som skötte all extern och intern kommunikation. Det insamlade materialet består bland annat av instruktioner, scheman, brev, loggböcker, bilder, listor, informationsmaterial med mera. I samlingen finns även handlingar från några av de föreningar som var involverade i mottagandet såsom Refugees Welcome to Malmö, Akademikerförbundet SSR i Malmö stad och Rädda Barnen Region Syd. Samlingen innehåller även en inventering/fotodokumentation av de tillfälliga transitboendena som Malmö stad öppnade under hösten i sporthallar, skolor, f.d. Malmö Östra sjukhus i Sege Park, hotell m.fl. Vidare finns även en del arbetsmaterial från projektet bevarat, samt olika tidningsartiklar, rapporter och uppsatser.

Publik verksamhet

Under året producerade vi fyra olika utställningar, där tre anknöt till vårt tema 1918. Den första var vår Ingmar Bergman-utställning. Vi uppmärksammade att det var 100 år sedan hans födelse och fokuserade på åren 1952–1959, då han var verksam vid Malmö stadsteater. Han hade själv betecknat den perioden som ”den bästa biten av mitt dittills levda liv”. Huvuddelen av utställningen utgjordes av många av de fotografier som finns i vårt bildarkiv från stadsteaterns verksamhet, såväl scenbilder som fotografier från arbetet bakom scenen.

Nästa utställning var en liten betraktelse över Val och demokrati, med anledning både av årets riksdagsval men främst uppmärksammande att det var 100 år sedan vi fick allmän rösträtt. Vi visade material från riksdagsval, lokala val och folkomröstningar under 1900-talet. Valaffischer, pamfletter, propagandamaterial, röstlängder och valsedlar i Malmö kunde beskådas.

Som final på vårt 1918-tema gjorde vi en liten betraktelse över detta år i utställningsform. Genom olika arkivmaterial gjorde vi en sammanfattning av händelserna detta år.

Året avslutades med att vi invigde vår sista utställning, om Malmö stadion – från VM-arena till rivningsobjekt? I bild och text gjorde vi nedslag i stadions 60-åriga historia och visade även fram Lena Videkulls hattrick-hatt, en speedway-motorcykel av den modell som körde i VM-finalen på stadion 1961 och Carl Lewis sprinterskor.

Vi hade några olika programpunkter som särskilt riktade sig till barn. På sportlovet erbjöd vi 8–12-åringarna att under ledning av Daria Bogdanska, en av Mal-

Fig. 2. Årets sista utställning handlade om Malmö Stadion. – Foto: Anette Sarnäs.

mös främsta serietecknare, skapa sina egna berättelser. Inspiration hämtades ur dramatiska händelser i Malmö historia, ur stadsarkivets samlingar. På påsklovet kunde barn i åldern 10–13 år testa på att teckna zombier, tillsammans med Jimmy Wallin, illustratör och författare. Läslovet erbjöd 9–12-åringarna en möjlighet att träffa serietecknaren och illustratören Henrik Jonsson, som är medskapare av den populära Pax-serien. Barn från 8 år kunde också prova på olika pop-up-tekniker och göra sin egna bok. Det var en workshop ledd av pappersmagikerna och konstnärerna Lena Igestam och Christina Bredahl Duelund. I samarbete med Barnkulturenheten framfördes teaterpjäsen Sol & Måne för 2–3-åringarna, av Teater AochO. Författaren Stina Wirsén höll en workshop för barn i årskurs 2, på temat barns rätt, där ca 25 barn deltog.

Under sommarlovet samarbetade stadsarkivet med Malmö Cirkusskola och erbjöd just cirkusskola i Sofielund, för barn mellan 6 och 12 år. 164 barn deltog från olika fritidshem. Dessutom ordnade stadsarkivet under rubriken ”Kul i sommar” historisk dans där 177 barn i åldrarna 6–12 år var med, historisk matlagning med 67 barn i samma åldrar, och serieteckning med 61 barn.

Under året erbjöd vi flera tillfällen till besök i våra arkivmagasin, med visningar

av arkivmaterial på temat 1918, samt visningar av vårt fotomagasin i Frihamnen. Tre gånger stod stadsarkivet värd vid boksläpp. Den första boken var ”Wobblies of the world. A global history of the IWW”, en antologi författad av forskare från hela världen, om fackföreningen Industrial Workers of the World. IWW grundades år 1905 och har ansetts som den mest radikala fackföreningen. Detta var ett samarbete med Arbetarrörelsens arkiv, Radikala nätverket vid Lunds Universitet och ABF Malmö. Den andra boken var vår egen ”Ankomst Malmö-Röster om flyktningmottagandet hösten 2015” av arkivpedagog Karin Sjöberg, där alla de som bidragit till insamlingsprojektet bjöds in som gäster. Den tredje boken var ”Rapporterad saknad-flygare i Malmö 1944–45” av Anette Sarnäs, en bok om de tio allierade flygare som fortfarande har sina gravar i Malmö. Malmö under de sista krigsåren och flygarnas liv skildras i boken genom arkivmaterial och fotografier.

I september erbjöd stadsarkivet en stadsvandring i författaren Hjalmar Gullbergs spår. Hjalmar Gullberg föddes i Malmö 1898 och växte upp i ett hus på Södra Förstadsgatan. Hjalmar Gullberg-sällskapet stod som medarrangör då förre stadsantikvarien Anders Reisnert guidade vandringen genom diktarens barndomskvarter. Efter avslutad vandring erbjöds en titt in på stadsarkivet där Kerstin Martinsdotter berättade om och visade källor rörande Hjalmar Gullberg.

Föredrag och författarkvällar

Under våren erbjöd stadsarkivet sju olika tillfällen att lyssna på föredrag och möta författare. Först ut var författarna Tobias Berglund och Niclas Sennerteg, som med utgångspunkt från deras bok ”Finska inbördeskriget” berättade om konflikten 1918 och dess efterverkningar i både Finland och Sverige. Nästa programpunkt var både boksläpp och föredrag, då vår arkivpedagog Karin Sjöberg introducerade boken ”Ankomst Malmö-röster om flyktningmottagandet 2015”. Hon hade arbetat med ett insamlingsprojekt på stadsarkivet, för att fånga upp berättelser, bilder och handlingar från hösten 2015, då tiotusentals människor på flykt kom till Malmö. Arkivmaterialet finns nu på stadsarkivet och i boken presenteras ett urval. Hon följdes i mars av Per T Ohlsson, journalist, författare och senior columnist på Sydsvenskan, som berättade om sin bok och händelserna den skildrar i ”1918 – året då Sverige blev Sverige”. I april höll arkivarie Anette Sarnäs ett föredrag om lagen om barn utom äktenskap, som kom 1918. Det var egentligen första gången samhället ställde sig på de utomäktenskapliga barnens sida och exempel gavs ur arkiven som belyste förhållandena före och efter lagens införande. Planarkitekten Tyke Tykesson vid stadsbyggnadskontoret höll sedan ett föredrag om arkitektur och stadsplanering i Malmö 1918. I maj guidade arkivassistent Staffan Gudmundsson åhörarna genom historien om Hospitalet-vård och omsorg under 400 år. Personal

och patienter från 1500-talet och framåt skildrades, liksom den vård och de behandlingar som stod till buds. Vårens sista föredrag hölls av Susanna Hedenborg, professor i idrottsvetenskap vid Malmö universitet. Hon berättade historien om Svenskt galoppderby 100 år, och gav inblick i det färgstarka och publikdragande evenemanget.

Under hösten gavs åtta olika arrangemang. Förste arkivarie Jan-Eric Bruun vid landsarkivet i Lund skildrade Riksarkivet: 400 år i statens och kulturens tjänst. Han visade också olika guldkorn ur samlingarna. I oktober kunde hugade besökare träffa författaren Set Mattsson, som skriver historiska kriminalromaner som utspelar sig i Malmö på 1940- och 1950-talen. Set berättade om hur han använder material från stadsarkivet och andra arkiv för att ge läsarna en bild av den tiden. Han berörde också frågan om historisk fiktion riskerar att ge läsarna en missvisande bild av verkligheten. I november höll arkivarie Anette Sarnäs ett föredrag om den lag om veneriska sjukdomar som kom 1918, genom vilken den smittade försäkrades kostnadsfri undersökning och vård, men också tvingades söka läkare och genomgå behandling. Med utgångspunkt i arkivmaterialet berättades om veneriska sjukdomar, de sjuka och deras behandling från 1500-tal till 1940-tal. Något helt annat bjöd nästa programpunkt på: Matlagning i dyrtid handlade om vad som kunde stå på bordet 1918. Arkivpedagog Linus Sollin berättade utifrån arkivhandlingar om ransonering, maximipriser, matstödler och substitutmat. Därefter bjöds på mat lagad efter dyrtidsrecepten från 1914–1918. Evenemanget ägde rum på restaurang Grand öl och mat på Monbijougatan. I slutet av november återkom arkivassistent Staffan Gudmundsson. Temat för dagen var ”När den nya staden byggdes” och handlade om när Malmö fästningsverk revs i början av 1800-talet och då frigjorde mark i östra delen av staden innanför kanalen. Där växte det upp en ny bebyggelse med gator och kvarter, med ungefär 600 byggnader. Det var vitmålade envåningshus med rödfärgade portar och fönster som blev en skarp kontrast mot den gamla slitna staden i övrigt. Denna unika bebyggelsemiljö ansågs saneringsmogen under 1960- och 1970-talen och försvann därmed nästan helt.

I december fick stadsarkivet besök av Stefan Ersgård, tidigare journalist på tidningen Arbetet, som kom för att berätta om Arbetet och Karl Hovberg, Med Hovberg i ledningen förändrades och moderniserades Arbetet under 1930- och 1940-talen och utvecklades från ett socialdemokratiskt kamporgan till ett kommersiellt företag. Han följdes av Joan Cornejo Svensson, som berättade om Sverige och Chile-ett tvåhundra år långt förhållande. Bland annat skildrade han hur svenskfödde Mathias Arnhold Hävel var en del av Chiles frihetskamp på 1800-talet. Årets sista evenemang var ett samtal med Lena Videkull, om Damfotbollen – en framgångssaga? MFF-legendaren Lena Videkull var bland annat med när ett damfotbollslag första gången beträdde Malmö Stadions gräsmatta, under fot-

bolle-EM 1990 och spelade oavgjort mot Italien. Hon delade med sig av minnen och tankar kring ett fotbollsliv under fyra decennier.

Arkivens dag

Temat för Arkivens Dag var ”Fest och Glädje”, med anledning av att Riksarkivet firade 400 år. Stadsarkivet valde att belysa temat på olika sätt, som i de fyra föredragen. Anders Reinsert höll inför fullsatt lokal ett bejublat föredrag om Hippodromen, dess byggnad, bakgrund och utveckling med personliga minnen och anekdoter. Därpå berättade arkivarie Anette Sarnäs om Malmö Tivolis uppgång och fall 1898–1901. Arkivassistent Staffan Gudmundsson höll en arkivalisk betraktelse över festligheter från förr i Malmö stad och Niklas Hertzman från Arkiv-Digital pratade om glädjen i att forska och hitta mer information än bara namnen på förfäderna. Magasinsvisningarna gick i samma tema och där visades festmenyer, gratulationer, offentliga tillställningar fram i olika arkivmaterial. I ett rum hade

*Fig. 3. På Arkivens Dag ställde vi ut dräkter från Hippodromteatern under Oscar Winges tid.
– Foto: Josephine Edb.*

Fig. 4. Denna bild över Stortorget och Kockumskranarna från ca 1974 "gillades" av 718 följare på Instagramkontot.

vi filmvisning, med bl.a. filmer från Jägersro. I Tekla Åbergs rum hade vi för dagen en liten porträttstudio där man kunde bli fotograferad i gamla sammanhang. Dessutom hade vi satt ihop en fotoutställning med fotografier ur bildarkivet, som belyste fest och glädje i olika sammanhang. I entrén ställde vi ut ett något ovanligt arkivmaterial: ett urval av scenkostymer från Hippodromteatern under Oscar Winges tid.

Instagram

Under året var stadsarkivets Instagram-konto fortsatt på frammarsch. Vid årets slut hade vi 4747 följare, en ökning med drygt ettusen sedan föregående år. Vid ett flertal tillfällen under perioden fick vi hjälp av våra följare att identifiera platser på våra bilder, eller få mer information om något av våra inlägg. Den mest "gillade" bilden var en färgbild från mitten av 1970-talet.

Nya arkiv

Omkring totalt 550 nya hyllmeter arkivhandlingar levererades till stadsarkivet under året. Några stora leveranser kom från Gatu- och trafiknämnden, Södra och Västra Innerstadens stadsdelsförvaltningar, MAS psykiatri och Slottsstadens skola. Störst var 350 hyllmeter av handlingar från Hamndirektionen, som kunde också infogas till samlingarna. Bildarkivet fick också nya fotografier. Nämnas kan foton från Form/Design-center med ca. 4000 bilder, mest färgdia. Från Malmö Gasverk fick vi ca. 250 st. glasnegativ, 18 st. 16mm. spelfilmer och 51 VHS-filmer. Mindre leveranser vi fick var t.ex. ett fotoalbum från Malmö Skofabrik med 17 bilder och ett fotoalbum, ca. 100 bilder, mest från Baltiska utställningen, tagna av Ivan Burén.

Nytt från Malmö Museer 2018

Ett spännande och intressant år på Malmö Museer
med fokus på utveckling och framtid

AV KATARINA CARLSSON

Året inleddes med Riksförbundet Sveriges Museers årliga arrangemang **Värmötet**, som Malmö Museer i konkurrens med andra museer fick äran att arrangera 2018. Temat var *Ekonomi & Politik – Räkna med museerna*, och tog upp frågor som hur

*Fig. 1. Projektet Makten och härligheten resulterade i Siluetter på Malmöhus slott.
– Foto: © Nelly Herberg/Malmö Museer*

museerna bidrar till samhällsbygget, turismutvecklingen och attraktionskraften, men även hur museerna kan öka sin egenfinansiering. Ca 500 kollegor inom museisektorn från hela Sverige deltog under tre dagar för kompetensutveckling, inspiration, kunskapsutbyte, nätverkande och dialog. Vårmötet inleddes på Malmö Live, ett nybyggt konferens- och kulturcentrum på Malmös tidigare industrimark, medan dag 2 hölls på Palladium, en anrik historisk lokal som nu är en viktig modern gästspelsscen renoverad med stor respekt för dess ursprung – båda i centrala Malmö. Dag 1 och förmiddagen dag 2 bestod av föreläsningar och paneldiskussioner för att skapa gemensam kunskapsbas.

Bland föredragshållarna kan nämnas Nordeas chefsekonom Annika Winsth som gav en omvärldsanalys med koppling till museisektorn, Slots- och Kulturstyrelsens kontorschef Ole Winther som talade om Ny dansk kulturpolitik, och panelsamtal om museernas roll i kulturdriven turism. Ett antal priser delades ut, bland annat utmärkelsen Årets Museum som gick till Göteborgs konstmuseum. Eftermiddagen dag 2 hölls på Malmö Museer med en rad parallella seminarier. Den tredje och sista dagen var seminarierna förlagda till andra museer runt om i Skåne, ett led i Malmö Museers roll som regionmuseum där de andra museerna självklart deltog som samarbetspartners.

Sammanfattningsvis kan sägas, enligt såväl arrangörernas som deltagarnas bedömning, att Vårmötet 2018 var mycket lyckat. Bra föredrag och seminarier, positivt att deltagarna fick besöka andra museer i regionen, allt fungerade som planerat – och över alltihop lyste en underbart varm och go vårsol!

Under året blev Malmö Museer, som enda svenskt museum, nominerat till **European Museums Award** i två kategorier. Denna gång vann några andra museer för sin enastående verksamhet, men det är mycket hedrande att få vara ett bland de nominerade, där alla höll en mycket hög nivå. Prisutdelningen ägde rum i Århus, Danmark i närvaro av många museer från hela Europa.

Malmö Museer har under året fortsatt utveckla **programverksamheten** med kreativa verkstäder för vuxna och barn, föreläsningar på angelägna teman kopplat till utställningarna, och guidningar av slottet Malmöhus på både svenska och engelska under sommaren. I samarbete med Sommarscen Malmö genomfördes tre fullsatta föreställningar av operan *Förvandlingar i helvetet* på borggården.

Under året besökte nästan 400 000 personer museets utställningar, programverksamhet och kreativa verkstäder, ca 160 000 av besökarna var barn det vill säga under 19 år. Många familjer kommer regelbundet till museet, och många stannar hela dagen. Genom publikundersökningar finns kunskap om att besökarna kommer från hela Malmö och Skåne, men även att många kommer från hela Sverige, och samtliga världsdelar!

De stora besöksströmmarna ställer nya krav på museets faciliteter. Därför inleddes under 2018 **ombyggnationen av Teknikens & Sjöfartens hus**, som ska ge en bättre entréfunktion, utökade kapprum, barnvagnsparkering, och fler toaletter samt skötrum. Detta beräknas vara klart under tidig höst 2019.

Under året kunde tyvärr konstateras att det finns förhöjda värden av ohälsosamma ämnen i flera av **Malmö Museers historiska byggnader**. I avvaktan på fortsatt analys och planering av åtgärder, hålls de stängda. Ämnena har använts för att förhindra skadedjurs- och rötangrepp, och ligger några årtionden tillbaka i en tid då de var tillåtna. Malmö Museer arbetar nära myndigheter och experter för att finna en lösning så att byggnaderna åter kan tas i bruk så långt det är möjligt och på ett ekonomiskt försvarbart sätt.

Några av de utställningar som öppnades under året var **tre utställningar på temat 30-tal** – en tid som sällan speglas men som påminner en hel del om vår egen. En av utställningarna var den kända *Mexican Suitcase* från International Center of Photography i New York med foto från spanska inbördeskriget och foton från

Fig. 2. Från utställningen Bergman på modet. – Foto: ©Marcus Marcusson/Malmö Museer.

Fig. 3. Från utställningen *Människor <3 Fåglar = Sant?* – Foto: ©Jenny Eliasson/Malmö Museer.

Robert Capa, Gerda Taro och Chim (David Seymour). Vidare *Mellan depression och världskrig* – belyste de sociala, ekonomiska och politiska utvecklingen i Sverige och Malmö, samt *Drömmar om Hollywood* – ett utsnitt ur trettioalets aftonmode med inslag av fritid och vardag. De två sistnämnda visas även under hela 2019. Andra utställningar var *Människor <3 Fåglar = Sant?* som handlar om människans relation till fåglar, och *Bergman på modet* – med kostymer från Ingemar Bergmans filmer.

Wisdom är en nationell jubileumssatsning av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse. I satsningen ingår även Visualiseringscenter C i Norrköping, Universeum i Göteborg, Tekniska museet i Stockholm och Umevatoriet i Umeå. Satsningen innebär en donation om 20 milj. kronor till vardera för teknisk utrustning samt ytterligare 50 milj. kronor till Visualiseringscenter C för fem projektioner som ska visas i samtliga domer. I Malmö innebär satsningen att etablera en dom och en mötesplats för visualiseringar på internationell framkant i samarbete med akademi, näringsliv, civilsamhället och offentlig sektor. Målet med satsningen är att

stimulera ungas intresse för hållbar utveckling, naturvetenskap och teknik. Till Wisdome ansluts interaktiva lärmiljöer. Genom att erbjuda företag och forskning en mötesplats för innovationer och visualiseringar bidrar satsningen till den framtida kompetensförsörjningen. Under 2018 genomfördes en förstudie finansierad via Tillväxtverket, och i november fick Malmö Museer positivt besked om bidrag på totalt nästan 31 milj. för genomförandet av Wisdome från Europeiska Regionalfonden via Tillväxtverket. Wisdome är en del av Science Center Malmö Museer och beräknas öppna i början av 2021 på Teknikens & Sjöfartens hus.

Malmö Museer fick strax innan jul ett positivt besked om en donation från Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond avseende integrationsprojektet **VattenVetarna – Mobilt vattenlaboratorium**. Detta utgör en del av stiftelsens nationella satsning på *Utbildning för ökad integration*. Med en kombination av fältstudier och praktisk användning av optik och teknik ska barn och unga inspireras och få en ökad förståelse för vattenmiljöer och det livsviktiga vattnet. VattenVetarna vänder sig till barn och unga mellan 7–16 år och ambitionen är att väcka deras nyfikenhet och öka motivationen till fortsatt engagemang och kunskap. Projektet ska knyta samman verksamhet ute i olika bostadsområden med bl.a. Malmö Museers Akvarium, Marinpedagogiskt Center på Ribersborg och Kretseum.

Fig. 4. Från sommarlovsaktiviteten Vattenvetarna i museets Akvarium. – Foto: ©Jenny Eliasson/Malmö Museer.

VattenVetarna är ett treårigt projekt och görs i samarbete med Marinpedagogiskt Center/Marint Kunskapscenter, VASyd/Kretseum, Malmö universitet och andra förvaltningar inom Malmö stad, Lunds universitet, Lunds Tekniska Högskola, Rosengårdsfastigheter AB, Sysav m.fl.

Under året har Malmö Museer fortsatt arbetet med **nya historiska utställningar**. Den första delen, de första 14 000 åren av sydvästra Skånes historia, beräknas kunna öppna i slutet av 2019 på Slottsholmen. I arbetet har hela museets breda kompetens involverats liksom Malmö universitet, Lunds universitet, andra museer i Skåne, och det nationella Atlas-projektet som är knutet till Uppsala universitet. Under 2018 har ett antal seminarier arrangerats med nationell inbjudan, vilka har varit såväl välbesökta som uppskattade. Vidare har museet arbetat med olika fokusgrupper för att bl.a. få besökarnas synpunkter, skolans behov belysta och barn och ungas önskemål. Utställningen kommer att vara permanent men med en del som är föränderlig för att kunna arbeta med tematiska fördjupningar, visa på senaste forskningen, och knyta an till det som händer i Skåne såväl som nationellt och internationellt.

Ännu en kommande permanent utställning är under planering, vilken kommer att ha inriktning på **kvinnornas industrihistoria i Malmö** – en historia som sällan berättas och som inte finns i dagens utställningar på Malmö Museer trots att det vid textil-, sko-, livsmedel-, kemi-, och kosmetikaindustrin arbetade fler, i huvudsak kvinnor, än vid Kockums.

Malmö Museer kan blicka tillbaka på ett framgångsrikt år, och ser nu fram emot ett nytt spännande 2019!

Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2017

Årsmöte

Ordinarie årsmöte hölls måndagen den 24 april på Malmö Rådhuskällare – med 72 närvarande medlemmar. Före årsmötet stod Anders Rejnert för dagens föredrag och visning i S:t Petri kyrka med perspektiv på att det just detta år är 500 år sedan reformationen.

Styrelsen

Styrelsen har sammanträtt 7 gånger: den 20 februari, den 3 april, den 24 april (konstituerande), den 14 juni, den 11 september, den 30 oktober och den 6 december 2017

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Peter Bager, vice ordförande, Robert Herslow, kassaförvaltare, Rita Rohlin, sekreterare, Gunnar Ericson, Stefan Ersgård, Katarina Forsström, Adam Hidestål, Gunilla Konradsson, Anders Rejnert, Carl-Axel Stevelius.

Revisorer

Auktoriserad revisor Peter Hägg som tillsammans med Elisabeth Nordgren granskat föreningens räkenskaper. Revisorssuppleanter auktoriserad revisor Karin Torstensson tillsammans med Birgitta Åkesson.

Föredrag, utflykter m.m.

Måndagen den 20 mars inbjöds till föredrag på Malmö stadsbibliotek. Sven Rosborn, malmöarkeolog och under många år vetenskaplig ledare för Fotevikens museum berättade om *Det medeltida Malmö – Detektivarbeten under mer än ett sekel i en gammal stads historia*. Ett samarrangemang med Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

Vårutflykten ägde rum lördagen den 10 juni till *Kungsparken, Slottsträdgården*

och Slottsmöllan. Gunnar Ericson berättade om Kungsparken och dess historia och Jacob Faxé talade om parkens konstverk. John Taylor berättade om Slottsträdgården och Lars Rantzow, museipedagog, visade Slottsmöllan.

Måndagen den 16 oktober i Karl Hovbergs sal på Malmö stadsarkiv berättade Göran Larsson om *Lunds universitet – människor och händelser under 350 år.*

Söndagen den 3 december deltog föreningen med bokbord på Malmö Museers arrangemang: *Jul på slottet – en stämningsfull julmarknad för stora och små.*

Onsdagen den 6 december ordnades traditionsenligt julsammankomst med mat och dryck tillsammans med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. I år samlades alla i Spegelsalen på Hipp där talaren var Bengt Hall som berättade om sin långa karriär i musikens och teaterns tjänst. 175 personer deltog.

Publiceringsverksamhet

Årsboken ELBOGEN 2016 utkom i samband med årsmötet.

Malmö stadsarkiv

Lördagen den 11 november var det Arkivens dag med visningar och föredrag på temat *Synd och skam.* Carl-Axel Stevelius och Peter Bager ansvarade för utdelning av äldre årgångar av föreningens böcker.

Föreningen har sitt bibliotek med böcker från utbytesföreningarna på stadsarkivet.

Kommittéer

Redaktionskommittén bestående av Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Martina Björk, Kerstin Martinsdotter och Anders Rejnert har avhållit ett flertal möten.

Programkommittén bestående av Göran Larsson, Anders Rejnert och Gunilla Konradsson har tillsammans med Rita Rohlin förberett årets aktiviteter.

Stipendiekommittén bestående av Göran Larsson, Anders Rejnert och Gunilla Konradsson har behandlat inkomna stipendie- och bidragsansökningar.

Beviljade bidrag

Styrelsen beslöt att från Malmö Kulturhistoriska Förening utdela medel till: *Bengt Hall* för bokprojekt: "En historik över Operan under åren 1994–2019", 75 000 kronor.

Limhamns museum för projekt: "Utställning om leksaker från 1970- och 1980-talen", 60 000 kronor.

Joakim Friberg för projekt: ”Artikel om offentliga skulpturer i Malmö, främst kvin-
noskulpturer”, 12 000 kronor.

Petter Lönegård för projekt: ”Dokumentation om ungdomskulturen i Malmö un-
der 1970-talet med särskild inriktning mot musiken”, 40 000 kronor.

Styrelsen beslöt att från Stiftelsen makarna Sigfrid & Karolina Jönssons min-
nesfond utdela medel till:

Limhamns museum för projekt: ”Utställning om leksaker från 1970- och 1980-ta-
len”, 11 000 kronor.

Styrelsen beslöt att från Leif Ljungbergs stiftelse utdela medel till:

Staffan Gudmundsson för projekt: ”Byggmästarna i Malmö”, 10 000 kronor.

Stefan Ersgård för projekt: ”En Gryps om Leif Ljungberg”, 40 000 kronor.

Anna Svenson för projekt: ”Forskning inför ett arbete om Tekla Åberg”, 25 000
kronor.

Anette Sarnäs för projekt: ”Luftkrigets påverkan under andra världskriget”, 40 000
kronor.

Roger Johansson för projekt: ”Port Cities – om Malmös historia som hamnstad i ett
större internationellt perspektiv”, 15 000 kronor.

Slottsmöllans Mölleförening tilläggsanslag för projekt: ”Skrift om Slottsmöllan”,
55 000 kronor.

Malmö stadsbibliotek för projekt: ”Förstudie inför framtagandet av en ’kulturarvs-
app’ till institutionernas databaser”, 100 000 kronor.

Leif Ljungbergs stiftelse

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Stiftelsen

Makarna Sigfrid och Karolina Jönssons Minnesfond

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

Medlemmar

Föreningens medlemsantal under 2017 uppgick till 552 medlemmar med fullt
medlemskap — varav 85 var institutioner och utbytesföreningar.

Styrelsen för
Malmö Kulturhistoriska Förening
www.elbogen.nu

* * *

Ett axplock av bilder från verksamhetsåret 2017.

Text och foto: Rita Rohlin.

Bilder från verksamheten finns att se på föreningens hemsida:
www.elbogen.nu – under respektive årsflik.

Fig. 1–3. Malmöarkeologen Sven Rosborn berättar om det medeltida Malmö. 2017-03-20.

Fig. 4–15. Guidad tur i Kungsparken, Slottsträdgården och Slottsmöllan med Gunnar Ericson och Jacob Faxe som ciceroner. Malmös parker med mycket grönska, många vattendrag och fina statyer. 2017-06-10.

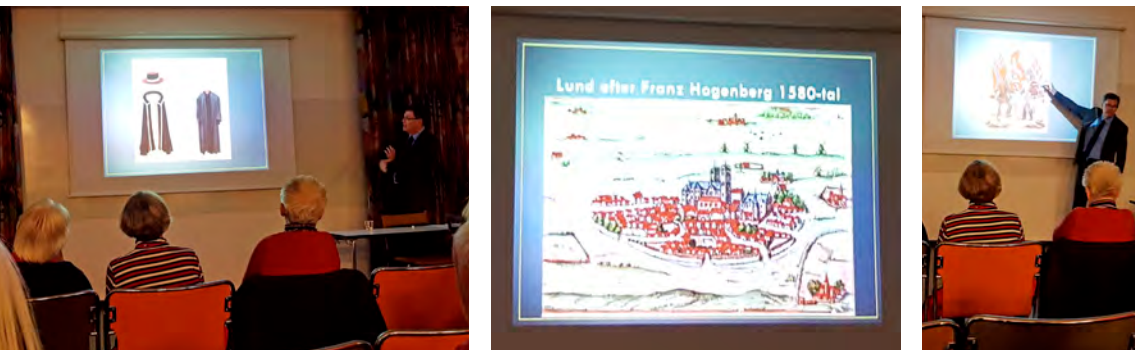

Fig. 16–18. Göran Larsson berättar om Lunds universitets jubileumsår. 2017-10-16.

Fig. 19–22. Julsammankomst på Hipp tillsammans med Malmö Förskönings-och Planteringsförening. Föredrag med musikinslag av Bengt Hall. 2017-12-06.

Bli medlem i Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövård och byggnadsvård
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Varje medlem erhåller årsskriften **ELBOGEN** gratis.

Äldre årsskrifter kan förvärfvas genom stadsarkivet.

Årsavgiften 125 kronor insättes på bankgiro 5326-3117.

Familjemedlem 25 kronor.

Besök gärna vår hemsida

www.elbogen.nu

Malmö Kulturhistoriska Förening
c/o Malmö stadsarkiv · 205 80 Malmö

Tel sekreteraren 0706-17 97 64

Malmös äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka

ELBOGEN 2018

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING